

Masteroppgave

Joacim Sture

'Ny' euroskepsis i norsk fagbevegelse

En analyse av diskursen i forbund som sier nei til EØS

Masteroppgave i Europastudier

Veileder: Lise Rye

Trondheim, mai 2018

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Joacim Sture

'Ny' euroskepsis i norsk fagbevegelse

En analyse av diskursen i forbund som sier nei til
EØS

Masteroppgave i Europastudier

Veileder: Lise Rye

Trondheim, mai 2018

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det humanistiske fakultet

Institutt for historiske studier

Forord

Først og fremst vil jeg takke min veileder Lise Rye for samarbeidet i prosessen med å skrive denne oppgaven. Takk for din tilgjengelighet, dine gode kommentarer og dine oppmuntrende ord, alt har vært til stor hjelp. Takk!

Jeg vil også takke Ivan Vulchanov og Steinar Lorås Sæter for å lese og gi meg nyttige tilbakemeldinger på oppgaven, og familien min, som har støttet meg gjennom studieårene.

Til slutt en takk til alle medstudenter på Masterprogrammet i Europastudier 2016-2018, det har vært to bra år!

Joacim Sture

Trondheim, 14.05.2018

Forkortelser

AP	Arbeiderpartiet
EFTA	Det europeiske frihandelsforbund
EL og IT	EL og IT Forbundet
ESA	EFTAs overvåkningsorgan
EU	Den Europeiske Union
EØS	Det europeiske økonomiske samarbeidsområde
FAFO	Forskningsstiftelsen FAFO
FO	Fellesorganisasjonen
IE	Industri Energi
ILO	Den internasjonale arbeidsorganisasjonen
LO	Landsorganisasjonen i Norge
NLF	Norsk Lokomotivmannsforbund
NOU	Norges offentlige utredninger
NTF	Norsk Transportarbeiderforbund
POSTKOM	Norsk Post- og Kommunikasjonsforbund
TUC	Trades Union Congress

Liste over tabeller

Tabell 1: Klassifisering av ulike typer diskurs.....	13
Tabell 2: Klassifisering av EØS-motstand.....	14

Innhold

FORORD.....	I
FORKORTELSER	II
LISTE OVER TABELLER.....	III
1. INTRODUKSJON	1
1.1 Tema og problemstilling.....	1
1.2 Temaets faglige relevans	2
1.3 Tidligere forskning	4
1.4 Oppgavens struktur og sentrale funn	8
2. TEORETISK TILNÆRMING OG METODE.....	11
2.1 Diskursiv institusjonalisme.....	11
2.1.1 Diskursiv institusjonalisme: min tilnærming	12
2.2 Fremgangsmåte og kildemateriale	14
3. MOTSTAND MOT EØS I LO: 2004-2018	19
3.1 Hvem er de fire EØS-motstanderne?.....	19
3.1.1 EL og IT Forbundet	19
3.1.2 Norsk Transportarbeiderforbund.....	19
3.1.3 Fellesorganisasjonen	21
3.1.4 Norsk Lokomotivmannsforbund	21
3.2 EL og IT Forbundet – En aktiv europadebattant	22
3.2.1 2004-2008: Hjemfall og allmenngjøring	22
3.2.2 2009-2013: LO-kongresser, utredninger, og direktiver til besvær.....	25
3.2.3 2014-2018: Landsmøtevedtak, ny LO-kongress, og ACER-debatt	30
3.3 Norsk Transportarbeiderforbund – Ingen tariffavtale i havn.....	32
3.3.1 2004-2010: Innspill til Europautredningen	32
3.3.2 2012-2013: Vikarbyrådirektivet og LO-kongressen 2013	34
3.3.3 2013-2016: Havnestrid og landsmøtevedtak	35
3.3.4 2017-2018: Etterspill i havnestriden og ny LO-kongress	38
3.4 Fellesorganisasjonen – Motstander i stillhet	40
3.4.1 2007-2013: Tjenstedirektivet, Europautredningen, og veien mot LO-kongressen 2013.....	40
3.4.2 2014-2018: Landsmøte 2015 og EØS-debatt på LO-kongressen 2017	43
3.5 Norsk Lokomotivmannsforbund – Jernbanen i fokus	45
3.5.1 2004 – 2010: Jernbanepakker og tjenstedirektivet.....	46
3.5.2 2011-2018: EUs fjerde jernbanemarkedspakke og jernbanereformen.....	48
4. ENDREDE DISKURSER OM EØS?	53
4.1 2004 – 2013	53
4.1.1 EL og IT Forbundet	53
4.1.2 Norsk Transportarbeiderforbund.....	55
4.1.3 Fellesorganisasjonen	56
4.1.4 Norsk Lokomotivmannsforbund	57

4.1.5 En kontinuitetspreget diskurs?	58
4.2 2013-2018	59
4.2.1 EL og IT Forbundet	59
4.2.2 Norsk Tansportarbeiderforbund	60
4.2.3 Fellesorganisasjonen	60
4.4.4 Norsk Lokomotivmannsforbund	61
4.4.5 En endringspreget diskurs?	62
6. KONKLUSJON	65
REFERANSER	69

1. Introduksjon

1.1 Tema og problemstilling

Landsorganisasjonen i Norge (LO) er med over 920 000 medlemmer den største lønnstakerorganisasjonen i Norge (LO, n.d.). LO har siden grunnleggelsen i 1899 har jobbet for arbeidstakeres rettigheter. Organisasjonen er, i kraft av sin lange historie og store medlemsmasse en aktør med betydelig makt i norsk politikk (Bergh, 2009, s. 505). Denne samfunnsmakten må også ses i lys av LOs nære samarbeid med Arbeiderpartiet (AP) (Bergh, 2009, s. 511). Spesielt gjelder dette innenfor spørsmål som berører arbeidstakeres lønns- og arbeidsvilkår, inkludert spørsmål rundt pensjonsrettigheter, sykepenges og ferietidsbestemmelser. I sum kan man si at LO i forlengelsen av dette er en sterk forkjemper for den nordiske velferdsmodellen, der universelle ytelser som et ledd i utjevning av sosiale forskjeller står sentralt (Bergh, 2009, s. 509-513). Organisasjonen er en hovedsammenslutning, og medlemsmassen er derfor spredt utover 26 forskjellige forbund som organiserer arbeidstakere innenfor en rekke ulike yrker i både privat og offentlig sektor (LO, 2015). Av disse 26 er det et fåtall som har vedtatt på sine landsmøter at de ønsker å erstatte EØS-avtalen med en annen tilknytningsform til EU. Disse fire forbundene er EL og IT Forbundet, Norsk Transportarbeiderforbund, Fellesorganisasjonen og Norsk Lokomotivmannsforbund.

I løpet av vinteren og våren 2017 satte EØS-kritiske stemmer innad i LO EØS-avtalen på dagsorden. EØS-avtalen var ifølge *Dagbladet* forventet å 'skape rabalder' på LO-kongressen i mai 2017 (Karlsen, 2017), mens *VG* ventet en 'heftig debatt' og mente at fagbevegelsen var 'blitt en av de viktigste arenaene for dem som ønsker å avvikle EØS-avtalen' (VG, 2017). For meg, som hadde stor interesse for Norges forhold til EU, men samtidig en begrenset innsikt i norsk fagbevegelses syn på europeisk integrasjon, vakte medieoppmerksomheten rundt LO-kongressen og EØS-avtalen nysgjerrighet. Spørsmålet jeg stilte meg var hvem de EØS-skeptiske kreftene var, hva som var deres argumenter og hvordan de tilsynelatende plutselig hadde fått en posisjon som *kunne* føre til at LO tok et standpunkt mot EØS. På bakgrunn av disse spørsmålene formulerte jeg et overordnet forskningsspørsmål: *Hvordan har diskursen om EØS utviklet seg innen fagforbund som vil erstatte EØS-avtalen siden 2004?* Jeg ønsket gjennom dette spørsmålet å undersøke både hvordan de EØS-kritiske delene av fagbevegelsen *begrunner* sin EØS-motstand, og i hvilken grad deres diskurs kan sies å ha gjennomgått en *endring* over tid.

1.2 Temaets faglige relevans

Denne oppgaven kan være relevant på to måter. Den kan være med å bidra til kunnskap rundt EØS-debatten i Norge, og belyse hvordan dette spørsmålet behandles i en av de mest innflytelsesrike interessegruppene i det norske samfunnet. Samtidig kan oppgaven bidra akademisk til å gi et innblikk i 'hard' euroskepsis¹ i Norge, som en del av et større bilde av den 'moderne' euroskepsisen i Europa.

LO gikk imot EU-medlemskap på den ekstraordinære kongressen i 1994, da spørsmålet om standpunkt til EU-medlemskap var den eneste saken til behandling. Dette vedtaket var ikke i tråd med LO-ledelsens ønske, ettersom deres forslag var å tilråde medlemskap (LO, 1994, s. 18). Vedtaket som ble fattet innebar at LO la EØS-avtalen til grunn for Norges tilknytning til EU. Slik har det vært siden, og det var dette den EØS-kritiske delen av LO ønsket å endre på under kongressen i 2017. EU-motstanderne på kongressen i 1994 la til grunn at Norge hadde tilgang til det indre marked gjennom EØS-avtalen (LO, 1994, s. 19). Nei-sidens motstand mot EU var dermed ikke en fullstendig avvisning av europeisk integrasjon. Lerhol (2012, s. 65) trekker frem EØS-avtalen som et viktig argument for nei-siden. Markedsadgangen var et svært viktig argument for ja-siden, og det at denne var sikret gjennom EØS-avtalen tok dermed brodden av noe av deres argumentasjon for EU-medlemskap.

Norge har historisk sett en tradisjon for euroskepsis, og er det eneste landet i Europa som har avslått medlemskap i EU gjennom to ulike folkeavstemninger (Rye, 2018, s. 31). Utfallet av folkeavstemningene har gjerne blitt forklart med at enkelte politiske, sosiale, kulturelle og økonomiske skiller til sammen har vært utslagsgivende for sluttresultatene (Archer, 2000, s. 99). Euroskepsisen i fagbevegelsen i Norge er dermed en del av en euroskepsis som også har vært, og er, bredt tilstede på andre arenaer i det norske samfunnet. Spesielt sterk står denne i den tverrpolitiske bevegelsen Nei til EU, i Senterpartiet og i bondeorganisasjonene. I Norge har meningsmålinger over de siste årene vist stabil motstand mot EU-medlemskap i rundt 70% av befolkningen (NTB, 2014; NTB, 2015; NTB, 2016; NTB, 2017). En meningsmåling gjort av

¹ Ifølge Leruth, Startin og Usherwood (2018, s. 4) har ordet euroskepsis ('Euroseptic') sitt utspring i journalister og politikeres omtale av parlamentsmedlemmer fra Det konservative partiet i Storbritannia som var kritiske til retningen den europeiske integrasjonsprosessen tok etter Enhetsakten.

Sentio for *Nationen* og *Klassekampen* i 2017 viste samtidig at det fortsatt var et flertall for EØS-avtalen (NTB, 2017).

Der Norge har en lang historie med euroskepsis, kan fenomenet sies å ha blitt en stadig sterkere trend på den politiske scenen i Europa over de siste 20 åra (Szczerbiak og Taggart, 2018, s. 11). Allikevel er det kanskje spesielt i perioden etter 2008 at fenomenet har fått særlig mye oppmerksomhet. Den globale finanskrisen gled over i en gjeldskrise for mange av EUs medlemsland i 2009 og 2010. Situasjonen medførte svak økonomisk utvikling, høy arbeidsledighet og kutt i velferdsordninger i mange av EUs medlemsstater. I tillegg til dette har terrorangrep og store migrasjonsstrømmer satt europeiske myndigheter på prøve (Leruth, Startin og Usherwood, s. 3). Samtidig økte misnøyen med EU, noe som ga seg utslag i økt oppslutning for euroskeptiske partier på meningsmålinger. Mange har i den forbindelse pekt på høyre-populismen som den fremste forkjemperen for euroskepsis, kjennetegnet av politiske skikkelser som Nigel Farage og Marine Le Pen (Rawlinson og Martinson, 2017). Men også euroskeptiske politiske bevegelser på venstresiden har hatt fremgang på bekostning av de tradisjonelt store pro-europeiske partiene. Relevante eksempler på dette er SYRIZA i Hellas og Podemos i Spania.

Det mest håndfaste eksempelet i nyere tid på hvordan en sterk euroskepsis kan slå ut er Storbritannia. Storbritannia har i likhet med Norge en lang historie med euroskepsis, og utfallet av folkeavstemningen om fortsatt medlemskap i EU viste at et flertall av de som stemte ønsket å ta Storbritannia ut av unionen. Det har blitt påpekt at resultatet ikke kom som noen overraskelse. Dette var ikke bare på bakgrunnen av den lange historien med euroskepsis i Storbritannia, men også fordi meningsmålingene lenge var jevne, ledende figurer i det regjerende konservative partiet deltok i 'Leave'-kampanjen og at erfaringer med folkeavstemninger om europeisk integrasjon har vist at disse ofte er uforutsigbare (Hobolt, 2016). De euroskeptiske velgernes motivasjon har blitt forklart både med innvandringsmotstand og motstand mot 'det etablerte' (Hobolt, 2016, s. 1260), og økonomisk usikkerhet (Halikiopoulou og Vlandas, 2018, s. 444). TUC, den største føderasjonen av britiske fagforbund, deltok i kampanjen for å bli i EU før folkeavstemningen i 2016. De uklare økonomiske konsekvensene av Brexit var blant den britiske fagbevegelsens fremste argumenter for deltakelsen i 'Remain'-kampanjen (TUC, n.d.).

1.3 Tidligere forskning

Euroskepsis i deler av den norske fagbevegelsen er som vist her ikke ny. Den kan allikevel argumenteres for å ha fått en ny vår, og å ha tatt en annen form, selv om det sikkert finnes elementer i dagens motstandere av EØS som også var motstandere av EØS i 1994. Ifølge Dag Seierstad har holdningen til EØS-avtalen vært igjennom en gradvis utvikling: ‘Trass i at store delar av fagrørsla opphavleg var positiv til EØS, har haldninga gradvis snudd til ei meir kritisk haldning’ (Seierstad, 2014, s. 292). Denne påstanden ga næring til forskningsspørsmålet i denne oppgaven. En slik gradvis utvikling burde være mulig å fange igjennom en akademisk tilnærming. Samtidig framstår euroskepsis i både norsk og europeisk fagbevegelse som et felt som er mindre belyst. Denne oppgaven kan dermed fungere som påfyll til et forskningsområde hvor materialet på nåværende tidspunkt er begrenset.

I fasen med litteratursøk ble det merkbart at det finnes en ganske rik litteratur på de temaene fagbevegelsen snakker *om*, typisk utvikling og utfordringer i arbeidslivet, men mindre rik på *hva* fagbevegelsen faktisk sier. Om man ser på den norske fagbevegelsen og forholdet til Europa, er spesielt tre rapporter fra FAFO relevante. Rapporten ‘Fagbevegelsen i Europa’ av Dølvik, Olberg og Stokland (1990), rapporten ‘Fagbevegelsen, EØS og den Europeiske Union’ av Dølvik (1994), og rapporten ‘Ti år med EØS-avtalen’ av Dølvik og Ødegård (2004). I tillegg drøfter NOUen ‘Utenfor og innenfor – Norges avtaler med EU’ fra 2012, også kjent som *Europautredningen*, utviklingen i arbeidslivet og arbeidsmarkedet under EØS-avtalen. Disse rapportene ga nyttig informasjon om hvilke utfordringer den norske fagbevegelsen sto overfor før og når EØS-avtalen trådte i kraft, og hvordan utviklingen har vært under avtalens virkeperiode fram til 2012. De bar allikevel preg av å gi mer informasjon om utviklingstrekk i arbeidslivet og i europeisk politikk som fagbevegelsen var nødt forholde seg til, heller enn hvordan fagbevegelsen så på EØS-avtalen.

Fagbevegelsen hadde allerede i noen år før 1994 vært en del av en prosess rundt tettere europeisk integrasjon, ettersom LO leverte krav til EØS-forhandlingene i 1990. En endret geopolitisk kontekst, fortsatt økonomisk utvikling preget av integrasjon, deregulering av markeder, og teknologisk utvikling preget denne perioden. Utviklingen kunne føre til at den nordiske velferdsmodellen, kjennetegnet av sterke fagbevegelser, trepartssamarbeid og store sosialdemokratiske partier innenfor rammen av en blandingsøkonomi, kunne komme under

press i fremtiden (Dølvik, Olberg og Stokland, 1990, s. 37-40). Fagbevegelsen i Norge ble derfor oppfordret til å fortolke den nye virkeligheten, og sette mål og legge strategier ut fra dette (Dølvik et al, 1990, s. 157).

EØS-avtalen så deretter dagens lys i 1994, og FAFO leverte samme år en utredning som tok for seg den norske fagbevegelsen og hvilke vilkår som lå til grunn for denne i EØS og EU. Her ble det argumentert for at den økonomisk-politiske situasjonen mellom EØS og EU ikke skilte seg nevneverdig fra hverandre (Dølvik, 1994, s. 6). En gjennomgang av EUs arbeidslivspolitikkkonkluderte i rapporten med at arbeidslivet og fagbevegelsen i Norge ville stå overfor de samme utfordringene knyttet til konkurranse og markedsintegrasjon, herunder sosial dumping og press på lønns- og arbeidsvilkår, gjennom EØS avtalen som ved et EU-medlemskap (Dølvik, 1994, s. 41). Samtidig ble det lagt vekt på at arbeidslivs- og forhandlingsmodellen i Norge i all hovedsak kunne videreføres (Dølvik, 1994, s. 41).

På oppdrag fra LO vurderte FAFO i 2004 betydningen av de første ti årene med EØS-avtalen for norsk arbeidsliv og den norske fagbevegelsen. Rapporten konkluderte blant annet med EUs arbeidslivsbestemmelser på noen områder hadde bedret norske arbeidstakeres vern og rettigheter (Dølvik og Ødegård, 2004, s. 149). Motstanderne av EU-medlemskap hadde før 1994 fremhevet EUs indre marked som et liberaliseringsprosjekt, 'med antatt alvorlige konsekvenser for arbeidsplasser, arbeidsvilkår, kollektivforhandlinger og fagbevegelsens stilling' (Dølvik, 1999, s. 15). Rapporten fra 2004 fant at frykten for at kollektivavtaler skulle fortrenge av europeisk lovverk så langt hadde ikke hadde slått til, heller tvert imot i noen tilfeller, og påpekte samtidig at det hadde vært lite debatt rundt arbeidslivsdirektiver innført gjennom EØS-avtalen, og at partene i arbeidslivet måtte ta noe av ansvaret for dette (Dølvik og Ødegård, 2004, s. 151). Det ble allikevel påpekt at EUs minimumsstandarder i noen tilfeller kunne bli attraktive som maler for mulige maksimumsstandarder blant arbeidsgiversiden og deres politiske allierte (Dølvik og Ødegård, 2004, s. 149). Rapporten konkluderte også med at LO i mindre grad enn før 1994 prioriterte faglig samarbeid i Europa, og at europeisk aktivitet også fremsto lavere på forbundsnivå enn hva som var tilfelle i andre nordiske land som det er naturlig å sammenligne seg med (Dølvik og Ødegård, 2004, s. 193). Fagbevegelsen i Norge var i EØS-avtalens første tiårsperiode altså mindre opptatt av europeisk samarbeid og utvikling enn

det man kanskje skulle kunne ha forventet, når synet på europeisk integrasjon må kunne sies å ha vært ambivalent.

Året 2004 markerte ikke bare ti år med EØS-avtalen, det var også året der EU ble utvidet med ti nye medlemsstater, åtte av dem fra det tidligere kommunistiske Øst og Sentral-Europa. Mellom øst og vest eksisterte det et betydelig velferdsgap, og erfaringer fra perioden rundt murens fall tilsa at dette kunne føre til store migrasjonsstrømmer (Godzimirski, 2004, s. 59). Konsekvensen av dette var at EU sto derfor overfor et potensielt arbeidsmigrasjonspress (Godzimirski, 2004, s. 57). Gjennom EØS-avtalen var det naturlig at også Norge kunne bli påvirket, ettersom de fire frihetene gjaldt også her, spesielt ettersom det var gode økonomiske tider i Norge med høy etterspørsel etter arbeidskraft, og gode lønns- og arbeidsvilkår. Selv om Norge frem til 2009 opererte med overgangsordninger for å føre kontroll med arbeidsinnvandringen (FAFO Østforum, 2012), førte Østutvidelsen og økonomisk høykonjunktur til høy arbeidsinnvandring til Norge (NOU2012:2, 2012, s. 449-450). Arbeidsinnvandringens omfang, og hvilke utfordringer den har ført med seg, har vært gjenstand for mye forskning. Utgivelsene til forskningsstiftelsen FAFO svært gode bidrag om man ønsker å få mer kunnskap om utviklingen i norsk arbeidsliv etter Østutvidelsen, som er den perioden denne oppgaven fokuserer på².

Europautredningens kapittel om arbeidsliv og arbeidsmarked videreførte på mange måter det arbeidet som er gjort av FAFO i tidligere rapporter. Den oppsummerer til dels det som allerede er vist i denne forskningsgjennomgangen, og konkluderer med at perioden fra 1994 til 2011 karakteriseres av en 'positiv utvikling i investeringer, sysselsetting, ledighet, lønns- og arbeidsvilkår og det kollektive avtaleverket' (NOU2012:2, 2012, s. 427). Europautredningen bidrar også med noe kunnskap rundt synet på EØS-avtalen blant partene i arbeidslivet. Den påpeker at avtalen hatt bred støtte i LO siden organisasjonen anbefalte ratifisering i 1992, men at det samtidig finnes enkeltforbund som har vært kritiske til avtalen i sin helhet eller enkelte direktiver (NOU2012, 2012, s. 468). Dette må kunne sies å stå noe i kontrast til Dag Seierstads oppfatning om at fagbevegelsen stadig har blitt mer kritisk. Partene i arbeidslivet har på tross av den brede enigheten om EØS-avtalen hatt flere diskusjoner over saker der ulike interesser

² Se for eksempel Dølvik, Eldring og Ødegård (2005), Dølvik og Eldring (2006), Eldring og Friberg (2013) og Friberg (2016).

kommer til syne. Både ‘Verftssaken’³ og ‘Laval-kvartetten’⁴ trekkes frem som eksempler, og det fremheves at dette kan bety at den sterke samstemtheten om EØS-avtalen kan ha begynt å slå sprekker (NOU2012:2, 2012, s. 469). I følge Europautredningen peker den økte konfliktgraden ‘i retning av en re-politisering av EØS-relaterte arbeidslivsspørsmål, hvor ideologiske og interessebaserte konflikter på europeisk plan i økende grad blir en del av de hjemlige dragkampene, og hjemlige interessekonflikter i økende grad får en europeisk dimensjon.’ (NOU2012:2, 2012, s. 469).

Den begrensede forskningen på norsk fagbevegelses syn på EØS-avtalen gjenspeiler det som også er tilfelle for europeisk fagbevegelse. Ifølge Mathers, Milner og Taylor har det vært *lite forskning på euroskeptisk diskurs i den europeiske fagbevegelsen*: ‘Research specifically on Eurosceptic discourse or campaigning by trade unions is relatively rare which tends to reflect the opportunity structure in which unions operated during periods of European-institution building’ (Mathers, Milner og Taylor, 2018, s. 332). De påpeker videre at britisk fagbevegelse har hatt en tilnærming til europeisk integrasjon der den har vekslet mellom et entusiastisk og skeptisk standpunkt i ulike perioder. Euroskepsis har vært mest utbredt på venstresiden av fagbevegelsen, mens høyresiden har vært mer entusiastiske (Mathers et al, 2018, s. 333). I perioden rundt folkeavstemningen i 2016 kunne man finne en pragmatisk holdning der det både har blitt ytret skepsis til EU som en leverandør av neo-liberal ideologi, og som et prosjekt som har sørget for bedre rettigheter for arbeidstakere (Mathers et al, 2018, s. 335). I Sverige, hvor fagbevegelses syn på EU kanskje utgjør et bedre tilfelle for sammenligning med Norge enn hva som er tilfelle for Storbritannia på bakgrunn av likhetene i økonomisk politikk og velferdssystem, har fagbevegelsen vært skeptiske til europeisk integrasjon med et utgangspunkt i skandinavisk euroskepsis. Lawler (1997, s. 566) har pekt på denne formen for euroskepsis som en mix av kollektiv nostalgi og nasjonalisme. Annen forskning har pekt på at nasjonalisme, om enn i ulike former, i noen tilfeller fungerer som en link mellom høyre-radikale og venstre-

³ Verftssaken er en sak som har pågått både i det norske rettssystemet og i EØS-institusjonene EFTA-domstolen og ESA. NHO og Norsk Industri saksøkte først tariffnemda, som i 2009 avgjorde at allmengjøringen av verftsindustrien betydde at arbeidsgiverne også måtte dekke reise, kost og losji for utstasjonerte arbeidstakere. Alle rettsinstanser inkludert Høyesterett har dømt i favør tariffnemda, mens EFTA-domstolen har ment at praksisen har vært brudd på konkurransereglene, noe som førte til at ESA åpnet sak mot Norge. Saken ble til slutt løst av LO og NHO i tariffoppgjøret i 2018.

⁴Laval-kvartetten består av fire dommer, kjent under navnene ‘Laval’, ‘Viking’, ‘Rüffert’, og ‘Luxembourg’, fra EU-domstolen. Domstolen har i disse dommene vurdert bruk av kollektive kampmidler og rettigheter forbundet med lønns- og arbeidsvilkår opp mot den frie etableringsretten og utstasjoneringsdirektivet. Dommene har høstet mye kritikk fra fagbevegelsen. For en mer utfyllende diskusjon, se Dølvik og Visser (2009).

radikale *politiske partier* i deres euroskeptiske holdninger (Halikiopoulou, Nanou og Vasilopoulou, 2012). Lawler (1997, s. 566) påpeker allikevel at den progressive og internasjonale dimensjonen av skandinavisk euroskepsis gjør det mer fruktbart å snakke om en skandinavisk eksepsjonalisme.

Det finnes flere grunner til å stille seg spørrende til begrensningen i forskning på diskurs om europeisk integrasjon i europeisk fagbevegelse. Euroskepsis har kommet særlig tydelig frem etter at Maastricht-traktaten trådte i kraft (Usherwood og Startin, 2013, s. 4). Ifølge Mathers, Milner og Taylor ble fagbevegelsen i Europa mer entusiastiske over integrasjonsprosessen ettersom traktaten styrket EUs sosiale dimensjon (Mathers, et al, 2018, s. 331). Samtidig som fagbevegelsen var positive, har euroskepsis vokst frem som et transnasjonalt og pan-europeisk fenomen som finnes i ulike miljøer og på ulike nivåer samtidig som akademiske studier av fenomenet allikevel i stor grad har begrenset seg til politiske partier (Usherwood og Startin, 2013, s. 4). Det ville vært naturlig å forvente at som resultat av de sosiale utfordringene den økonomiske krisen i Europa har medført de siste åra, hadde også europeisk fagbevegelse i større grad tatt i bruk en euroskeptisk diskurs i likhet med andre grupper, og at dette vekket interesse fra forskningsmiljøer.

1.4 Oppgavens struktur og sentrale funn

Denne innledningen følges av fire kapitler.

Kapittel 2, ‘Teoretisk tilnærming og metode’, presenterer oppgavens teoretiske rammeverk og metodiske valg. Det teoretiske rammeverket baserer seg på diskursiv institusjonalisme, og operasjonaliserer dette for å utnytte denne tilnærmingens styrker på best mulig måte i analysen. Kapittelets metodedel beskriver fremgangsmåten og vurderinger knyttet til denne, og redegjør for utfordringer i innsamling av kildemateriale.

Kapittel 3, ‘Motstand mot EØS i LO: 2004-2018’, presenterer oppgavens analysedel. Dette kapitlet består av to deler. Først vil det i en kortere del redegjøre for hvem forbundene er; deres historie, deres standpunkt til EØS, og hvem de organiserer. Deretter vil kapitlet presentere en analyse av forbundenes diskurs rundt EØS-avtalen i perioden 2014 til 2018.

Kapittelet viser at det er betydelige forskjeller på hvor aktive forbundene har vært i å kommunisere sin EØS-motstand via mediene, selv om alle kan sies å ha deltatt i debatt i en eller annen form. Kapittelet vil også vise at forbundene engasjerer seg i ulike saker, og at man ut fra diskursen de bruker i forbindelse med disse tar i bruk ulike typer argumenter som begrunnelse for sin EØS-motstand.

Kapittel 4, 'Endrede diskurser om EØS?', bringer empiri og teori sammen i en diskusjon om hvorvidt diskursen om EØS har endret seg i perioden 2004-2018. Dette kapittelet viser at perioden før 2013 i stor grad bærer preg av en diskurs basert på kontinuitet. Forbundene er kritiske til EØS-avtalen, og begrunner dette ulikt ut i fra hvilke saker de engasjerer seg i. Diskursen i perioden etter 2013 preges av at alle forbundene vedtar at de ønsker å erstatte EØS-avtalen, samtidig som det i denne perioden er færre saker som skaper like mye debatt som i foregående periode.

Kapittel 5 presenterer oppgavens konklusjoner. Gjennom en oppsummering av oppgavens funn argumenterer kapittelet for at forbundene har begrunnet motstanden mot EØS ulikt ut ifra hvilke saker de ha vært engasjert i, og at diskursen rundt EØS har blitt stadig mer kritisk. Kapittelet presenterer også noen refleksjoner rundt oppgavens bidrag til litteraturen på området og hvordan arbeidet med oppgaven har vært.

2. Teoretisk tilnærming og metode

2.1 Diskursiv institusjonalisme

Diskursiv institusjonalisme (DI) er først og fremst forbundet med den amerikanske statsviteren Vivien Schmidt. Utgangspunktet for utviklingen av DI var et stadig større fokus på idéer og diskurs innen statsvitenskapen. Schmidt omtaler DI som en ny fjerde institusjonalisme i kraft av at den beriker det eksisterende feltet med institusjonalistiske tilnærminger til politisk analyse (Schmidt, 2008, s. 304). Denne nye tilnærmingen fremheves som relevant fordi den i større grad kan bidra til å forklare *endring*, enn hva som er tilfelle for de mer tradisjonelle institusjonalistiske tilnærmingene (Schmidt, 2008, s. 304). I DI er det to elementer som fremstår som sentrale. Det første elementet er idéer, som fungerer som innholdet i diskurs, mens det andre elementet er selve diskursen, hvor idéenes innhold formidles (Schmidt, 2008, s. 305).

Idéer identifiseres her gjennom tre ulike typer basert på generalitetsnivå. På det første nivået presenteres idéer som spesifikke politiske løsninger, gjerne foreslått av politiske beslutningstakere (Schmidt, 2008, s. 306). Det andre nivået baserer seg på mer generelle politiske programmer, som gjerne definerer politiske utfordringer, målsettinger og fremgangsmåter. Det tredje nivået er det mest generelle, og presenterer mer abstrakte og filosofiske idéer som for eksempel uttrykkes gjennom verdier og strukturer som bidrar til å skape 'samfunnet' der de overnevnte nivåene opererer (Schmidt, 2008, s. 306). Innenfor disse nivåene kan man definere to ulike kategorier av idéer som er sentrale i operasjonaliseringen av det teoretiske rammeverket i denne oppgaven: *kognitive* og *normative* idéer (Schmidt, 2008, s. 306-307). Kognitive idéer klassifiseres her som idéer som fungerer som en inspirasjon til politisk handling gjennom å appellere til en interessebasert logikk (Schmidt, 2008, s. 306). I kognitive idéer skisseres dermed en politisk løsning på den eller de utfordringer som foreligger, med utgangspunkt i å stille spørsmål ved status og å søke løsninger. Normative idéer fokuserer på sin side på verdier. Gjennom å knytte verdier til politisk handling kan idéene fungere som legitimerende begrunnelser basert i mål, idealer, prinsipper og normer i samfunnet (Schmidt, 2008, s. 307).

Diskurs defineres her ikke utelukkende som innholdet i idéer eller tekst, men også den prosessen der de deles, altså hvor, hvem, når og hvordan (Schmidt, 2008, s. 310). Schmidt

trekker frem to grunnleggende former for diskurs; den første er *koordinerende diskurs* mellom politiske aktører, og den andre er *kommunikativ diskurs* mellom politiske aktører og allmennheten (Schmidt, 2008, s. 310). Som en del av et teoretisk rammeverk kan diskursiv institusjonalisme dermed bidra til å klassifisere hensikten bak kommunikasjon. Den koordinerende diskursen finner sted når individer og grupper som finnes i sentrum av politikktutformingens deltar i prosessen. Her finner man eksempelvis grupper som byråkrater, valgte politikere, eksperter, interessegrupper og aktivister. I den kommunikative diskursen deltar individer og grupper i kommunikasjon av politiske idéer til allmennheten. Disse utgjør et bredere spekter enn de man finner i den koordinerende diskursen, ettersom dette spekteret også inkluderer kommentatorer, intellektuelle, tankesmier og grasrotsbevegelser (Schmidt, 2008, 310).

Schmidt påpeker at diskursiv interaksjon gjerne fungerer 'top-down', det vil si at den politiske eliten avgjør politikktutformingens først og deretter kommuniserer den utad som en del av en 'master discourse' der prosessen fremstår som enhetlig (Schmidt, 2008, s. 311). Samtidig kan det også foregå 'bottom-up' interaksjon, hvor andre grupper enn den politiske eliten er deltakende i diskursiv interaksjon. Det finnes heller ikke nødvendigvis et samspill mellom koordinerende og kommunikative diskurser (Schmidt, 2008, s. 311). Koordinerende diskurs kan foregå på lukkede arenaer der offentligheten ikke har tilgang. Et godt eksempel på slike prosesser kan være de lukkede møtene som finner sted i den utvidete utenriks- og forsvarskomiteén på Stortinget (Huitfeldt, 2017). Den kommunikative diskursen er mer åpen, og foregår for eksempel igjennom debattprogrammer på TV der representanter for ulike aktører møtes til samfunnsdebatt. Den er samtidig vanskelig å kontrollere, og i enkelte tilfeller der man har tilgang på både koordinerende og kommunikativ diskurs i en gitt sak vil man kunne se at diskursen endrer seg basert på eksterne forhold (Schmidt, 2008, s. 311). Å undersøke slike prosesser nærmere kan derfor gi svar på hvorfor en type diskurs lykkes, mens en annen type feiler (Schmidt, 2011, s. 311).

2.1.1 Diskursiv institusjonalisme: min tilnærming

Diskursive institusjonalister kan deles inn i to grupper. Den første er de som først og fremst er opptatt av ideer, og som stiller spørsmål rundt hvilke ideer som blir til de politiske løsningene, programmene og filosofiene som dominerer i samfunnsdebatten (Schmidt, 2008, 307). Den

andre gruppen er mest opptatt av diskursen og stiller gjerne spørsmål som dette: ‘When does discourse exert a casual influence by promoting change – first, in terms of its representation of ideas, and second, as the discursive process by which it conveys those ideas?’ (Schmidt, 2008, s. 311). Denne oppgaven skriver seg inn i den sistnevnte. Ved hjelp av Schmidts teoretiske rammeverk kunne jeg definere fire kategorier av ulike diskurstyper. Disse var koordinerende kognitiv diskurs, koordinerende normativ diskurs, kommunikativ kognitiv diskurs, og kommunikativ normativ diskurs, som presentert i tabellen nedenfor. Etersom hovedutvalget av kildemateriale er artikler publisert på nettportalen *FriFagbevegelse* falt størstedelen av de utvalgte kildene inn i de to sistnevnte kategoriene. Jeg har også benyttet meg av andre kilder som høringsnotater, kongressprotokoller og handlingsprogrammer. Dette er kilder som er skrevet i en annen stil og med en annen hensikt enn medieoppslag, og som det derfor vil være mer naturlig å klassifisere som intern koordinerende diskurs. Disse kildene er likevel offentlig tilgjengelige, og det er ikke unaturlig å tenke seg at publisering har vært intensjonen under utarbeidelsen av disse. Derfor kan også disse kildene sies å ha et kommunikativt formål.

	Kognitiv	Normativ
Koordinerende	Koordinerende kognitiv diskurs	Koordinerende normativ diskurs
Kommunikativ	Kommunikativ kognitiv diskurs	Kommunikativ normativ diskurs

Tabell 1.: Klassifisering av ulike typer diskurs basert på Schmidt (2008).

Etter å ha kommet frem til en klassifisering av ulike typer diskurs operasjonaliserte jeg disse gjennom å knytte dem til to ulike typer EØS-motstand, og definere noen indikatorer på diskursen. I likhet med Skogheim (2015, s. 7), lot jeg meg inspirere av Helene Sjursens tre fremstillinger av EU (2008, s. 4). Jeg baserte operasjonaliseringen på en antakelse om at forbundenes EØS-mostand ville kunne klassifiseres som enten *pragmatisk*, kjennetegnet gjennom koordinerende eller kommunikativ diskurs med et kognitivt innhold, eller *prinsipiell*, kjennetegnet gjennom koordinerende eller kommunikativ diskurs med et normativt innhold. Som Skogheim (2015, s. 8), valgte jeg ut noen indikatorer som kunne hjelpe meg å identifisere de to ulike typene EØS-mostand. Indikatorene ble basert på den kunnskapen jeg hadde om

hvilke saker forbundene engasjerte seg i. I noen saker fremsto argumentene kognitive, ettersom de var åpenbart forbundet med medlemmenes kjerneinteresser i form av lønns- og arbeidsvilkår og faglige rettigheter. I de sakene der slike argumenter var mindre tydelige, eller ikke tilstede, ble det gjerne brukt argumenter som i større grad fremsto som normative. Her valgte jeg ut følgende indikatorer: solidaritet, sosialdemokrati og suverenitet.

EØS-mostand	Diskurs	Innhold	Indikator
Pragmatisk	Koordinerende, Kommunikativ	Kognitivt	Lønns- og arbeidsvilkår, faglige rettigheter
Prinsipiell	Koordinerende, Kommunikativ	Normativt	Solidaritet, Sosialdemokrati, Suverenitet

Tabell 2.: Klassifisering av EØS-motstand basert på Schmidt (2008), Sjursen (2008) og Skogheim (2015).

DI fremstår som et teoretisk rammeverk som passet godt til arbeidet med å besvare forskningsspørsmålet i denne oppgaven. Operasjonaliseringen av det teoretiske rammeverket ga verktøy som hjalp meg å vurdere innholdet i diskursen og dermed si noe om hvordan forbundene har begrunnet sin EØS-motstand. Gjennom de to klassifiseringene av EØS-mostand, pragmatisk og prinsipiell, kunne jeg etter å ha analysert kildematerialet sammenligne diskursen i ulike saker og gjøre vurderinger på hvorvidt diskursen hadde gjennomgått en endring over tid.

2.2 Fremgangsmåte og kildemateriale

For å kunne undersøke hvordan de fire EØS-kritiske forbundene i fagbevegelsen har begrunnet sin EØS-motstand, og i hvilken grad diskursen deres om EØS har gjennomgått en endring over tid, valgte jeg å avgrense perioden for analyse til årene 2004-2018. Med denne avgrensningen forventet jeg at det skulle være mulig å innhente et kildemateriale som både var bredt nok til at jeg kunne gjennomføre en analyse for å besvare forskningsspørsmålet, samtidig som det var begrenset i tilstrekkelig grad, slik at analysen ikke ble av for stort omfang. Det også to andre grunner til at jeg fant en slik avgrensning gunstig. Den første var at kildematerialet indikerte at det var få kilder som kunne si noe om fagbevegelsens diskurs om EØS-avtalen før 2004. Den

andre var at 2004 gjennom Østutvidelsen representerer starten på en ny fase i norsk arbeidsliv, som var preget av en mye høyere arbeidsinnvandring enn tidligere perioder.

Oppgaven er en kvalitativ studie som benytter seg av dokumentstudier som metode. I diskursanalyser er gjerne dokumenter dominerende som empiriske data (Tjora, 2012, s. 164). Jeg valgte dokumentstudier fordi jeg anser det som god fremgangsmåte i en undersøkelse der jeg ønsket svar på hvordan diskursen i forbundene hadde utviklet seg over tid. Å gjennomføre intervjuer ser jeg på som et alternativ til dokumentstudier som kunne ha gitt nyttig informasjon om forbundenes syn på EØS-avtalen i sin helhet, og mange av de sakene som har skapt debatt. Jeg mener allikevel at dokumentstudier var en vel så god, om ikke bedre, fremgangsmåte. Ettersom jeg har fokusert på en tidsperiode på 14 år, og inkludert fire forbund, er det en mulighet for at det ville ha blitt vanskeligere å få oversikt over hele tidsperioden ved bruk av intervju som metode. Gjennom bruk av dokumenter fikk jeg informasjon om forbundenes diskurs i direkte tilknytning til de sakene hvor forbundene har vært engasjert i debatt. Ved bruk av intervjuer ville det vært en større risiko for at informasjon om saker som ligger noen år tilbake i tid kunne blitt gjenfortalt på en måte som avviker fra den diskursen som faktisk ble brukt. Intervjuer ville også begrenset muligheten til å se forskjellene i hvor aktive forbundene har vært i å kommunisere sin EØS-motstand utad, noe jeg mener ville svekket analysen. Bruk av intervjuer ville naturligvis også forutsatt at informanter som kunne gi relevant informasjon hadde sagt seg villige til å delta.

Jeg forventet at media ville være en naturlig kanal for forbundene å benytte for å kommunisere sitt syn på EØS-avtalen ut til offentligheten. Dokumenter kan gi god informasjon om bestemte saksforhold, ettersom de ofte er nedtegnet i tilknytning til en hendelse, på et spesielt tidspunkt og sted, og gjerne rettet mot en spesifikk gruppe lesere (Tjora, 2012, s. 163). På bakgrunn av dette håpet jeg å kunne se forskjeller forbundene imellom når det kommer til hvor ofte de deltok i debatt og i hvilke saker de markerte seg, noe som kunne bidra til å danne et helhetlig bilde av hvordan den EØS-kritiske diskursen har artet seg hos disse forbundene. Jeg brukte derfor mye tid på å søke i mediedatabasen ATEKST/Retriever, for finne kildemateriale som kunne bidra til å besvare forskningsspørsmålet. Disse søkene ga ikke de forventede resultatene. I mange oppslag fant jeg at et eller flere forbund var nevnt med navn, uten at det var noen i forbundet

som hadde ytret seg, og det ble derfor vanskelig å finne et godt utvalg av artikler som jeg følte kunne være del av en analyse med mål om å besvare forskningsspørsmålet.

I samråd med veileder kom vi derfor frem til en alternativ fremgangsmåte, der jeg både fant et kildemateriale av et omfang som kunne danne et godt grunnlag for en analyse, samtidig som jeg kunne bruke en søkeordkombinasjon som ga en lik søkeprosess for alle de fire forbundene. Gjennom nettportalen *FriFagbevegelse* fant jeg et materiale som var håndterbart, med inntil hundre treff merket som 'relevante' for de forbundene som hadde flest treff. Jeg holdt meg til søkeordskombinasjonen 'eøs+[navn på forbund]'. Min vurdering er at kildematerialet herfra ga meg en god oversikt over hvor ofte forbundene hadde vært engasjert i kommunikativ diskurs om EØS-avtalen. For å få en systematisk oversikt av materialet vurderte jeg ulike fremgangsmåter, blant dem bruk av dataprogrammet NVivo. Jeg gikk til slutt for en forenklet løsning, der jeg brukte Microsoft Excel til å lage en kronologisk oversikt over artikler som inneholdt diskurs om EØS for hvert enkelt forbud, og skrev deretter analysen basert på denne oversikten. Jeg valgte allikevel å ikke *utelukkende* basere meg på dette materialet, men også legge til supplerende kilder, for å få frem en analyse som belyste sakene på en tilfredsstillende måte.

FriFagbevegelse er en nettportal for LO-Aktuelt og fagblader utgitt av LO-forbundene, og er drevet av LO Media (FriFagbevegelse, 2013a). Den drives i stor grad likt som en nettavis, ettersom den 'oppdateres løpende med nyheter, reportasjer, fakta/bakgrunnsstoff og kommentarer om fagbevegelse, arbeidsliv og politikk.' (FriFagbevegelse, 2015). Ettersom LO er organet bak *FriFagbevegelse*, er det naturlig å vurdere nettportalens tilknytning til LO, og i hvilken grad dette påvirker portalens journalistikk. Det var derfor nødvendig å behandle kildematerialet med et kritisk blikk. *FriFagbevegelse* oppgir å følge Redaktørplakaten og Vær Varsom-plakaten. Disse retningslinjene, som Mediebedriftenes Landsforening, Norsk Redaktørforening, og Pressens Faglige Utvalg står bak, fastsetter noen normer for hvordan mediene skal fungere og opptre (Norsk Redaktørforening, u.d.; Pressens Faglige Utvalg, u.d.). Blant disse er redaktørens uavhengighet, arbeid for å verne om ytringsfrihet, sikre saklig og fri-informasjonsformidling (Norsk Redaktørforening, u.d.; Pressens Faglige Utvalg, u.d.). Basert på min egen vurdering av kildematerialets innhold og de standardene *FriFagbevegelse* følger,

kom jeg frem til at materiale herfra kunne brukes i oppgaven. Andre kilder brukt i oppgaven er på lignende måte blitt vurdert utfra et helhetsinntrykk.

Et punkt det kan stilles spørsmål ved i denne fremgangsmåten for innsamling av kildemateriale er hvilke treff jeg fikk gjennom søkemetoden. En av begrensningene i søkefunksjonen var at selv om eksempelvis søket på 'eøs+EL og IT Forbundet' ga 245 treff, er det bare 100 av disse som vises under fanen 'relevante treff'. Jeg kunne med andre ord ikke utelukke at det det var en mulighet for at det lå relevante saker om EL og IT Forbundets diskurs om EØS-avtalen blant materiale jeg ikke fikk fremvist. Jeg anser dette som en svakhet ved fremgangsmåten. På den positive siden var 100 artikler et materiale som var håndterbart, og det var langt fra alle disse som faktisk ga et innblikk i forbundets diskurs om EØS. Jeg ser det derfor som sannsynlig at de mest relevante artiklene for min analyse faktisk befant seg i det tilgjengelige materialet. For eksempelet EL og IT Forbundet satt jeg igjen med et utvalg på 37 artikler, som ga meg en god oversikt over når forbundet hadde deltatt i debatt og i hvilken kontekst. To av forbundene skilte seg ut ved bruk av denne fremgangsmåten. For Fellesorganisasjonen ga søkemetoden svært få treff, og ingen av dem ble vurdert til å gi informasjon om forbundets diskurs om EØS. Norsk Lokomotivmannsforbund ga langt flere treff, men dette ser ut til å ha vært på bakgrunn av at søkeordskombinasjonen inneholdt ordet 'norsk', for også her var det ingen treff som kunne gi meg noen videre informasjon om forbundets diskurs rundt EØS. Jeg valgte derfor å spesifikt søke i disse forbundenes medlemsblader *Fontene* og *Lokomotivmands Tidende* for å finne mer materiale, i tillegg til å lete etter interne dokumenter. Dette ga resultater som gjorde at jeg følte at jeg kunne belyse forbundenes diskurs i tilstrekkelig grad.

3. Motstand mot EØS i LO: 2004-2018

3.1 Hvem er de fire EØS-motstanderne?

3.1.1 EL og IT Forbundet

EL og IT Forbundet er et ungt forbund, etablert i 1999, med rundt 38 000 medlemmer (EL og IT Forbundet, u.d.a). Forbundets medlemmer er ansatt i bransjene IKT, el-installasjon, og energi innen både privat og offentlig sektor (EL og IT Forbundet, u.d.b; u.d.c). Forbundet bygger på over 100 års historie, ettersom det ble opprettet gjennom en sammenslåing av Tele- og Dataforbundet og Norsk Elektriker- og Kraftstasjonsforbund (EL og IT Forbundet, u.d.a). Sistnevnte ble opprettet som Norsk Elektrikerforening i 1918, men endret navn kort tid etter. Tele- og Dataforbundet ble etablert i 1988 gjennom sammenslåing av Norsk Teletjenesteforbund og Den Norske Teleorganisasjon, hvor medlemsmassen hadde tilknytning til Televerket, som senere skulle bli delprivatisert og børsnotert som det man i dag kjenner som Telenor (EL og IT Forbundet, u.d.a).

EL og IT Forbundet er tydelig imot EØS-avtalen. I handlingsprogrammet for årene 2015-2019 uttaler forbundet at Norges tilknytning til EU skaper en situasjon der nye direktiver, forordninger og dommer stadig snevrer inn det nasjonale handlingsrommet for politikktvikling og beslutningsmakt (EL og IT Forbundet, u.d.d). Arbeidslivet og arbeidsretten trekkes frem som et særlig viktig punkt, og forbundet hevder at EU-domstolen innenfor slike spørsmål i stor grad lar hensynet til fri flyt av varer, mennesker, tjenester og kapital få forrang over spørsmål som sosial dumping, trygge ansettelse og faglige rettigheter (EL og IT Forbundet, u.d.d). Forbundet peker også på at norske myndigheter er nødt til å gå mot begrensninger som kommer innenfor områdene kollektive kampmidler, kollektive forhandlingssystemer og nasjonal lønnsdannelse (EL og IT Forbundet, u.d.d), og understreker at det er et problem at EU-rett gis forrang for ILO-konvensjoner. På bakgrunn av dette ønsker EL og IT å erstatte EØS-avtalen med en handelsavtale, eller å si opp EØS-avtalen (EL og IT Forbundet, u.d.d).

3.1.2 Norsk Transportarbeiderforbund

Norsk Transportarbeiderforbund (NTF) er et forbund som organiserer medlemmer ansatt innenfor transport- og logistikkyrker. Forbundet ble grunnlagt i 1896, og har i dag rundt 20 000 medlemmer. Forbundet omtaler seg selv som fritt og uavhengig, uten at det er politisk nøytralt

(Norsk Transportarbeiderforbund, u.d). I de gjeldende vedtektene oppgis det at forbundet har en rekke ulike formål. Blant disse finnes det som kan ses på som kjerneoppgaver for en fagforening, som å organisere yrkesutøvere, å fremme lønnsinntakernes faglige, sosiale, kulturelle og økonomiske rettigheter, å fremforhandle tariffavtaler, og å bekjempe sosial dumping (Norsk Transportarbeiderforbund, 2017, s. 4). Men forbundet har også formål som kan sies å gå utover slike kjerneoppgaver. De ønsker å motarbeide alle former for negativ forskjellsbehandling basert på identitetsmarkører som etnisitet, kjønn, seksuell legning, religion og livssyn, å arbeide for likestilling både innenfor forbundets egne organisasjonsområder og i samfunnet som helhet, og for å sikre og videreutvikle frihet, rettssystemet og den demokratiske styreformene i Norge (Norsk Transportarbeiderforbund, 2017, s. 4). Dette vitner om at forbundet ønsker å ta et bredt samfunnsansvar, og åpner for at forbundet også vil kunne engasjere seg i politiske saker som ikke nødvendigvis berører et flertall av forbundets medlemmer direkte.

Også NTF krever at Norge sier opp EØS-avtalen. I NTFs handlingsprogram for perioden 2018-2021 trekkes det frem at EUs direktiver svekker arbeidstakernes rettigheter, og tilrettelegger for økt privatisering, økt bruk av anbud og konkurranse, og mer bruk av vikariater og midlertidige ansettelser (Norsk Transportarbeiderforbund, 2018, s. 8). I sum gir dette en politikk som gir økte forskjeller og som utgjør en trussel mot trepartssamarbeidet og svekker den sosiale modellen vi har i Norge, påpeker forbundet (Norsk Transportarbeiderforbund, 2018, s. 8). NTF hevder også at 'EUs sparepolitikk og valutaunionen har forsterket kapitalismen i Europa, og ført til vedvarende høy arbeidsløshet, økte økonomiske forskjeller og sosial uro.' (Norsk Transportarbeiderforbund, 2018, s. 7). I stedet for en finanskrisen er det nå en bevisst liberalistisk politikk som føres, der kapitaleiere beriker seg på bekostning av arbeidere gjennom privatisering, redningspakker og deregulering (Norsk Transportarbeiderforbund, 2018, s. 7). For Norges del preges dette ifølge forbundet av arbeidskonflikter som blir avgjort eller forsøkt avgjort til fordel for kapitaleiere ved å engasjere EØS-avtalens overvåkningsorgan EFTA Surveillance Authority (ESA). Både den såkalte 'Havnearbeidersaken' og den såkalte 'Vertfssaken' som har figurert ofte i norske medier, trekkes frem som eksempler på hendelser der det har oppstått en rettsliggjøring av arbeidskonflikter som har bidratt til å undergrave både trepartssamarbeidet generelt, og norske arbeidstakerorganisasjoners innflytelse spesielt (Norsk Transportarbeiderforbund, 2018, s. 7).

3.1.3 Fellesorganisasjonen

Fellesorganisasjonen (FO) organiserer barnevernspedagoger, sosionomer, velferdsvitere og vernepleiere, og har rundt 28 000 medlemmer (Fellesorganisasjonen, u.d.a). I likhet med EL og IT Forbundet, er FO et resultat av en sammenslåing. Forbundet ble til da Norsk Barnevernspedagogforbund, Norsk Sosionomforbund, og Norsk Vernepleierforbund slo seg sammen fra 1993. Forbundet hadde den gangen rundt 8000 medlemmer, og har derfor erfart en betydelig økning i medlemstallet over de 25 årene forbundet har eksistert (Fellesorganisasjonen, u.d.b). Forbundets medlemmer er profesjonsutdannede innenfor fag som man typisk finner innenfor helse-, omsorgs- og oppvekstsektoren, der offentlige tjenester er dominerende. Forbundet oppgir at over 80% av medlemmene er kvinner (Fellesorganisasjonen, u.d.a). Som en del av prinsippprogrammet for perioden 2015-2019 fastslås det at i tillegg til å arbeide for medlemmenes lønns- og arbeidsforhold, og profesjonsfaglige interesser, skal forbundet drive ‘påvirkningsarbeid innenfor tariffpolitikk, helse- og sosialpolitikk, kvinnepolitikk, likestillingspolitikk og internasjonalt arbeid’ (Fellesorganisasjonen, 2015a, s. 3). Samtidig som forbundet skal være partipolitisk uavhengig, ligger det etter ifølge forbundet en tydelig verdiforankring i bunnen basert på humanisme og toleranse, der en offentlig velferdsstat bygget på universelle rettigheter og et demokratisk samfunn basert på likhet og rettferdighet, står sentralt (Fellesorganisasjonen, 2015a, s. 3). Forbundet har hatt vedtak om å erstatte EØS-avtalen siden dette ble vedtatt på forbundets kongress i 2017 (Fellesorganisasjonen, 2015b).

3.1.4 Norsk Lokomotivmannsforbund

Norsk Lokomotivmannsforbund (NLF) er et lite fagforbund med en lang historie. Forbundet ble dannet i 1893 og oppgir et medlemstall på 1595 (Norsk Lokomotivmannsforbund, n.d.a). I de gjeldende vedtektene fastslås det at forbundet blant annet har som formål å ‘Arbeide for å fremme og samordne lønnstakernes faglige, miljømessige, økonomiske, sosiale og kulturelle interesser’ (Norsk Lokomotivmannsforbund, n.d.a, s. 1). Samtidig skal forbundet også arbeide for fred, frihet, rettssikkerhet, demokrati, og rettferdig fordeling av økonomiske og velferdsmessige goder, og for å videreutvikle internasjonalt samarbeid rundt faglige rettigheter og humanitære- og miljømessige saker (Norsk Lokomotivmannsforbund, n.d.a, s. 1).

Forbundet fremstår som kritisk til EU, og har tatt et tydelig nei-standpunkt til EØS-avtalen (Norsk Lokomotivmannsforbund, u.d.b, s. 1). I forbundets handlingsplan utgjør synspunkt på

EU og EØS en del av forbundets politiske plattform, hvor det heter at 'NLF vil bekjempe forslag fra norske myndigheter og EU om full liberalisering av all persontrafikk' (Norsk Lokomotivmannsforbund, u.d.b, s. 1). Det vises til omstillingen i Europa, der de tradisjonelt statseide transportselskapene deles, privatiseres, og gjøres mer markedsorienterte, noe som fører til at stordriftsfordeler går tapt (Norsk Lokomotivmannsforbund, u.d.b, s. 1). Videre pekes det på at erfaringer med slik omstilling viser en rekke negative konsekvenser, som dårligere punktlighet og service, og svekket sikkerhet, i tillegg til et press på eksisterende avtaleverk (Norsk Lokomotivmannsforbund, u.d.b, s. 1). Som argumenter på hvorfor forbundet sier nei til EØS-avtalen trekkes det frem at avtalen pålegger Norge å konkurransenutsette gods- og persontrafikk, samtidig som den gir lovverk vedtatt i EU forrang i møte med norske tariffavtaler, norsk arbeidslivslovgivning og ILO-konvensjoner (Norsk Lokomotivmannsforbund, u.d.b, s. 1). Arbeid mot EUs såkalte fjerde jernbanepakke trekkes frem som et eget punkt under forbundets internasjonale målsetninger (Norsk Lokomotivmannsforbund, u.d.b, s. 2).

3.2 EL og IT Forbundet – En aktiv europadebattant

3.2.1 2004-2008: Hjemfall og allmenngjøring

Den såkalte 'hjemfallssaken' ble mye debattert i 2007 og 2008 ettersom den omhandlet noe av det mange både i fagbevegelsen og i andre miljøer frykter aller mest: mulig tap av nasjonal kontroll over naturressurser. Med hjemfall menes retten den norske staten har til å overta vannkraftverk og tilhørende rettigheter til fossefall vederlagsfritt ved konsesjonsperiodens utløp. Europautredningen omtaler hjemfallssaken som den viktigste av de sakene EFTA-domstolen har behandlet med Norge som part (NOU2012:2, s. 224). Det var i 2007 at EFTA-domstolen dømte i Norges disfavør i en behandling av hjemfallsinstituttet i industrikonsesjonsloven, etter at ESA i flere år hadde undersøkt norsk lovverk knyttet til vannkraften (Kolstad, 2007, s. 513; NTB, 2008). I forkant av behandlingen av saken uttalte EL og IT Forbundets daværende leder Hans O. Felix at Norge måtte ignorere en eventuell dom mot Norges organisering av vannkraftpolitikken i EFTA-domstolen (Hasås, 2013a). På EL og ITs landsmøte i 2006 fulgte Felix opp med følgende uttalelse: 'Norge lar seg ikke diktere i denne saka – hjemfall skal videreføres uendret uansett domstolens avgjørelse og press fra ESA/EU' (Hasås, 2013a). Grunnen til at EFTA-domstolen dømte i Norges disfavør var at de anså loven som diskriminerende, da private eiere var pålagt tidsbegrensede konsesjoner og hjemfall, noe

offentlige eiere ikke var (Kolstad, 2017). I prinsippet kunne dette ha ført til en storstilt privatisering av norske vannkraftverk.

Saken løste seg, til EL og IT og andres lettelse, gjennom en provisorisk anordning bygget på en modell der privat eierskap overføres til staten, gjerne omtalt som konsolideringsmodellen (Kolstad, 2007, 513; Viggem, 2015a). Denne modellen bygget på to elementer, der det første besto i at nye konsesjoner kun kunne tilfalle offentlige myndigheter, og det andre besto i at når privates konsesjoner utløper skal eierskapet til vannkraften tilfalle staten vederlagsfritt (Kolstad, 2007, s. 513). Med andre ord klarte regjeringen å omgå dommen i EFTA-domstolen da de i valget mellom å liberalisere eller å deprivatisere eierskap av vannkraft valgte det siste alternativet, og dermed styrket det offentlige eierskapet (NOU2012:2, s. 371). I forbindelse med at daværende Olje- og Energiminister Roger Enoksen la frem løsningen med konsolideringsmodellen, uttalte daværende EL og IT leder Hans O. Felix at 'fra EL og ITs ståsted er dette en av de beste dagene vi har opplevd' (Hansen, 2007). Videre pekte Felix på at 'Per dags dato er det satt en stopp for framtidig privatisering av vannkraften i Norge' (Hansen, 2007).

Hjemfallssaken skapte også noe debatt innad i fagbevegelsen, og kan derfor tjene som et eksempel på hvordan forbund kan ha ulike interesser. I forbindelse med behandlingen av det nye lovverket rundt hjemfall håpet LO-forbundet Industri Energi (IE) at de nye hjemfallsreglene ikke skulle bli gjeldende før i 2065 (Fjellvik, 2008a). Bakgrunnen for dette ønsket var at IE var bekymret for hvordan tap av eierskap til kraftressurser kunne påvirke produksjonsbedrifter i kraftkrevende industri. IE organiserer arbeidere innen olje- og gassindustrien og i landbasert industri (Industri Energi, u.d.), og mange av deres kjernemedlemmer er således ansatt i nettopp kraftkrevende prosessindustri. Som begrunnelse hvorfor hjemfallssaken burde utsettes hevdet IE-topp Leif Sande at 600 arbeidsplasser Norsk Hydros anlegg på Karmøy kunne være i fare (Fjellvik, 2008a). Dette utspillet falt ikke i smak hos EL og IT leder Hans Felix, som mente at Hydro både ville være sikret god tilgang på kraft og at selskapet hadde de nødvendige ressursene for å forhandle frem priser som kunne sikre konkurransevnen (Fjellvik, 2008a). Felix hadde på sin side en klar oppfatning av at ESA ikke ville akseptere noen utsettelse (Fjellvik, 2008a). Debatten forbundene imellom i denne saken kan bidra til å forstå hvordan forbund, som i utgangspunktet er enige (Fjellvik, 2008b), kan ha ulike interesser basert på

medlemssammensetning. Der IE i likhet med EL og IT ønsket et offentlig eierskap, var de allikevel skeptiske til umiddelbar deprivatisering. I tillegg er saken en av de sakene der norske myndigheter har kunnet utnytte et handlingsrom innenfor EØS-avtalens rammer.

I perioden før LO-kongressen i 2009 var EL og IT Forbundet også engasjert i en sak rundt allmenngjøring av tariffavtaler. Fellesforbundet og EL og IT hadde begjært allmenngjøring av tariffavtalene for skips- og verftsindustrien og elektrofagene (Ravnsborg, 2008a). Blant de kravene LO satte til EØS-forhandlingene i 1990 var kravet om at 'Norske avtale- og lønnsforhold må gjelde for arbeid i Norge. Vertslandets regler må gjelde som minimum for arbeid i andre EØS-land' (Dølvik og Ødegård, 2004, s. 239). Etersom Norge ikke hadde, og fortsatt ikke har, en generell minstelønnsats krevde fagbevegelsen et sikkerhetsnett som kunne beskytte norske lønns- og arbeidsvilkår i det Norge skulle trå inn i det indre marked (Alsos og Eldring, 2008, s. 446). Grunnen var at man nå skulle bli en del av et felles arbeidsmarked med til dels betydelige forskjeller i lønns- og arbeidsvilkår medlemmene imellom, og 'Lov om allmenngjøring av tariffavtaler' ble dermed vedtatt i 1993 (Alsos og Eldring, 2008, s. 446). Denne loven skiller seg fra andre lands ordninger innen allmenngjøring fordi dens eksplisitte mål er å beskytte utenlandske arbeidstakere (Eldring, 2015, s. 11). I det første tiåret av EØS-avtalens virkeperiode ble allmenngjøring ikke tatt i bruk, men dette har endret seg betydelig siden det første kravet om allmenngjøring kom for innenfor sektoren petrokjemi i 2003. I dag er ni sektorer allmenngjort (Arbeidstilsynet, u.d.)

Ifølge Eldring (2015, s. 13) var det lenge en skepsis på den norske arbeidstakersiden mot allmenngjøring av frykt for den skulle svekke tariffavtalenes stilling. Denne frykten var tydelig borte i 2008, da Jan Olav Andersen, som på dette tidspunktet var forhandlingsleder i EL og IT, uttalte at 'Vi har gjennom denne prosessen bevist gang på gang at det foregår sosial dumping. Men nå står vi igjen uten noe verktøy for å sikre minstelønnsnivå for dem som jobber i Norge' (Ravnsborg, 2013a). Bakgrunnen var at Tariffnemda, som behandler krav om allmenngjøring, hadde utsatt behandlingen av Fellesforbundet og EL og ITs krav fordi de mente at loven kunne stride mot EØS-avtalen (Ravnsborg, 2013a). I følge *FriFagbevegelse* uttalte Andersen i forbindelse med dette at om allmenngjøringsloven måtte endres var det grunn til å ta opp spørsmålet om Norges medlemskap i EØS, ettersom 'loven var en vesentlig forutsetning for at LO godtok EØS-medlemskap' (Ravnsborg, 2013a). Statssekretær Jan-Erik Støstad i Arbeids-

og inkluderingsdepartementet var på sin side mindre bekymret. Han var av den oppfatning av at loven ikke var inkompatibel med EØS, og at utvikling innen arbeidsretten i EU ikke hadde endret dette (Ravnsborg, 2013b).

EL og ITs engasjement i hjemfallssaken virker først og fremst å være drevet frem av en ideologisk overbevisning om at norsk kraftpolitikk skal bevares på offentlige hender, der suverenitetsaspektet nok også spiller en rolle i form av et ønske om nasjonal kontroll over kraftressursene. Typiske argumenter i en slik sak vil være både ønsket om å unngå at utenlandske aktører får kontroll over det som av mange blir kalt 'arvesølvet', samtidig som man ønsker at inntektene fra kraftproduksjonen skal tilfalle samfunnet og ikke private aktører. Slike argumenter, og måten de er presentert på, passer best med en kommunikativ normativ diskurs. Forbundet gir altså uttrykk for en prinsipiell EØS-kritikk i denne saken. Engasjementet rundt saken kan illustreres med en uttalelse på den første LO-kongressen etter at hjemfallssaken var løst. Der mente daværende forbundsstyremedlem i EL og IT Terje Skog at man var nødt til å ta tak i 'EØS-dyret' (LO, 2009, s. 83). I motsetning til hjemfallssaken var det i debatten om allmenngjøring i større grad medlemmenes kjerneinteresser som fremsto som hovedargument for motstand. Her var diskursen også kommunikativ, men med et kognitivt innhold. Dette var den første saken i det utvalgte materialet hvor EL og IT Forbundet koblet sosial dumping og situasjonen i arbeidslivet til et utspill der EØS-avtalen ble et tema. Beskyttelse av lønns- og arbeidsvilkår i møtet med tettere europeisk integrasjon hadde som vist vært understreket som essensielt av fagbevegelsen siden tidlig 1990-tall. Utspillene i denne saken kan derfor best plasseres i en diskurs som bærer preg av en pragmatisk tilnærming til EØS-spørsmålet.

3.2.2 2009-2013: LO-kongresser, utredninger, og direktiver til besvær

Allerede i 2004 ga EL og IT Forbundet et innspill til EU-Kommisjonens utkast om nytt tjenestedirektiv (Nielsen, 2004). Forbundet var positive til et indre marked for tjenester som inkluderte EØS-området, men hadde samtidig bekymringer for i hvilken grad nasjonale standarder innen kvalitetskontroll kunne opprettholdes (Nielsen, 2004). Forbundet gikk derfor sterkt imot at foretak godkjent i utlandet skulle kunne operere i Norge eller i andre medlemsland i EØS-området uten at vertsland kunne stille krav som kunne 'ivareta den enkelte borger, arbeidstaker, foretak og nasjonens interesser' (Nielsen, 2004). Dette direktivet skulle senere bli et av de mer omtalte direktivene i den norske EØS-debatten. Søk i ATEKST/Retriever med

søkeordet 'tjenestedirektivet' gir over 1000 treff for hvert av årene 2006, 2007 og 2009, og viser en klar topp med 4461 treff for året 2008. At direktivet skapte debatt er å anse som naturlig om man legger direktivets omfang til grunn. En rapport fra Menon Economics på oppdrag fra Nærings- og Handelsdepartementet anslo i 2008 at tjenestesektorene som direktivet ville omfatte inkluderte 30% av sysselsettingen og 20% av verdiskapningen i den norske økonomien (Grimsby og Grünfeld, 2008, s. 4). Det er allikevel 2009 som presenterer seg som det året der EL og IT er mest aktive i debatten rundt dette direktivet, basert på det utvalgte materialet fra *FriFagbevegelse*.

Bakgrunnen for aktiviteten i 2009 virker å være ønsket om å debattere direktivet på LO-kongressen dette året. Norge hadde allerede akseptert direktivet, og fått forsikringer om at det ikke kom til å berøre arbeidsretten eller den norske modellen med trepartssamarbeid (Fjellvik, 2013). I forkant av kongressen utsatte Island godkjenning av direktivet i forbindelse med Alltingsvalg, noe som påvirket Norge gjennom EØS-avtalens krav om enstemmighet ved innlemming av nytt lovverk i EØS-avtalen. I den forbindelse uttalte Hans Felix, som var blant de mest kritiske røstene til direktivet i LO, at han håpet utsettelsen kunne bidra til å skape ekstra debatt på kongressen (Fjellvik, 2013). Ove Toska mente at EL og IT måtte kjempe mot tjenestedirektivet, og at det etter 15 år med EØS-avtalen var på tide å få en utredning (Ravnsborg, 2013c), to ønsker som begge skulle bli oppfylt. På LO-kongressen ble det vedtatt at LO beklaget implementeringen av tjenestedirektivet i EØS-avtalen, mot redaksjonskomiteens innstilling (LO, 2009, s. 212; Flakstad, Ravnsborg og Bergan, 2013). Det ble også vedtatt følgende formulering: 'Tiden er nå inne for en bred og helhetlig evaluering av EØS-avtalens betydning for Norge. LO krever derfor en offentlig utredning hvor også utviklingen i forhold til faglige rettigheter og velferdsordninger inngår' (Flakstad, Ravnsborg og Bergan, 2013; LO, 2009, s. 278). Begge formuleringer ble tatt godt imot av EL og ITs Jan Olav Andersen (Flakstad, Ravnsborg og Bergan, 2013).

I saken om tjenestedirektivet var EL og IT Forbundet deltaker i en debatt der diskursen var basert på både kognitive og normative argumenter. Implementering kunne begrense Norges rett til å stille krav om kvalifikasjoner, en tilnærming som best kan kategoriseres som normativ, basert på indikatoren suverenitet. Samtidig ville dette kunne føre til at lønns- og arbeidsvilkår kunne komme under press som følge av at det ble lettere for utenlandske aktører å etablere seg

i Norge. Diskursen om tjenstedirektivet vurderes derfor til å være hovedsakelig preget av kognitivt innhold, altså en pragmatisk kritikk. I kildematerialet fra *FriFagbevegelse* fremstår det nå som om EL og IT engasjerer seg i stadig flere saker relatert til EØS. I forbindelse med kongressen i 2009 var Hans O. Felix også villig til å støtte et krav fra POSTKOM, et forbund for ansatte i postsektoren, om reservasjon mot EUs tredje postdirektiv. Felix mente at 'det blir kroken på døra for vanlig postombæring slik vi kjenner det' (Berg, 2013), og argumenterte med at det kun var urbane strøk som ville få akseptabel postombæring om direktivet ble implementert. I postsaken var det ikke medlemmenes kjerneinteresser som sto på spill, og utspillet kan trolig ses som både et solidaritetsutspill med de som bor i distriktene, og samtidig som et prinsipielt utspill basert på skepsis mot å la markedet styre det som mange vil si er samfunnsviktig infrastruktur.

LOs ønske om en utredning av EØS-avtalen skulle bli raskt besvart. Regjeringen nedsatte et utvalg i januar 2010, som la frem resultatet av arbeidet i januar 2012 (NOU2012:2, 2012, s. 5). Til Europautredningen ga EL og IT Forbundet et innspill signert Jan Olav Andersen. Der beskrev forbundet et utgangspunkt med flere ulike saker hvor lovverk implementert gjennom EØS-avtalen hadde berørt deres medlemmer. Forbundet trekker særlig frem hjemfallssaken og elektrisitetsdirektivet, også kjent som Eldirektiv II, fra 2005 (El og IT Forbundet, 2010, s. 1). Videre pekte forbundet på saker rundt kompetansekrav for utøvelse av elektrofag, sosial dumping og kampen for et seriøst arbeidsliv, og forskrifter om lønns- og arbeidsvilkår i offentlige kontrakter (EL og IT Forbundet, 2010, s. 2-3).

Rett etter at regjeringen hadde satt ned sitt utvalg, gikk EL og IT i februar 2010 i fellesskap med Fagforbundet og Nei til EU sammen om et initiativ til en rapport som skulle se på alternativer til EØS-avtalen (Alternativrapporten, 2012, s. 3). I rapporten hevdes det at 'Debatten om alternativer til EØS-avtalen er mer aktuell enn noen sinne' (Alternativrapporten, 2012, s. 11), og det legges i den forbindelse frem åtte alternativer til EØS-avtalen som tilknytningsform til EU. *FriFagbevegelse* intervjuet i 2011 EL og ITs Jan Olav Andersen, som var prosjektleder for Alternativrapporten, om en meningsmåling gjort av Sentio for Nei til EU, der 52% svarte at de foretrakk handelsavtale fremfor EØS-avtalen som tilknytningsform til EU (Viggen, 2013a). Andersen, som *FriFagbevegelse* omtaler som EL og ITs kanskje mest synlige EU-mostander, mente at målingen ikke hadde noe å gjøre med den pågående økonomiske krisen

i Europa (Viggen, 2013a). I stedet mente Andersen at ‘Mange har nok etter hvert sett seg lei på en EØS-avtale som går langt utover sine grenser og som griper inn på helt sentrale områder i styringen av det norske samfunnet’ (Viggen, 2013a), og trakk deretter frem arbeidslivet som sentralt i dette: ‘Man må huske på at endringene i arbeidslivet som følge av EØS-avtalen har vært substansielle’ (Viggen, 2013a). Samme år går landtariffskonferansen i EL og IT til et skritt som må kunne sies å være en del av en naturlig utvikling på bakgrunn av forbundets syn på rettsavgjørelser og direktiver de foregående årene, men som allikevel sender et sterkt signal: en uttalelse med krav om at regjeringen endrer politikken ‘som gjør oss til en passiv mottaker av EUs direktiver’ (Viggen, 2013b), ble enstemmig vedtatt av 104 delegater.

I 2012 var det på ny duket for en stordebatt om et direktiv. Vikarbyrådirektivet skapte storm og et søk i ATEKST/Retriever med søkerordet ‘vikarbyrådirektivet’ gir over 5600 treff for dette året. Direktivets formål var todelt; for det første var målet å fjerne det lovverket og de reguleringen som hindret adgang til utleie og innleie av arbeidskraft, en liberalisering av det gjeldende lovverket (Bergene og Ewing, 2015, s. 144). For det andre skulle direktivet sikre innleide lønns- og arbeidsvilkår som tilsvarte det de ville fått dersom de var direkte ansatt i bedriften som benyttet seg av innleie, med andre ord et likebehandlingsprinsipp med formål om å styrke innleides rettigheter (Bergene og Ewing, 2015, s. 144-145). I motsetning til andre land var fagbevegelsen i Norge skeptisk (Bergene og Ewing, 2015, s. 139).

I det utvalgte materialet fra *FriFagbevegelse* er det overraskende få artikler som belyser EL og ITs synspunkter på vikarbyrådirektivet. En av grunnene til at EL og IT ser ut til å ha vært noe mer anonyme i debatten rundt dette direktivet kan ha vært at direktivet vekket så mye oppmerksomhet i fagbevegelsen at fokuset i pressen heller lå på LO-ledelsen og de store forbundene som Fellesforbundet og Fagforbundet. LO-sekretariatet gikk i sin behandling enstemmig mot å implementere vikarbyrådirektivet, og ba om at regjeringen benyttet seg av reservasjonsretten (Melgård, 2012). Forbundet ga allikevel tydelig uttrykk for motstand mot implementering gjennom to uttalelser på egne hjemmesider i 2011. Begge fokuserte hovedsakelig på direktivets mulige innvirkning på arbeidsvilkår, selv om de også bar spor av argumenter som suverenitet. Her ble det påpekt at direktivet ville gripe langt inn i arbeidsmiljøloven, og føre til mer bruk av midlertidige ansettelser (EL og IT Forbundet, 2011a).

Forbundet oppfordret senere medlemmene til politisk streik mot direktivet, og ba regjeringen om å bruke reservasjonsretten (EL og IT Forbundet, 2011b).

Der man i hjemfallssaken fikk et godt eksempel på uenighet LO-forbund imellom kan uttalelsene som kommer i 2012 være med på å illustrere ulike meninger innad i forbundet. Da Hans O. Felix følte seg stemplet som EØS-motstander av APs Anette Trettebergstuen og Knut Storberget, som knyttet motstand mot vikarbyrådirektivet til motstand mot EØS, gikk han ut mot dette (Hasås, 2013b). Kritikken mot Trettebergstuen og Storberget ble fulgt opp gjennom uttalelser gitt etter at landsstyret til EL og IT ba om å få fjernet arbeidslivsspørsmål fra EØS-avtalen i 2012 (Viggen, 2013c). Da påpekte Felix at selv om det nok fantes EØS-motstandere i EL og IT, var landsstyrets vedtak først og fremst et ønske om debatt, heller enn et angrep på EØS-avtalen som helhet (Viggen, 2013c). Felix var videre klar på at utspillene fra landsstyret ikke var noe strategisk spill rundt EØS, men en strategi for 'å unngå direktiv som rammer framforhandlede rettigheter og vedtatte lover som beskytter og gir makt til norske arbeidstakere og norsk fagbevegelse' (Viggen, 2013d). Forbundsleder Hans Felix fremstår som noe mer rund i kantene når det kommer rundt uttalelser om EØS enn forhandlingsleder Jon Olav Andersen, som i akkurat denne saken riktignok understreket at utspillet fra landsmøtet mest var et uttrykk for et ønske om at norske myndigheter skulle ta grep for å sikre arbeidstakeres rettigheter (Viggen, 2013e).

Debattene i 2012 tydet også på at EØS-saken kom til å bli gjenstand for debatt på LO-kongressen i 2013 (Viggen, 2013f). Fremleggelsen av Alternativrapporten i kombinasjon med Europautredningen ser ut til å ha gitt en bredere debatt om EØS-avtalen i denne perioden. På LO-kongressen i 2013 fremhevet Jan Olav Andersen at det ikke var EL og ITs intensjon at Norge skulle ut av det felles arbeidsmarkedet, samtidig som han understreket ønsket om at norsk lov skulle gå først i møtet med europeisk lovverk (FriFagbevegelse, 2016). Kongressen vedtok følgende uttalelse:

EØS-avtalen påvirker norsk arbeidsliv og samfunn gjennom beslutninger fattet i EU. LO krever at norske myndigheter går imot begrensinger i retten til kollektive kampmidler, det kollektive forhandlingsystemet og retten til nasjonal lønnsdannelse. ILO konvensjoner, norske tariffavtaler og norsk arbeidslivslovgivning må gis forrang

foran EU regler. En slik forrang må avklares mellom EØS-avtalens parter. (Hasås og Ler Nilsen, 2013)

I likhet med tjenstedirektivet gikk heller ikke kampen om vikarbyrådirektivet fagbevegelsens vei. I debattene rundt disse direktivene var det først og fremst en pragmatisk motstand som kom til syne. Diskursen hadde et kognitivt innhold, der argumentene i størst grad kretset rundt hvilken påvirkning direktivene ville få for lønns- og arbeidsvilkårene til arbeidstakere.

3.2.3 2014-2018: Landsmøtevedtak, ny LO-kongress, og ACER-debatt

I forkant av EL og ITs landsmøte i 2015 ble det klart at forbundet ønsket å vedta en uttalelse som sa at om ikke ILO-konvensjoner og norsk lovgivning blir gitt forrang i møte med lovverk fra EU bør EØS-avtalen sies opp (Hasås, 2015a). 149 av 253 representanter stemte til slutt for uttalelsen (Melgård, 2015). På dette møtet ble Jan Olav Andersen valgt til ny leder (Viggen, 2015b). Det var altså en av fagbevegelsens mest EØS-kritiske stemmer som nå tok over ledelsen i EL og IT Forbundet. Andersen uttalte i forbindelse med landsmøtets vedtak at han tolket dette som en sterk bekymring over situasjonen i arbeidslivet (Viggen, 2015b). I et intervju med *FriFagbevegelse* utbroderte Andersen dette synet:

EU er i all hovedsak et prosjekt som driver samfunnsutviklingen i helt feil retning, et prosjekt som mer og mer traktatfester nyliberalisme, og som bare har som formål å utvide markedet på bekostning av politikken. Min EØS-motstand er basert på en analyse av EU. Gjennom EØS-avtalen har vi forpliktet oss til å ta inn uten forbehold enhver politikk som har betydning for EUs marked. EU driver utviklingen i feil retning. EØS-avtalen er en importkanal av høyrepolitikk. (Hasås, 2015b)

Han håpet videre at dette ville være med på å legge press på LO for å følge opp sitt vedtak på 2017 kongressen, og at det burde mulig å handle med EU også utenfor EØS (Hasås, 2015b). I et innlegg på LOs nettsider i 2016 påpekte Andersen at ønsket om å erstatte EØS-avtalen med mer ordinære handelsforbindelser baserer seg på å fjerne seg fra den politiske utviklingen som nasjonale myndigheter blir bundet til (Andersen, 2016). Videre hevdet han at 'den liberalistiske økonomiske politikken som EØS-avtalen skulle innføre har påført land etter land i Europa

ubotelig skade og kastet millioner av mennesker ut i arbeidsledighet og fattigdom' (Andersen, 2016). I forkant av LO-kongressen i 2017, der det var spådd en heftig EØS-debatt, var Andersen klar på at det var arbeidslivet som var det store problemet med EØS-avtalen, men at den økonomiske krisen i Europa og håndteringen av denne også spilte en rolle (Lønnås, 2017). Mer spesifikt blir bemanningsbransjen, som var kjernen i vikarbyrådirektivet, trukket frem som et element som har svekket lønns- og arbeidsvilkår for EL og ITs medlemmer (Lønnås, 2017). Andersen avsluttet med å argumentere for at Alternativrapporten viste at det også finnes et liv utenfor EØS (Lønnås, 2017). Det ble til slutt en skuffende kongress for de som ønsket en sterkere kritikk av EØS-avtalen, men Andersen påpekte at EØS-forkjemperne nå hadde argumentert for et betydelig handlingsrom som han forventet kom til å bli utnyttet i fremtiden (Viggen, 2017).

Materialet fra *FriFagbevegelse* har lite fokus på den debatten som foregikk rundt EØS-avtalen i de første månedene av 2018. Ønsket om å sikre offentlig eierskap over vannkraften er ønske som gir gjenklang hos stort sett hele den norske venstresiden, og argumentet om at EØS-avtalen utfordrer modellen med norsk eierskap over vannkraften ble igjen aktuelt med i den mye omtalte 'ACER-saken' våren 2018. Det var kun Arbeiderpartiet fra den tradisjonelle venstresiden som gikk inn for å godta den tredje energimarkedspakken, som inneholder lovverk knyttet til kraftmarkedet, og regjeringen sikret dermed flertall for implementering. De lå med andre ord på samme linje som i andre kontroversielle saker, som vikarbyrådirektivet og tjenestedirektivet. Partiet var allikevel splittet internt, og krevde garantier fra regjeringspartiene om at det offentlige eierskapet ikke skulle røres som forbehold for å godta pakken (Norum, 2018). Hos EL og IT var standpunktet det samme som hos resten av LO, og forbundsleder Jan Olav Andersen uttalte til forbundets hjemmeside at 'For oss er det uaktuelt å gamble med råderetten over forvaltningen av landets vann- og energiresurser. Norges kraftressurser skal styres av norsk politikk' (EL og IT Forbundet, 2018).

Perioden etter LO-kongressen i 2013 er preget av færre direktiver med implikasjoner for forbundets medlemmer enn det som var tilfelle i perioden før 2013-kongressen. Rent politisk representerer perioden et faktisk skifte, ettersom vedtaket på landsmøtet i 2015 ber om en annen tilknytningsform til EU enn EØS-avtalen. Diskursen i denne perioden ser ut til å være preget

av en hovedsakelig prinsipiell motstand mot EØS-avtalen, både i generell debatt, og mer konkret som i tilfellet med den tredje energimarkedspakken.

3.3 Norsk Transportarbeiderforbund – Ingen tariffavtale i havn

3.3.1 2004-2010: Innspill til Europautredningen

Det gjennomgåtte materialet fra *FriFagbevegelse* vitner om lite EØS-debatt i Transportarbeiderforbundet før 2010. På landsmøtet i 2009 ble Roger Hansen, kjent som EU-tilhenger, valgt til leder med knapp margin foran Lars Johnsen, nåværende leder i forbundet og EU-motstander (Hasås, 2013c). Forbundet har vært kjent som et EU-kritisk forbund (Hasås, 2013c), og innspillet til Europautredningen i 2010 viser at forbundet på denne tiden neppe kunne klassifiseres som entusiastiske EØS-tilhengere. I innspillet trekkes det frem fire hovedpunkter som utgjør særlige utfordringer for forbundets medlemmer: anbudskonkurranser, sosial dumping, EØS-avtalens markedsliberaliserende kraft, og kjøre- og hviletidsbestemmelser, kabotasjeregler og arbeidsdirektivet for sjåførere (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 1-3). Ved bruken av anbudskonkurranser hevdet forbundet at det skapes et press på lønns- og arbeidsvilkår, spesielt for ansatte i renovasjonsbransjen, hvor organisasjonsgraden er lav og tariffavtaler dermed er mindre utbredt. Forbundet stilte seg også tvilende til om anbudskonkurranser virkelig er økonomisk lønnsomt, all den tid denne formen for offentlig styring krever et betydelig administrativt apparat for å følge opp ordningen (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 1-2).

Overnevnte punkt kan ses i sammenheng med et annet punkt i høringsuttalelsen; punktet om EØS-avtalen som en markedsliberaliserende kraft. Her argumenterte forbundet for at både Laval-kvartetten, tjenestedirektivet og vikarbyrådirektivet har vært med på å endre strukturer i det norske arbeidslivet i en retning av mer fleksible arbeidsformer (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 2-3). Forbundet pekte på at fri flyt av arbeidskraft skal sikres gjennom blant annet disse direktivene, og at erfaring tilsa at EU-domstolen i noen saker hadde gått lenger enn EU-Kommisjonens politiske mål. Derfor fryktes det at direktivenes formål kan få stor betydning i en situasjon der Norge og EU kommer i en konflikt, og domstolene fortolker for eksempel nasjonale restriksjoner (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 2). Forbundet understreket at EUs lovgivning preges av en markedsliberal holdning og at direktivene må vurderes deretter.

Videre trekkes sosial dumping frem som den største utfordringen for arbeidslivet i Norge i dag (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 2). Allmenngjøring av tariffavtaler har ifølge forbundet forbedret situasjonen noe, men man lider samtidig under mangler i kontrollregimet, som skaper grobunn for useriøse aktører (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 2). I likhet med renovasjonsbransjen er organisasjonsgraden hos langtransportsjåfører generelt lav. Uten tariffavtaler blir prisene presset nedover til nivåer der aktørene blir nødt til å drive useriøst for å være konkurransedyktige (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 2). I tillegg ytret forbundet bekymring rundt kjøre- og hviletidsbestemmelser, kabotasjeregler og arbeidstidsdirektivet for sjåfører. Samtidig som noen foretak velger å ansette sjåfører fra utlandet som er villige til å jobbe under dårligere lønns- og arbeidsvilkår, sto man overfor utfordringer med for eksempel kabotasje, der utenlandske transportører med ansatte på vesentlig dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn hva som er vanlig i Norge har rett til å ta inntil tre oppdrag innenlands i løpet av en syvdagers periode. Samtidig er ifølge forbundet ikke alt ved EØS som kun har bidratt negativt for norsk transportsektor. En EU-forordning som ble innført i Norge gjennom EØS-avtalen i 1994, som fastsatte kjøre- og hviletidsbestemmelser og et medførende kontrollregime, blir løftet frem som en positiv konsekvens av EØS (Norsk Transportarbeiderforbund, 2010, s. 3). Allikevel påpekes det også at det i 2005 ble innført et eget regelverk rundt arbeidstid for sjåfører gjennom et nytt EU-direktiv, som blir bedømt til å ha svekket arbeidsmiljøloven for sjåfører og bidratt til uønsket liberalisering.

Transportarbeiderforbundet trakk i denne perioden fem Østutvidelsen som bakgrunn for økt sosial dumping i Norge. Tre av fire punkter i innspillet til Europautredningen drøfter utviklingstrekk i arbeidslivet som representerer en utfordring for lønns- og arbeidsvilkårene til forbundets medlemmer, mens det fjerde punktet peker på avtalens markedsliberaliserende kraft. Innspillet preges med andre ord hovedsakelig av et kognitivt innhold, som samsvarer med et pragmatisk syn på EØS-avtalen. Samtidig trekker forbundet også frem hvordan økt markedsliberalisme har vært en viktig del av utviklingen i arbeidslivet under EØS-avtalen, et normativt arguments som best kan beskrives som bekymring for en endring av den sosialdemokratiske arbeidslivsmodellen i Norge.

3.3.2 2012-2013: Vikarbyrådirektivet og LO-kongressen 2013

I 2012, et år som var preget av mye diskusjon rundt EØS-avtalen i EL og IT Forbundet, var avtalen også gjenstand for debatt hos Norsk Transportarbeiderforbund. I forbindelse med en markering mot vikarbyrådirektivet holdt tidligere forbundsleder Per Østvold en appell i Trondheim, der han han påpekte at en negativ holdning til vikarbyrådirektivet ikke var et resultat av EØS-motstand (Nielsen, 2013). I stedet viste han til at det omvendte, at det var nettopp motviljen mot å benytte seg av reservasjonsretten som skapte økt EØS-kritikk. I likhet med Hans O. Felix i EL og IT var forbundsleder Roger Hansen også særdeles lite fornøyd med at ledende Arbeiderpartipolitikere utropte direktivmotstand som synonymt med EØS-mostand. 'Tullprat. Vår motstand mot vikarbyrådirektivet har ingenting med EØS-avtalen å gjøre.' (Hasås, 2013b), var Hansens kommentar til den karakteristikken. Samtidig vedtok ifølge *FriFagbevegelse* representantskapet i Transportarbeiderforbundet et krav i forkant av LO-kongressen i 2013 om at kongressen måtte kreve oppsigelse av EØS (Grimsrud, 2013). Roger Hansens enkle kommentar til vedtaket var at det 'gjenspeiler en økende irritasjon over EØS-direktiver' (Grimsrud, 2013).

På LO-kongressen i 2013 stilte NTF med 10 representanter. Det fremgår av materialet hentet fra *FriFagbevegelse* at EØS-spørsmålet var viktig for forbundet på kongressen. Roger Hansen forventet i forkant at det ville bli viktig for kongressen at Norge har gode avtaler med EU, men ønsket å se på alternativer (Holm, 2013). Leder i forbundets ungdomsutvalg, Roy Einar Nilsen pekte samtidig på LOs rolle som avgjørende i form av den eneste interesseorganisasjonen i Norge som kan få Arbeiderpartiet til å snu i EØS-relaterte spørsmål (Holm, 2013). 1. nestleder i forbundet, Lars Johnsen, uttalte følgende forventning til kongressen:

Det er viktig at LO-kongressen fatter vedtak som sikrer oss mot EU-direktiver og andre angrep på våre faglige rettigheter. Fortrinnsvis må LO gå inn for å si opp EØS-avtalen, slik at vi har den nødvendige handlefrihet til å sike arbeidsplasser i utsatte næringer, utvikle en nasjonal næringsstrategi, utvikle og bedre arbeidsvilkårene og skape et arbeidsliv i tråd med landets interesser. (Holm, 2013)

I følge *FriFagbevegelse* gikk Johnsen senere på talerstolen under kongressen og tok til orde for å erstatte EØS-avtalen med en frihandelsavtale, og mente at når en frihandelsavtale kunne gi

tilsvarende markedsadgang som EØS-avtalen var dette en situasjon med ren gevinst (FriFagbevegelse, 2013). Dette var i tråd med argumenter Johnsen hadde vist til i et innlegg i det marxistiske tidsskriftet *Rødt!*, nå kjent som *Gnist*. Det er i stor grad de samme argumentene som ble trukket frem i innspillet til Europautredningen som brukes i innlegget: EØS-avtalen har ført til økt sosial dumping og en svekkelse av lønns- og arbeidsvilkår gjennom anbudsutsetting og kabotasjekjøring (Johnsen, 2013). Det blir ikke vist til konkrete eksempler, men det konkluderes likevel med at EØS-avtalen har svekket fagbevegelsens stilling og ført til økt sosial dumping. Johnsen var også tydelig på at både den tidligere handelsavtalen mellom Norge og EU fra 1972, som ble erstattet av EØS-avtalen, og WTO-regelverket ville kunne være med på å sikre markedsadgang for norske varer (Johnsen, 2013). Teksten inneholder også kritikk mot det som kan ses på som en rettsliggjøring av arbeidslivspolitikken gjennom Laval-kvartetten, EØS-avtalens demokratiske underskudd gjennom avtalens dynamiske natur, og en gjennomgang av de, etter Johnsens vurdering, feilslåtte kravene LO stilte til EØS-forhandlingene (Johnsen, 2013).

Den kommunikative diskursen som føres fra forbundets side i perioden frem mot LO-kongressen i 2013 vitner først og fremst om en pragmatisk EØS-motstand. Diskursen er hovedsakelig kognitiv ettersom det legges vekt på utfordringer med sosial dumping og kabotasjekjøring, men den har også noen normative sider med henvisninger til at EØS-avtalen har en markedsliberaliserende kraft, og en dynamisk natur som utfordrer politisk suverenitet på arbeidslivsområdet.

3.3.3 2013-2016: Havnestrid og landsmøtevedtak

Et av punktene Lars Johnsen trakk frem på talerstolen under LO-kongressen i 2013 var at 'angrepene på havnearbeiderne gjennom EUs havnedirektiv og undergraving av ILO-konvensjon 137' (FriFagbevegelse, 2013b). I 2013 var den såkalte 'havnearbeidersaken' fortsatt i en tidlig fase. Saken fikk sin avslutning i desember 2016 etter årevis med drakamp, hvor blant annet havnearbeidere i Tromsø sympatistreiket i 1134 dager (Renå og Hasås, 2018). Saken er ikke spesielt lett å få oversikt over, for det pågikk mer eller mindre samtidig konflikter ved tre ulike havner, Risavika i Stavanger, Drammen havn og Oslo havn. Sakene har til felles at de vedrører tariffavtaler, men der sakene i Stavanger og Drammen handlet om retten til å inngå en tariffavtale, dreide saken i Oslo Havn seg om angrep på en eksisterende tariffavtale,

ifølge Bjørn Sandnes i Transportarbeiderforbundet (Sandnes, 2014). Registrerte havnearbeidere har en fortrinnsrett til lasting og lossing i norske havner gjennom ILO-konvensjon⁵ 137 som Norge ratifiserte i 1974 (Solstad, 2014a; Jensen, 2014), og denne fortrinnsretten ble havnearbeidersakens kjerne.

Noe som har videre komplisert bildet av de ulike konfliktene i Risavika-, Drammen- og Oslo havn er at partene har ulike oppfatninger av sakenes innhold, og lovligheten av de midlene som har blitt tatt i bruk (Jensen, 2014). Fokuset her begrenser seg derfor til konflikten i Drammen havn, som var den saken som gikk til Høyesterett, og hvor EØS-avtalen spilte en avgjørende rolle. Holship, et dansk selskap med en norsk avdeling på havnen i Drammen, ønsket ikke å bruke laste- og lossekontoret på Drammen havn til håndtering av gods, men heller bruke egne ansatte (Solstad, 2014a). Disse var riktignok organiserte i Norsk Arbeidsmandsforbund, men var ansatt som renholdere, noe som førte til reaksjoner hos både Arbeidsmandsforbundet og Transportarbeiderforbundet (Solstad, 2014a). Som motsvar på Holships nekt mot å inngå tariffavtale gikk NTF til blokade i april 2013 (Hasås, 2013d). Denne blokaden ble så trukket for retten av Holship, som krevde sine utgifter i forbindelse med blokaden dekket (Hasås, 2013d). I den forbindelse uttalte Holships advokat Nicolay Skarning at han håpet regjeringen ville gripe inn for å sørge for at EØS-avtalen også regulerte konkurransen om arbeid i norske havner. NTF vant den første rettssaken, og svarte med å prøve kravet om tariffavtale rettslig, og om boikott var et lovlig virkemiddel i kampen for dette (Hasås, 2014a; Solstad, 2014b). Også denne saken vant NTF, noe forbundsleder Lars M. Johnsen naturligvis var godt fornøyd med:

Vi fikk medhold på alle punkter, og styrken i denne dommen i forhold til tidligere er at den legger stor vekt på ILO-konvensjonen og at det dreier seg om fortrinnsrett ikke noe monopol. I tillegg torpederer dommen motpartens argumenter basert på EØS-avtalen. (Solstad, 2014b)

⁵ Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) har vedtatt en rekke konvensjoner om arbeidslivet. For mer info om disse, se FN-Sambandet (2017)

Samtidig som kampen mot Holship var i full gang vedtok landsmøtet til NTF i 2014 som første forbund i LO krav om at Norge sier opp EØS-avtalen (Hasås, 2014b). Dette var i tråd med det som var forbundsstyrets innstilling (Hasås, 2014c). I uttalelsen het det om EØS-avtalen at:

Denne avtalen bygger på EUs fire friheter, fri flyt av varer, tjenester, kapital og arbeidskraft og de direktiv og forordninger som vedtas i EU. Avtalen berører dermed lønns- og arbeidssituasjonen for mange av Norsk Transportarbeiderforbunds medlemmer på en svært negativ måte. (Hasås, 2014b)

Som argumenter for å understøtte dette pekte forbundet på kabotasjekjøring, vikarbyrådirektivet og angrep på tariffavtalene i havnestriden. Forbundet ser ikke ut til å engasjere seg videre i noen større debatt rundt dette vedtaket om man legger det utvalgte materialet fra *FriFagbevegelse* til grunn. De færreste lot seg nok overraske, tatt i betraktning den skarpe diskursen rundt EØS-medlemskap som forbundet førte i forkant og på LO-kongressen i 2013.

Samtidig var havnestriden på langt nær over. Saken ble raskt anket, og gikk derfor videre til lagmannsretten, der den ble behandlet på sensommeren 2014 (Solstad, 2014c). Det endte som i tingretten med en klar seier til Transportarbeiderforbundet i form av en enstemmig dom (Hasås, 2014d). Men saken skulle heller ikke ende her. Holship og Bedriftsforbundet anket nå til Høyesterett. I anken fremholdt Holship at en tariffavtale ville tvinge selskapet inn i et monopol som er i strid med EØS-avtalen (Solstad, 2014d). I januar 2015 kom avgjørelsen fra Høyesteretts ankeutvalg, som bestemte enstemmig å ta saken til behandling (Solstad, 2015). I forbindelse med forberedende behandling ba Høyesterett EFTA-domstolen om å vurdere saken og gi en rådgivende uttalelse ettersom domstolen mente saken kunne være EØS-relevant. EFTA-domstolens tok deretter saken til vurdering og ga Holship og Bedriftsforbundet medhold i at NTFs krav om tariffavtaler der de registrerte havnearbeiderne har fortrinnsrett var i strid med EØS-avtalen (NTB, 2016b). Med dette som bakgrunn dømte til slutt Høyesterett i en plenumsbehandling med 10 mot 7 stemmer i favør Holship og Bedriftsforbundet (Solstad, 2016a).

Høyesteretts dom ble naturlig nok møtt med stor skuffelse i NTF. Lars Johnsen kommenterte utfallet på følgende måte: ‘Jeg er jævlig skuffa. Dette betyr at Høyesterett har bestemt at tariffavtalen vi har på norske havner er ulovlig. Dette er en katastrofe for Havne-Norge og vi kan ikke lenger leve under dette EØS-åket’ (Solstad, 2016a). Han spådde også at dette var nødt til å skape debatt på den kommende LO-kongressen i 2017. I forkant av Høyesteretts behandling hadde Johnsen vært enda tydeligere på at et slikt utfall måtte få konsekvenser: ‘LO-kongressen i 2013 sa at tariffavtaler og ILO-konvensjoner skulle ha forrang foran EØS-avtalen. Taper vi, må LO jobbe for at Norge skal ut av den avtalen’ (Solstad, 2016b). Høyesteretts dom var altså stikk i strid med det kravet som ble satt av LO-kongressen i 2013.

Denne perioden kan argumenteres for å hovedsakelig være preget av en pragmatisk EØS-motstand gjennom en kognitiv kommunikativ diskurs. Havnearbeidersaken berører først og fremst lønns- og arbeidsvilkår for havnearbeidere, og denne indikatoren legges også vekt på i uttalelsen fra landsmøtet i 2014. Forbundets diskurs rundt EØS-avtalen i havnestriden framstår som mindre tydelig enn det man kanskje kunne forvente. EØS-fokuset virker å være mindre fremtredende i forbindelse med behandlingen i tingretten og lagmannsretten hvor forbundet vant begge ganger. Det var først i Høyesterett at EØS-avtalen ble lagt større vekt på gjennom EFTA-domstolens vurdering og senere Høyesteretts dom, og dermed fikk EØS også et større fokus i forbundets diskurs i forbindelse med sakens avslutning.

3.3.4 2017-2018: Etterspill i havnestriden og ny LO-kongress

I forkant av kongressen i 2017 var kamplysten i forbundet tydelig. Ifølge Johnsen var Holshipdommen et tydelig bevis på at trepartssamarbeidet i norsk arbeidsliv nå ble satt til side, og at vedtaket fra forrige LO-kongress ikke hadde lyktes i å få noen praktisk betydning (Solstad, 2017a). På tross av at Johnsen mente at det hadde vært stor utvikling i fagbevegelsens skepsis til EØS-avtalen siden sist kongress, var han allikevel ikke overbevist om at kongressen ville samle seg rundt et vedtak (Solstad, 2017a). Forbundet startet samtidig et arbeid for å utvikle et nytt tariffsystem for havnene, og utelukket samtidig ikke at europeisk regelverk innenfor streikemidler kunne være en løsning som kunne fungere i Norge (Solstad, 2017b). Selv om havnestriden har preget NTFs arbeid i stor grad over flere år, er det også andre saker forbundet jobber med der EØS-spørsmålet framstår som sentralt. I forkant av kongressen i 2017 pekte Lars Johnsen også på at yrkessjåfører sliter med sosial dumping, at lagerarbeid utføres av

innleid arbeidskraft, og at anbudsutsetting pågår i flere bransjer (Solstad, 2017a). Kongressen ble da heller ikke det EØS-kritikere håpet på, ettersom LO vedtok at EØS-avtalen fortsatt skulle ligge til grunn for LOs europapolitikk (LO, 2017, s. 70). Vedtaket har blitt omtalt som et ‘massivt ja’ til EØS-avtalen, samtidig som man skjerpet kravet til at faglige rettigheter måtte få forrang i møte med nytt lovverk (Sanden, 2017). Dermed var nok mange i Transportarbeiderforbundet like skuffet som de i EL og IT Forbundet over utfallet.

Ifølge *FriFagbevegelse* har NTF også ytret sin frustrasjon over de mulige endringene som er på vei som resultat av EUs arbeid med den såkalte ‘mobilitetspakken’. Ifølge regjeringen.no inneholder forslagene til endringer blant annet at kabotasje-reglene vil endres gjennom at begrensningen på tre oppdrag fjernes fullstendig, samtidig som tidsrommet en operatør kan gjennomføre slike oppdrag reduseres fra syv til fem dager (Regjeringen.no, 2017a). Lars Johnsen har påpekt at en slik liberalisering vil føre til økt sosial dumping, og fikk støtte av forbundslederne i Norsk Lokomotivmannsforbund og Norsk Jernbaneforbund (Hanssen, 2017). Håvard Loeng i NTFs ungdomsutvalg sparte heller ikke på kruttet, og skriver om de mulige endringene at ‘Ut fra det vi kan lese ser det ut som både den norske transportbransjen og den norske turbussbransjen skal utraderes.’ (Loeng, 2017). Det bemerkes samtidig at fra sakkyndige instanser, blant dem NTF, at de endringene det legges opp til i regelverket for kabotasje er en liberalisering av markedet som kan gi uheldige konsekvenser så lenge ulikhetene i konkurranseforhold landene imellom ikke blir mindre (Regjeringen.no, 2017a).

Legger man til at forbundet heller ikke er spesielt begeistret for at ESA har gått praksisen i den norske drosjenæringen nærmere etter i sømmene og konkludert med det nåværende løyveregimet bryter med EØS-avtalens artikkel om fri etablering (Solstad, 2017c), er det naturlig å tro at EØS-opprøret i NTF neppe stilner med det første. Tillitsvalgt Roar Arentz trakk frem flere bekymringer rundt en endring i løyvesystemet: ‘En slik innføring vil gi lengre arbeidsdager, større risiko for sosial dumping, og jeg frykter også både dårligere kvalitet og sikkerhet på tjenesten’ (Solstad, 2017c). Arentz brukte samtidig anledningen til å ytre sin skepsis til EØS-avtalen: ‘Kravet om frislipp av løyver er enda et eksempel på at EØS-avtalen lovfester høyrepolitikk. Det hjelper ikke om fagbevegelsen spiller spar eller hjerter når ESA kan trumfe uansett’ (Solstad, 2017c).

I etterkant av havnestriden har forbundet trukket frem flere saker hvor diskursen rundt EØS-avtalen også fremstår som hovedsakelig pragmatisk, gjennom kommunikativ diskurs basert på kognitive argumenter. Forbundet fremhever at EØS-avtalens påvirkning på transportbransjen fører til sosial dumping. Uttalelsene fra Roar Arentz har også innslag av normativt innhold med fokus på at EØS-avtalen undergraver det man kan kalle en mer sosialdemokratisk modell, og hvor ESA utfordrer norsk suverenitet.

3.4 Fellesorganisasjonen – Motstander i stillhet

Fremgangsmåten med innsamling av kildemateriale fra *FriFagbevegelse* ga ikke en oversikt hvor det var mulig å se en utvikling i diskursen rundt EØS-avtalen fra Fellesorganisasjonens side, slik det var tilfelle med EL og IT og NTF. Søk hos *FriFagbevegelse* ga ingen oppslag der forbundet kommuniserer sitt syn på EØS-avtalen. Dette gir grunn til å stille spørsmål rundt hvorfor forbundet ikke er mer aktive i å kommunisere sin europapolitikk, da forskjellen på mengde materiale sammenlignet med EL og IT og NTF må kunne sies å være påfallende stor. Spesielt om man legger til grunn at forbundet befinner seg midt i mellom EL og IT og NTF i antall medlemmer, og derfor er blant de ti største LO-forbundene. Allikevel er det ikke slik at forbundets holdning til EØS-avtalen er direkte ukjent. Søk på forbundets hjemmeside og i andre mediekkanaler gir et lite utvalg data som kan være med å gi et bilde på hvordan forbundet begrunner sin holdning til EØS-avtalen. Dette begrenser seg til innspillet til Europautredningen i 2010, vedtaksprotokollen for landsmøtet i 2015, forbundets gjeldende prinsippprogram for perioden 2015-2019, en kronikk i *Dagsavisen* fra forbundsleder Mimmi Kvisvik i forkant av LO-kongressen i 2017, og seks artikler publisert gjennom nettsidene til medlemsbladet *Fontene*.

3.4.1 2007-2013: Tjenestedirektivet, Europautredningen, og veien mot LO-kongressen 2013

I likhet med EL og IT og NTF, var også FO kritiske til innføring av EUs tjenstedirektiv. FO anmodet i denne saken LO om å be regjeringen benytte seg av reservasjonsretten, og daværende forbundsleder Randi Reese mente at et minstekrav måtte være en konsekvensutredning (Paulsen, 2013). Reese kommuniserte dette synet på direktivet: 'Tjenstedirektivets formål er å øke konkurransen om å yte tjenester, også offentlige tjenester, på tvers av landegrensene i EU- og EØS-området. Dette er arbeidskraftintensive områder, og knallhard konkurranse vil gå

ut over arbeidstakernes lønn og arbeidsforhold.’ (Paulsen, 2013). Da regjeringen senere gjorde det klart at direktivet ville bli innført, var Reese dempet i kritikken av regjeringen, og nøyde seg med å påpeke at man hadde en stor jobb foran seg i å forsøke å hindre implementering (Dahl Viggen, 2013). Tjenstedirektivet skulle ikke omfatte sosiale tjenester eller helsetjenester, som forbundet rekrutterer sine medlemmer fra, men forbundet fryktet at dette kunne bli en realitet i fremtiden (Dahl Viggen, 2013). Frykten for press på lønns- og arbeidsvilkår, kombinert med en bekymring om at direktivet ville utvikles til også å gjelde velferdstjenester ser dermed ut til å ha vært FOs hovedargumenter mot innføring av tjenstedirektivet.

I 2010 ga FO sitt innspill til utvalget bak Europautredningen. Innspillet la forbundet hovedvekt på EØS-avtalens påvirkning på velferdstjenester, og var det mest omfattende innspillet fra et enkeltforbund i fagbevegelsen. Dokumentet oppsummeres i ti punkter som i hovedtrekk tar for seg standpunkter rundt syn på velferdsstaten og fagbevegelsens rolle i denne, syn på EØS-avtalens demokratiske utfordringer, og syn på regelverk om privatisering generelt, herunder regelverk rundt offentlige anbud spesielt (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 2). I de første fem av de totalt ti punktene fremlegger forbundet sitt syn på velferdsstaten. Forbundet la i disse punktene vekt på at de ønsker å bevare den norske velferdsmodellen, basert på blant annet universelle ordninger, offentlig ansvar, og finansiering gjennom skattesystemet, og fremholder at dette skiller den norske modellen fra hva som er vanlig i Europa, der private og markedsrettede aktører er mer dominerende (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 3). I stedet for økte innslag av markedsliberalisme, privatisering og New Public Management ønsker forbundet en videreutvikling av den eksisterende velferdsmodellen, der fagbevegelsen spiller en viktig rolle som forsvarer av arbeidstakernes rettigheter. Her forekommer det en ubalanse mellom velferdsmodellen vi har i Norge og det som praktiseres i EU, påpeker forbundet (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 3).

Videre retter forbundet i innspillet fokus på demokratiske utfordringer og regelverk rundt offentlige anbud. EØS-avtalens natur innskrenker politisk handlefrihet, i motsetning til hva som var tilfelle med den tidligere frihandelsavtalen (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 4). I en situasjon med et større politisk handlingsrom ville det vært bedre muligheter for å skjerme seg fra liberalisering på områder der Norge ønsker strengere regelverk eller standarder enn det som er tilfelle hos EU, for eksempel på områder som miljø, merking av matvarer, og handel med

levende dyr (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 4). Forbundet peker også på manglende bruk av reservasjonsretten, og stiller spørsmål om denne kun er der for syns skyld, for å unngå at Norge rent formelt avgir all beslutningsmyndighet til EU (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 6). Når det kommer til anbudsutsettelse av offentlige tjenester ønsker forbundet større klarhet i hvorvidt EØS-avtalen binder norske myndigheter til å konkurransesette tjenester, og hvis det er tilfelle, hvilke tjenester det spesifikt var snakk om. Det fremheves også at forvaltningen ikke var kapabel til å følge med på den utviklingen som skjer i EU-retten, og hvilke konsekvenser dette har for spørsmål rundt det å sette tjenester ut på anbud (Fellesorganisasjonen, 2010, s. 5-6). I likhet med Transportarbeiderforbundet stilte også FO spørsmål ved den økonomiske lønnsomheten av konkurransesetting.

Fellesorganisasjonen er i årene frem mot LO-kongressen i 2013 ikke spesielt aktive i debatt rundt EØS-avtalen. I motsetning til EL og IT og Transportarbeiderforbundet, virker ikke forbundet å ha vært spesielt opptatt av vikarbyrådirektivet, basert på kildematerialet som ligger til grunn i denne oppgaven. Fokuset ser heller ut til å ha ligget på anbudsutsetting og sosial dumping. Et eksempel på dette kom i form av en sak hvor NHO anklaget Bufetat for å ha brutt loven ved å ha droppet å lyse kjøp av barnevernstjenester ut på anbud (Rød, 2013). Da Klagnemnda for offentlig anskaffelser konkluderte med at Bufetats praksis var lovlig, mente Ellen Gaalesen, tillitsvalgt i FO, at dette var et eksempel på en sak som viste at Norge i mange tilfeller gikk for langt i tolkningen av EØS-avtalens krav til konkurranse, og at anbudssystemet i Norge derfor burde gjennomgås (Rød, 2013). Håpet var trolig at også andre tjenester kunne unntas EØS-avtalens bestemmelser. Videre var daværende forbundsleder Rigmor Hostad ute i 2012 og påpekte at anbudsutsetting kunne føre til økt sosial dumping (Paulsen, 2013b). Samtidig understreket hun at den økonomiske krisen i Europa var dårlig håndtert, og at den frie flyten av arbeidskraft innen EU- og EØS-området bidro til å skape situasjoner med tvangsarbeid.

I synet på tjenstedirektivet i 2007, og sakene om anbudsutsetting og sosial dumping i forkant av LO-kongressen i 2013, kan forbundet argumenteres for å ha ytret en pragmatisk motstand på EØS-avtalen basert i en kognitiv diskurs hvor lønns- og arbeidsvilkår står sentralt. I motsetning til dette bærer innspillet til Europautredningen i mye større grad preg av en normativ diskurs som viser en prinsipiell motstand mot EØS. I dette innspillet ble det i mye større grad

trukket frem argumenter som viste en sterkt positiv holdning til den sosialdemokratiske velferdsmodellen som er basert på universelle ytelser levert av offentlige tjenester, og finansiert gjennom skattesystemet. I tillegg argumenteres det for at EØS-avtalen har et demokratisk problem, der den norske suvereniteten utfordres gjennom begrenset politisk handlingsrom, og hvor EU-domstolen ofte tolker lovverket i en retning som krever liberalisering. Forbundet rettet noe fokus på anbudsutsetting, men her var det muligheten til å levere gode tjenester til brukerne som sto i fokus, heller enn medlemmenes lønns- og arbeidsvilkår, og argumentasjonen er dermed heller ikke her utpreget kognitiv.

3.4.2 2014-2018: Landsmøte 2015 og EØS-debatt på LO-kongressen 2017

Et kritisk blikk på EØS blir fulgt opp gjennom vedtak på FOs kongress i 2015. Der ble det lagt frem et forslag om at kongressen skulle vedta uttalelsen ‘Bevar selvråderetten i den norske velferdsstaten, og hindre store sosiale forskjeller og utvanning av våre felles velferdsgoder’ (Fellesorganisasjonen, 2015b). Forslaget fulgte et opprop som fikk stor tilslutning på Trondheimskonferansen, et arrangement i regi av LO Trondheim som er kjent for å samle LOs venstreside, der det ble fremmet en rekke påstander om hvilke konsekvenser EØS-avtalen har for det norske samfunnet (Fellesorganisasjonen, 2015b). Mange av disse punktene er ikke direkte knyttet til saker som omhandler medlemmenes kjerneinteresser i form av lønns- og arbeidsvilkår, men er for eksempel knyttet til ulike direktiver som er innført, eller varslet fremtidig innført, gjennom EØS-avtalen. Blant disse er konkurranseutsetting av post gjennom postdirektivet, og konkurranseutsetting av persontransport på jernbane igjennom den fjerde jernbanemarkedspakken (Fellesorganisasjonen, 2015b). Uttalelsen er også kritisk til bemanningsbransjen og den generelle utviklingen i norsk arbeidsliv, som hevdes å preges av sosial dumping, tøff lønnskurranse, og mafialignende tilstander i enkelte bransjer som følge av den frie flyten av arbeidskraft (Fellesorganisasjonen, 2015b). Den avsluttes med følgende punkt:

EØS-avtalen opphever kravet om offentlig pensjon ved offentlig anskaffelser. EØS truer i dag fundamentet for den norske velferden. EU ønsker i prinsippet at mer bør privatiseres. EØS undergraver faglige rettigheter, folkestyret og demokratiet. Grensen er derfor for mange nådd. Tida er inne for en annen tilknytningsform til EU. (Fellesorganisasjonen, 2015b).

Ettersom uttalelsen følger oppropet fra Trondheimskonferansen samme år, er det naturlig at punktene ikke dreier seg om saker som hovedsakelig drøfter de utfordringene forbundet mener er mest relevante for deres medlemmer. Det må allikevel kunnes sies å være noe overraskende at forbundet ikke i større grad legger vekt på slike utfordringer når de først fatter et vedtak som støtter en endring i Norges tilknytning til EU som kan få uklare konsekvenser for det norske samfunnet. Forbundets innstilling til EØS-avtalen kan derfor sies i mye tydeligere grad å være basert på en prinsipiell motstand enn i andre forbund, der mange av argumentene mot EØS-avtalen i større grad synes å ha vært basert på utfordringer relatert til medlemmenes lønns- og arbeidsvilkår. En kronikk publisert på forbundets nettsider, skrevet i samarbeid med EL og ITs Jan Olav Andersen, følger denne linjen av prinsipiell motstand. Her trekkes barnevernssektoren frem som eksempel, der ideelle organisasjoner har vært viktige bidragsytere (Fellesorganisasjonen, 2015c). Forbundet mener at med innføringen av et nytt EU-direktiv vil det offentlig enten sørge for tjenestene selv, eller anbudsutsette slik at de ideelle organisasjonene blir nødt til å konkurrere med kommersielle aktører, noe som vil undergrave den gamle modellen (Fellesorganisasjonen, 2015c). Blant kronikkens avsluttende merknader påpekes det at EØS-avtalen 'er blitt et juridisk verktøy for å forandre Norge i markedsliberalistisk retning. Den støtter opp under høyre-politikken som føres i EU, og den er blitt en bekvem støtte for en tilsvarende høyre-politikk i Norge.' (Fellesorganisasjonen, 2015c).

I ettertid har forbundsleder Mimmi Kvisvik vært ute i *Dagsavisen* med en kronikk som fremstår som en lett bearbeidet versjon av den som ble publisert i 2015. Her gjentar Kvisvik at FO er særlig opptatt av at EØS-avtalen brukes for å oppnå privatisering av velferd, og viser til at EUs direktiver om offentlige anbud fra 2014 inkluderte helse- og sosialtjenester (Kvisvik, 2017). Ifølge Kvisvik har Solberg-regjeringene utnyttet muligheten til å privatisere velferdstjenester som dette direktivet åpnet for. Svært mange av FOs medlemmer jobber i tjenester innen denne sektoren, som barnevern, rusomsorg, og psykiatri (Kvisvik, 2017). Kronikken fastslår en tydelig EØS-kritisk holdning, selv om det neppe var noen tvil om hvilket standpunkt forbundet hadde etter det klare vedtaket i 2015. Om noe er det verdt å merke seg at forbundet faktisk er ute i mediene, men heller ikke dette er særlig oppsiktsvekkende gitt at LO-kongressen for 2017 var snaut to måneder unna. I likhet med de andre forbundene i nei-til-EØS leiren i LO var også FO klare for debatt om EØS-avtalen på kongressen. Allikevel fremgår det av et notat utarbeidet til landsstyret som omtaler forventede saker til debatt på LO-kongressen at FOs representanter på kongressen også må forholde seg til saker som ikke dreier seg om kjernesaker for forbundet,

som skole og utdanning, men også saker som oljeaktivitet i ved Lofoten, Vesterålen og Senja, boikott av Israel, og EØS (Fellesorganisasjonen, 2017). Med andre ord kommuniseres ikke EØS-spørsmålet som en kjernesak internt.

Det tegner seg et bilde av et forbund som er sterkt kritiske til EØS-avtalen, men som ikke virker å bruke mye ressurser på å kommunisere denne holdningen utad. En så begrenset kommunikativ diskurs gjør det både lett og vanskelig å se en utvikling over tid. Lett fordi den diskursen som presenteres blir veldig tydelig, samtidig som det er vanskelig å få et godt helhetlig bilde av motstanden med så begrenset kontekst som kildematerialet gir. Diskursen i denne perioden preges av vedtaket på landsmøtet om at EØS-avtalen må erstattes med en ny tilknytningsform. I materialet som er gjennomgått for denne perioden fremstår forbundet hovedsakelig som prinsipiell motstander, da argumenter mot privatisering, 'høyre-politikk', og rettsliggjøring av politikken kan ses som mer normative enn kognitive argumenter.

Noe av grunnen til at forbundets diskurs, i mindre grad enn hva som er tilfelle hos EL og IT og NTF, preges av egne medlemmers lønns- og arbeidsvilkår kan være at en stor andel er ansatt i offentlig sektor, hvor for eksempel tradisjonell sosial dumping problematikk har vært lite utbredt (Regjeringen, 2011, s. 6). Samtidig har det ganske nylig blitt slått fast at offentlige virksomheter ikke har vært dyktige nok i å følge regelverk som skal hindre sosial dumping i forbindelse med offentlige anskaffelser (Riksrevisjonen, 2016, s. 8), men dette ser i stor grad ut til å gjelde bransjer der arbeidsinnvandringen har vært større, som for eksempel byggebransjen og renholdsbransjen (Riksrevisjonen, 2016, s. 38; Arbeidstilsynet, 2015, s. 6). Tjenestesektorene Fellesorganisasjonen rekrutterer fra er derfor mindre utsatt for slik problematikk.

3.5 Norsk Lokomotivmannsforbund – Jernbanen i fokus

I likhet med det som var tilfelle for Fellesorganisasjonen gir ikke et søk hos *FriFagbevegelse* et kildemateriale som kan bidra til å kaste lys over NLFs diskurs rundt EØS-avtalen over tid. En så begrenset kommunikativ diskurs fra forbundet kan trolig delvis forklares med at den lille medlemsmassen gir forbundet begrensede ressurser til å engasjere seg i et bredt spekter av saker. For å få et innblikk i diskurs rundt EØS-avtalen bygger denne analysen derfor på

kildemateriale fra medlemsbladet *Lokomotivmands Tidende*, i tillegg til innspillet til Europautredningen.

3.5.1 2004 – 2010: Jernbanepakker og tjenstedirektivet

I en gjennomgang av materialet publisert i *Lokomotivmands Tidende* i perioden 2004-2010 enkelte saker der man finner diskurs rundt EØS-avtalen. Forbundsleder Øystein Aslaksen skrev under tittelen ‘Jernbanen blir Europeisert’ i *Lokomotivmands Tidende* nr 1, 2004 at det er positivt at det blir jobbet for å finne løsninger på utfordringer innen grenseoverskridende jernbanetrafikk på europeisk nivå (Aslaksen, 2004a, s. 1). Aslaksen omtaler her en avtale om kjøre- og hviletidsbestemmelser for lokførere som i fremtiden skal omgjøres til EU-direktiv, og omtaler denne som et viktig skritt i å sikre bransjen mot sosial dumping. Et annet positivt resultat av europeisk samarbeid som senere ble trukket frem var et direktivforslag fra EU-Kommisjonen som skulle etablere standarder for sertifisering av lokførere (Aslaksen, 2004b, s. 1). Aslaksen var samtidig sterkt skeptisk til at tekniske utfordringer blir møtt med ideologiske løsninger som ‘oppsplitting og privatisering’ i stedet for økte bevilgninger til harmonisering (Aslaksen, 2004a, s. 1). En slik skepsis kom også til syne i forbundets handlingsplan for 2004-2005 der forbundet uttrykte at de anerkjente at omstilling på jernbanen fra ‘statlige forvaltninger til markedsorienterte transportbedrifter’ var nødvendig, samtidig som de noe motsigende ytret motstand mot all anbudsutsetting av kollektivtrafikk (Norsk Lokomotivmannsforbund, 2004, s. 5).

Liberalisering av jernbanen har vært et tema i EU i lang tid. Denne liberaliseringen har kommet gradvis gjennom innføring av EUs såkalte jernbanepakker. Jernbanepakkene er samlinger av nye direktiver og forordninger innen jernbanesektoren, og disse er et resultat av at jernbanetransport over landegrenser har vært hindret av ulike tekniske løsninger, ulik organisering og ulikt regelverk (Statens Jernbanetilsyn, 2018). Det er vedtatt fire slike pakker der den første kom i 2001, den andre i 2004, den tredje i 2007 og den fjerde i 2016 (European Commission, u.d.). Grete Thorsen i NLF peker allikevel på 1990 som året for den første pakken, da EU krevde skille mellom togoperatør og forvalter av infrastruktur, noe Norge innførte i 1996 med splittelsen av NSB (Thorsen, 2018). Målet med innføring av disse pakkene er ifølge Statens Jernbanetilsyn økt konkurranse, lavere kostnader og økt kvalitet på jernbanetjenester, noe som også vil bedre jernbanens konkurransekraft overfor andre transportsektorer (Statens Jernbanetilsyn, 2018). Jernbanepakke II åpnet opp for fri konkurranse på godstrafikk, mens Jernbanepakke III skulle gjøre grensekryssende persontrafikk enklere og samtidig etablere

standarder for sertifisering av lokførere (European Commission, u.d.; Statens Jernbanetilsyn, 2018).

Forbundet har ellers lite fokus på EØS-avtalen i utgitt materiale før 2010. Heller ikke i 2007, året for innføringen av Jernbanepakke III, fremstår det som om forbundet hadde noe særlig fokus på denne pakken. Noe av grunnen kan være at innføringen av pakkene tar flere år fra de vedtas i EU-systemet til de innføres i norsk rett gjennom EØS-avtalen. Ifølge beretningen fra representantskapsmøtet dette året har forbundet en plan om å jobbe for å få inn et EU direktiv om arbeidstidsbestemmelser som norsk forskrift (Sande, 2007, s. 5). Men selv om slike direktiv kan være med å ha en positiv effekt på jernbanesektoren, er forbundet svært forsiktige med å uttale noen form for støtte til EØS-avtalen.

Bakgrunnen for denne dempede diskursen rundt positive sider ved EØS kan kanskje best forklares ved å se på Aslaksens tekst med tittelen 'EUs tjenstedirektiv' i 2008. Aslaksen var ikke overbevist av regjeringens forsikringer til LO om at utenlandske ansatte i Norge skulle være sikret norske lønns- og arbeidsvilkår, og viste til at det var EU-domstolen som avgjorde hvordan direktiver skal tolkes (Aslaksen, 2008, s. 1). Som støttende argument la Aslaksen vekt på at EU-domstolen hadde stor makt, og viste til dommene i Laval- og Viking-saken. Som resultat av denne utviklingen mente Aslaksen at europeisk fagbevegelse burde ta et oppgjør med den neoliberale økonomiske politikken EU fronter, samtidig som den norske fagbevegelsen burde diskutere om EØS-avtalen skulle ha livets rett (Aslaksen, 2008, s. 1). Dette representerer det tidligste punktet i det gjennomgåtte kildematerialet i form av *Lokomotivmands Tidende* der forbundet stiller spørsmål ved EØS-avtalen, og det skjer altså ikke knyttet til jernbanemarkedspakkene direkte.

Som de andre EØS-kritiske forbundene ga NLF innspill til Europautredningen. Innspillet ber om fokus på tre konkrete saker der liberalisering og fri konkurranse er nøkkelord. Det første punktet dreide som om liberaliseringen som har gitt fri konkurranse innen godstrafikk, noe forbundet mener har ført til sosial dumping ettersom utenlandske selskaper opererer i Norge med ansatte på utenlandske lønns- og arbeidsvilkår (Norsk Lokomotivmannsforbund, 2010, s. 1). I det andre punktet tar forbundet opp fri konkurranse innen grenseoverskridende persontrafikk som det ble åpnet for i 2010, der frykten er at man på sikt vil få de samme utfordringene med sosial dumping som man ser innen godstrafikken. Det tredje punktet uttaler bekymring rundt arbeidet med en full liberalisering av persontrafikken, noe forbundet mener

uten tvil vil påvirke tilbudet til passasjerer og samtidig utfordre tariffavtaler og de faglige rettighetene til de ansatte (Norsk Lokomotivmannsforbund, 2010, s. 1).

Forbundsleder Aslaksen skrev samme år i *Lokomotivmands Tidende* at ‘Argumentene for å si opp EØS avtalen som gjør Norge til et lyd-rike under EU, har etter hvert blitt overveldende. Dette gjelder også for jernbanens vedkommende.’ (Aslaksen, 2010, s. 1). Diskursen her fremstår tydeligere enn hva som var tilfellet i innspillet til Europautredningen samme år, som var undertegnet Rolf Jørgensen. Aslaksens tekst, med tittelen ‘EU angriper streikeretten’, var relatert til revisjon av Jernbanepakke 1, hvor forbundet tar opp endringer de frykter kan føre til innskrenkninger i streikeretten. Det rettes samtidig fokus mot privatisering, som Aslaksen beskriver som hovedmålet for EUs jernbanepolitikk (Aslaksen, 2010, s. 1).

Perioden frem 2004 til 2010 preges av en intern diskurs i NLF gjennom forbundets medlemsblad *Lokomotivmands Tidende*. Forbundet var til dels positiv til en del av utviklingen innen jernbanesektoren i den første delen av denne perioden, og debatterte i liten grad jernbanepakkene, selv om spesielt den tredje jernbanemarkedspakken medfører en liberalisering som generelt synes uønsket hos forbundet. Diskursen rundt EUs tjenstedirektiv snur om på denne lett positive holdningen til EØS. Tjenstedirektivet ville ikke berøre forbundets medlemmer, og frykten for at dette skulle føre med seg sosial dumping fremstår derfor som et normativt argument basert i solidaritet med andre yrkesgrupper. Der diskursen rundt tjenstedirektivet først og fremst ytret prinsipiell motstand mot EØS-avtalen var diskursen i innspillet til Europauredningen mer preget av pragmatisk motstand. Her satte forbundet fokus på hvordan liberalisering åpnet for sosial dumping og dertil liggende press på lønns- og arbeidsvilkår. De var heller ikke i tvil om at en liberalisering av persontrafikken ville føre til press på tariffavtaler og faglige rettigheter for medlemmene. Diskursen i innspillet til Europautredningen preges dermed av en mer pragmatisk motstand basert i kognitive argumenter.

3.5.2 2011-2018: EUs fjerde jernbanemarkedspakke og jernbanereformen

I perioden 2010 – 2018 har diskursen i forbundet to hovedfokus, som i all hovedsak dekkes av samme budskap. Høsten 2013 fikk Norge et regjeringsskifte, der Høyre og Fremskrittspartiet erstattet den rødgrønne regjeringen med støtte fra Kristelig Folkeparti og Venstre. Den nye

regjeringen lanserte i 2015 stortingsmeldingen ‘På rett spor – reform av jernbanesektoren’⁶ (Regjeringen.no, u.d.). I denne la regjeringen frem sitt forslag til reform av jernbanesektoren, noe som innebar et mål om økt konkurranse. Samtidig jobbet EU-Kommisjonen i denne perioden med forslaget til den fjerde jernbanemarkedspakken, som var ventet å inneholde krav om full liberalisering av persontrafikk (Thorsen, 2012, s. 4). Tidligere forbundsleder Øyvind Aslaksen var i den forbindelse opptatt av å understreke at en liberalisering av jernbanen i Norge ville føre til et dårligere tilbud på jernbanen fordi private aktører ville være mest interessert i å drive rutene med størst passasjergrunnlag, samtidig som han mente at en slik liberalisering ville føre til store overføringer fra det offentlige til private selskaper (Thorsen, 2012, s. 4). Han var også bekymret for at en slik utvikling ville ramme medlemmenes pensjoner (Thorsen, 2012, s. 5).

Det pågår altså en liberaliseringsdebatt både på nasjonalt plan, og på internasjonalt plan som vil kunne bli innført i Norge gjennom EØS-avtalen. EUs fjerde jernbanepakke ble vedtatt i Rådet i oktober 2016, og er planlagt innført i norsk rett i juni 2019 (Council of the European Union, 2016; Statens Jernbanetilsyn, 2018). Søk i ATEKST/Retriever viser at pakken har fått noe oppmerksomhet i media, spesielt rundt 2013, men at den samtidig er langt mindre omtalt enn for eksempel vikarbyrådirektivet. Jernbanereformen ser derimot ut til å i større grad ha blitt omtalt, spesielt i 2015. Materialet som publiseres i *Lokomotivmands Tidende* virker først og fremst å ha fokus på å informere medlemmene om utviklingen i sektoren. Det fremstår allikevel som om forbundet i mye større grad engasjerer seg i den fjerde pakken sammenlignet med jernbanepakke III som kom i 2007.

Dette engasjementet gir seg uttrykk gjennom flere artikler publisert i *Lokomotivmands Tidende* i 2016, 2017 og 2018. Aslaksen mente i 2016 at den fjerde jernbanepakken ikke stilte noen krav til beskyttelse av lønns- og arbeidsvilkår (Aslaksen, 2016, s. 14). Krav om å betrakte anbudsutsetting som virksomhetsoverdragelse, der ansatte beholder sine lønns- og arbeidsvilkår var ikke tatt til følge konkluderte han (Aslaksen, 2016, s. 15). I følge forbundsleder Rolf Ringdal (tidligere Rolf Jørgensen), ville harmonisering av den norske jernbanesektoren med den europeiske få svært negative konsekvenser: ‘I Norge vil harmonisering mest sannsynlig bety en forverring både av lønninger, pensjoner og sikkerhet’ (Thorsen, 2017, s. 14). Andre argumenter som har blitt trukket frem mot pakken er at Norge nå ville miste råderett over et

⁶ For mer informasjon om jernbanereformen, se jernbanereformen.regjeringen.no

viktig miljøpolitisk virkemiddel (Thorsen, 2018, s. 12). Ringdal påpekte også at bruk av reservasjonsretten var eneste måte å stoppe konkurranseutsetting av jernbanen i Norge på (Thorsen, 2017, s. 14).

Det var i 2016 at NLF vedtok at forbundet ønsket å erstatte EØS-avtalen. I følge Rolf Ringdal var det en rekke grunner til dette:

Fra departementet ble det tydelig sagt at å stille krav til pensjon ved konkurranseutsetting ikke er mulig. Årsak: EØS-avtalen. Vi kan fortsette. Norge blir pålagt å gjennomføre jernbanepakke fire, blant annet den kommende jernbanepakke fire, som pålegger konkurranse innen persontrafikken. Årsak: EØS-avtalen. Norge er pålagt å gjennomføre fri konkurranse for godstrafikk på jernbanen. Årsak: EØS-avtalen. Veiene oversvømmes av vogntog med underbetalte sjåførere og gjør så gods blir overført fra bane til vei. Årsak: EØS-avtalen. Norge gis ikke rett til å innføre egne krav til lokomotivførerkompetanse. Årsak: EØS-avtalen. Det etableres bemanningsselskaper som undergraver retten til faste ansettelser i togselskaper. Årsak: EØS-avtalen. Press på tariffavtaler og sosial dumping: Årsak EØS-avtalen.’ (Ringdal, 2016, s. 3).

Punktene dekker et bredt spekter, fra lønns- og arbeidsvilkår til fri konkurranse. Noen av disse punktene kan ikke sies å ha være sentrale i forbundets diskurs i denne perioden. Et eksempel på dette er utviklingen i veisektoren av transportbransjen. Argumentet kan likevel kobles til den utviklingen Transportarbeiderforbundet reagerte på i forbindelse med mobilitespakken. Representantskapsmøtet i forbundet vedtok også følgende uttalelse: ‘NLF vil arbeide for at Norge sier opp dagens EØS-avtale fordi den pålegger tvungen konkurranse på jernbanen både i gods- og persontrafikken, og gir EUs lover og regler forrang foran både norsk arbeidslivslovgivning, norske tariffavtaler og ILO-konvensjoner.’ (Ringdal, 2016, s. 3). I en artikkel i *Klassekampen* fra 15. august 2016 siteres Ringdal på at ‘Dette er på sett og vis ikkje ny politikk. Vi viderefører vår kritikk av konkurranseutsetting og sosial dumping. Det som er nytt er at vi trekker konklusjonen om at EØS er sjølve problemet’ (Kihl, 2016).

Jernbanepakken og jernbane reformen vekket også engasjement i resten av LO. På LO-kongressen i 2017 gikk LO mot implementering av den fjerde jernbanepakken, som en del av motstand mot jernbanereformen. Begrunnelsen som blir gitt i protokollen fra kongressen er at

oppsplitting av den norske jernbanesektoren vil gi uheldige konsekvenser, og at konkurranse og privatisering av sektoren legger til rette for 'salg av offentlig eiendom og infrastruktur, samt rasing av ansattes lønns- pensjons- og arbeidsvilkår' (LO, 2017, 189).

Diskursen som føres i forbundet om EØS-avtalen fra 2011 og fremover relaterer seg i all hovedsak til EUs fjerde jernbanepakke. Denne diskursen, som fremstår som intern diskurs med et slags kommunikativt formål, har i stor grad et element av prinsipiell EØS-motstand over seg, med argumenter for å beholde suverenitet over en jernbane som av flere grunner ikke passer inn i en europeisk modell og et ønske om en sosialdemokratisk modell der det offentlige beholder kontroll over, og inntekter fra, trafikken for å utvikle infrastrukturen og tilbudet til passasjerene. Samtidig er det også mange argumenter som taler for en hovedsakelig pragmatisk EØS-motstand, der kognitive argumenter er mer fremtredende. Spesielt gjelder dette Ringdals uttalelser om at en harmonisering antakelig ville føre til press på lønn, pensjon og sikkerhet, i tillegg til at redegjørelsen for hvorfor forbundet ønsker å erstatte EØS-avtalen legger vekt på pensjonsrettigheter, sosial dumping, og bruk av bemanningsselskaper.

4. Endrede diskurser om EØS?

Dette kapittelet vil diskutere utviklingen i diskursen om EØS innen de fire EØS-kritiske fagforbundene, og knytte dette til oppgavens teoretiske rammeverk. Kapittelet vil også se nærmere på i hvilken grad forbundene kan sies å ha endret sin diskurs. Teksten deles inn i to perioder; perioden før og perioden etter LO-kongressen i 2013.

4.1 2004 – 2013

4.1.1 EL og IT Forbundet

Det er EL og IT Forbundet som i denne perioden fremstår som det mest EØS-kritiske forbundet i norsk fagbevegelse. Kildematerialet som er innsamlet for denne perioden viser en hovedsakelig kommunikativ diskurs der forbundet er aktiv debattant i langt flere saker enn det som er tilfelle for de andre forbundene. Forbundet var i denne fasen aktiv i debatter om hjemfall, allmenngjøring, tjenstedirektivet, postdirektivet, og vikarbyrådirektivet. Avhengig av sakenes karakter kan diskursen klassifiseres som både kognitiv og normativ, med hovedvekt av kognitiv diskurs. Sakene om allmenngjøring, tjenstedirektivet og vikarbyrådirektivet faller alle inn under denne kategorien.

I både hjemfallssaken og saken om allmenngjøring var EL og IT skeptiske til de implikasjonene EØS-avtalen skapte. Det var allikevel bare i saken om EØS-avtalens mulige påvirkning på allmenngjøringsloven at det ble satt spørsmålsteget ved EØS-avtalen. I saken om hjemfall var det daværende forbundsleder Hans O. Felix som uttalte seg, mens i saken om allmenngjøringsloven var det daværende forhandlingsleder Jan Olav Andersen. Gitt at EL og IT ikke hadde noe offisielt vedtak om å erstatte EØS-avtalen på dette tidspunktet, kan ikke Andersens utspill sies å reflektere forbundets offisielle standpunkt. Samtidig fungerer dette som et godt eksempel på hvorfor Andersen senere skulle bli omtalt som 'EØS-strategen' i fagbevegelsen. I saken om vikarbyrådirektivet ble det også tydelig at lederskapet i forbundet hadde en noe ulik tilnærming til EØS-spørsmålet. Andersen hadde før debatten om vikarbyrådirektivet eksploderte jobbet som prosjektleder for styringsgruppen bak Alternativrapporten, og var i den forbindelse aktiv debattant rundt EØS-avtalen (Viggen, 2013f). Hans O. Felix var på sin side ikke begeistret for å bli stemplet som EØS-motstander i saken om vikarbyrådirektivet, og ser ut til å ha hatt en mer tilbaketrukket rolle i EØS-debatten enn det Andersen har hatt. Når EL og ITs landsmøte valgte Andersen som leder i 2015, kan det

ses i sammenheng med en utvikling av gradvis sterkere motstand mot EØS-avtalen i perioden fram mot 2013.

I de sakene som var særlig aktuelle rundt LO-kongressen i 2009 spilte EL og IT en noe mer tilbaketrukket rolle. Forbundet var skeptiske til tjenstedirektivet, som LO vedtok å beklage innføringen av. Hva som var viktigst for forbundet i denne saken fremstår ikke som åpenbart. Forbundet virker først og fremst å ha vært opptatt av å sikre muligheten for å opprettholde et strengt regelverk. I utgangspunktet fremstår dette som et argument med utspring i å sikre suverenitet, et typisk normativt argument. Samtidig var kvalifikasjonskrav for elektrofagfolk et aspekt ved denne kvalitetskontrollen (Nielsen, 2004). Ettersom det fra andre kilder først og fremst er problemet med sosial dumping som trekkes frem som ankepunkt mot tjenstedirektivet (Østvold, 2007; Alsos, Evju og Ødegård, 2008), fremstår muligheten for at lønns- og arbeidsvilkårene og de faglige rettighetene til medlemmene kunne komme under press som hovedargument, ettersom kvalifikasjonskrav ble senket og det ble lettere for utenlandske aktører å komme inn på markedet. Med andre ord kan det argumenteres for at det også her var en pragmatisk diskurs om virkningene av EØS basert i et kognitivt innhold. Dette i motsetning til det begrensede bidraget i debatten om postdirektivet, som fremstår som et typisk tilfelle av prinsipiell motstand basert på argumenter som solidaritet med distriktene og suverenitet over infrastruktur, altså mer normative argumenter.

Heller ikke i saken om vikarbyrådirektivet er det lett å skille mellom kognitiv og normativ diskurs, da uttalelsene fra forbundet bærer preg av begge sider. Basert på de to uttalelsene om vikarbyrådirektivet som forbundet ga på sine hjemmesider fremstår diskursen rundt direktivet først og fremst som et uttrykk for bekymring rundt hvilke konsekvenser direktivet vil få for arbeidstakernes rettigheter (EL og IT Forbundet, 2011a; 2011b). Direktivet var svært omstridt, og et av få der LO har bedt om at reservasjonsretten benyttes. Både tjenstedirektivet og vikarbyrådirektivet var derfor trolig svært viktige som bakgrunn for vedtaket på LO-kongressen i 2013, der det ble bedt om at ILO-konvensjoner og norske tariffavtaler og norsk arbeidslovgivning skulle gå foran i møte med europeisk regelverk. Forbundets kritikk av EØS-avtalen opererer åpenbart ikke i et vakuum. I sum fremstår diskursen rundt EØS -avtalen som hovedsakelig pragmatisk, og gradvis sterkere. Motstanden som ytres relaterer seg i all hovedsak til enkeltsaker. Det finnes ikke vedtatt politikk fra forbundets side i denne perioden som tilsier

at forbundet samlet sett ønsker å fjerne EØS-avtalen i sin helhet, selv om forbundet er svært aktivt i debatten og med Alternativrapporten. Den kommunikative diskursen som ble ført rundt vikarbyrådirektivet understreket dette, gjennom utspill der både forbundsleder Felix og forhandlingsleder Andersen først og fremst ønsket å ta tak i direktivene og konsekvensene EØS hadde på arbeidslivet, uten at hele avtalen ble satt i spill.

4.1.2 Norsk Transportarbeiderforbund

NTF engasjerte seg i kommuniktiv diskurs om færre saker i perioden fram mot LO-kongressen i 2013 sammenlignet med EL og IT Forbundet. Forskjellen mellom forbundene er ikke enkel å forklare. Den mest åpenbare slutningen er at deler av lovgivningen som ble innført med EØS-avtalen i de første årene etter Østutvidelsen ikke engasjerte tilstrekkelig til at forbundet hadde noen fremtredende rolle. Legger man til at EL og IT hadde et høyt aktivitetsnivå er det kanskje ikke unaturlig at andre NTF og andre forbund var mer tilbaketrukkne. Det mest omtalte direktivet før 2010, tjenstedirektivet, skapte bredt engasjement i fagbevegelsen, og LO satte krav til regjeringen som betingelser for at organisasjonen skulle godta direktivet (FriFagbevegelse, 2013c). Med et bredt engasjement fra LO sentralt kan det ses som naturlig at et mellomstort forbund som NTF ikke tar størst plass i en slik debatt.

På tross av lite engasjement før 2010, viser innspillet til Europautredningen dette året at EØS-avtalen stod på dagsorden i forbundet. I innspillet ble trukket frem saker som bærer preg av både prinsipiell og pragmatisk EØS-mostand. Forbundet ønsket for eksempel å rette søkelyset mot avtalens 'markedsliberaliserende' kraft. Dette punktet fremstår som argumentasjon med et normativt innhold, hvor EØS-avtalen ble sett på som inkompatibel med den sosialdemokratiske norske velferds- og arbeidslivsmodellen. De tre andre punktene i dokumentet la vekt på saker der medlemmenes kjerneinteresser i større grad kom til syne. Dette var punkter om sosial dumping, anbudsutsetting, og kabotasje og kjøre- og hviletidsbestemmelser, som passer best med indikatoren lønns- og arbeidsvilkår og derfor best fremstår som kognitive argumenter. Diskursen som føres her fremstår med andre ord som uttrykk for en pragmatisk EØS-mostand.

NTF markerte i likhet med EL og IT motstand mot vikarbyrådirektivet. Forbundets diskurs i 2012 og 2013 preges først og fremst av en pragmatisk tilnærming, basert i kommunikativ

kognitiv diskurs hvor det ble fremhevet at EØS-avtalen angrep opparbeidete faglige rettigheter, og førte til sosial dumping. På samme måte som EL og ITs leder Hans Felix avviste at EL og ITs EØS-skepsis var festet i et ønske om å fjerne avtalen i sin helhet, var NTFs forbundsleder Roger Hansen ute og presiserte at motstand mot vikarbyrådirektivet ikke hadde noe med EØS-avtalen å gjøre (Hasås, 2013b). Samtidig var Hansen i forkant av LO-kongressen i 2013 klar på at direktivene som var implementert over de siste åra hadde skapt frustrasjon, da representantskapet i forbundet ba LO-kongressen om å stille krav om å si opp EØS-avtalen (Grimsrud, 2013). I hvilken grad Hansen var enig i den avgjørelsen fremgår ikke av kildematerialet, men gitt uttalelsen i forbindelse med vikarbyrådirektivet, og at Hansen tidligere har blitt omtalt som EU-tilhenger (Hasås, 2013c), er det ikke sikkert at Hansen sto på barrikadene for å få igjennom et slikt krav. 1. nestleder Lars Johnsen var klar på at kongressen var nødt til å gjøre vedtak som beskyttet faglige rettigheter i møtet med europeisk lovverk på arbeidslivsområdet. Situasjonen kunne også ved dette aspektet minne mye om den i EL og IT: forbundsleder fremsto som noe mindre kritisk enn sin høyre hånd i EØS-spørsmålet. Johnsen, som har blitt omtalt som LOs rødeste forbundsleder (NTB, 2016c), overtok lederskapet i NTF i 2016.

4.1.3 Fellesorganisasjonen

I likhet med EL og IT og NTF er FO i perioden frem mot LO-kongressen i 2013 kritiske til EØS-avtalens påvirkning på samfunnsforhold i Norge. Forbundet fremstår allikevel mindre aktive i å kommunisere denne kritikken i utad. Hvorfor det er slik er et åpent spørsmål. Forbundet er et mellomstort forbund i LO, og med en medlemsmasse på nærmere 30 000 bør forbundet ha ressurser til å aktivt kunne delta i debatter som berører forbundets medlemmer. Det fremgår av analysen at hos EL og IT Forbundet og Transportarbeiderforbundet er aktiviteten større i EØS-debatten. Dette kan nok delvis forklares med at forbundene først og fremst er opptatt av saker som berører egne medlemmer. FO er riktignok ute og kommenterer tjenstedirektivet uten at dette omfatter helse- og sosialtjenester, men begrunner sitt utspill delvis med frykten for at disse tjenestene blir en del av direktivets bestemmelser i fremtiden. Det ville samtidig kanskje ikke vært unaturlig at forbundet, i solidaritet med andre forbund som i større grad var berørt av kontroversielle direktiver som vikarbyrådirektivet, kommuniserte motstand mot dette utad. Forbundet var i likhet med resten av LO neppe engasjerte tilhengere av implementering av dette direktivet.

Diskursen i denne perioden er todelt. I den kommunikative diskursen om tjenstedirektivet, og om anbudsutsetting og sosial dumping i 2011 og 2012, kan forbundets diskurs best knyttes til en pragmatisk EØS-motstand. I disse sakene var det i hovedsak EØS-avtalens påvirkning på lønns- og arbeidsvilkår som fremsto som viktig for forbundet å kommentere. Samtidig leverte forbundet et omfattende innspill til Europautredningen i 2010, som hovedsakelig legger vekt på normative argumenter rundt EØS-avtalen. Forbundet fremstår som EØS-kritisk gjennom denne perioden, uten at noen i forbundet tar til orde for å forkaste EØS-avtalen, slik det var tendenser til hos EL og IT og Transportarbeiderforbundet.

4.1.4 Norsk Lokomotivmannsforbund

Lokomotivmannsforbundet var i likhet med FO lite engasjert i kommunikativ diskurs om EØS-avtalen i mediebildet i perioden før LO-kongressen i 2013. Søk hos *FriFagbevegelse* gir ingen treff hvor forbundet kommuniserte sitt syn på avtalen. Forbundet virker å ha holdt seg til en intern diskurs kommunisert gjennom medlemsbladet *Lokomotivmands Tidende*. Også NLF ytret seg skeptisk til tjenstedirektivet. Denne diskursen vurderes til først og fremst å være uttrykk for prinsipiell motstand, ettersom dette ikke var et direktiv som virker å medføre press på medlemmenes lønns- og arbeidsvilkår. I stedet passer argumentene bedre med en normativ solidaritetsbasert diskurs der forbundsleder Aslaksen også trakk frem motstand mot rettsliggjøring av politikken gjennom EU-domstolen og motstand mot EU som et neoliberalt økonomisk prosjekt. Aslaksen er i tillegg tidlig ute med å sette spørsmålsteget ved EØS-avtalen i 2008, ettersom forbundets krav om å erstatte EØS ikke blir offisiell politikk gjennom vedtak før i 2016.

Diskursen i innspillet til Europautredningen bærer derimot preg av en pragmatisk motstand mot EØS-avtalen basert på kognitivt innhold. Innspillet knytter mer eller mindre utelukkende liberaliseringen av jernbanesektoren til sosial dumping og press på medlemmenes lønns- og arbeidsvilkår og faglige rettigheter. Aslaksen argumenterer samme år for at argumentene for å si opp EØS-avtalen nå var overveldende. Utspillet kan trolig ses på som en naturlig utvikling gitt de debattene som gikk i fagbevegelsen om ulike direktiver i denne perioden.

4.1.5 En kontinuitetspreget diskurs?

Alle de fire EØS-forbundene fører perioden før 2013 en kritisk diskurs rundt EØS-avtalen. Diskursen er samtidig forskjellig, der EL og IT og Transportarbeiderforbundet i mye større grad deltar i debatt gjennom kommunikativ diskurs, enn Fellesorganisasjonen og Lokomotivmannsforbundet. Det har i gjennomgang av ulik litteratur til oppgaven ikke kommet frem noen kilder som kaster lys over hvilken posisjon forbundene hadde til EØS-avtalen før debatten begynner å tilta rundt 2007/2008. Det er allikevel naturlig å legge til grunn at ettersom disse forbundene over lengre tid har markert seg som de klart mest EØS-skeptiske forbundene i LO, så har de neppe vært entusiastiske EØS-tilhengere i tidligere perioder. Går man lengre tilbake i tid viser kravene LO satt til EØS-forhandlingene i 1990, og utfallet av den ekstraordinære LO-kongressen om EU-medlemskap i 1994, at deler av fagbevegelsen lenge har hatt et anstrengt forhold til europeisk integrasjon. Diskursen i perioden frem til 2013 kan derfor tilsynelatende sies å ha vært preget av kontinuitet.

Samtidig er fremgår det av analysen at både i EL og IT Forbundet og Transportarbeiderforbundet kommer utspill relatert til for eksempel allmenngjøring, Alternativrapporten, og LO-kongressen i 2013 der pekes i retning av at man bør vurdere en annen tilknytningsform til EU enn EØS-avtalen. Også i Lokomotivmannsforbundet kommer det utspill i 2008 og 2010 som peker i denne retningen. Det kan ikke utelukkes at dette var en del av en strategi for å få løftet EØS-spørsmålet høyere på dagsorden inn mot LO-kongressene. Til en viss grad kan man si at dette lyktes ettersom EØS ble et sentralt tema både på kongressen i 2009 der LO beklaget tjenstedirektivet og ba om en utredning av EØS-avtalen, og på kongressen i 2013 der LO ba om at ILO-konvensjoner, tariffavtaler og norsk arbeidslivslovgivning fikk forrang i møte med europeisk regelverk. I saken om vikarbyrådirektivet var det motsatt, der gikk ledende tillitsvalgte i både EL og IT og understreket at motstand mot direktivet ikke betød motstand mot EØS-avtalen som helhet. Ingen av forbundene hadde heller offisielle vedtak fra landsmøtet som sa noe annet, men dette skulle snart endre seg.

4.2 2013-2018

4.2.1 EL og IT Forbundet

Diskursen i EL og IT Forbundet etter LO-kongressen i 2013 og frem mot nåtid var preget av et langt færre antall saker der forbundet engasjerte seg aktivt i debatt om EØS-avtalen. Landsmøtet i 2015, der Jan Olav Andersen ble valgt til leder, ble som vist i analysen også et vendepunkt i forbundets diskurs, ettersom det nå var offisiell politikk i forbundet å jobbe for å forkaste EØS-avtalen. Den kommunikative diskursen var i den forbindelse hovedsakelig preget av prinsipielle utspill mot EØS-avtalen, gjennom kritikk mot av denne som en avtale som projiserer EUs markedsliberalisme, og dermed undergraver norsk suverenitet og den sosialdemokratiske arbeidslivs- og velferdsmodellen. I forbindelse med landsmøtevedtaket ble det også referert til situasjonen i arbeidslivet, men pragmatisk motstand basert i kognitive argumenter fremstår allikevel mindre fremtredende i denne perioden. Forskjellen fra perioden før LO-kongressen i 2013 var at bak Andersens utspill nå lå et landsmøtevedtak. Diskursen blir dermed mer helhetlig enn den var i forrige periode, der forbundsleder Hans O. Felix ved noen tilfeller ikke kommuniserte en like tydelig EØS-kritikk som forhandlingsleder Andersen.

Det var også tydelig at forbundet forventet en frisk debatt rundt EØS-avtalen på LO-kongressen i 2017. Diskursen må derfor ses i lys av at forbundet øynet en mulighet for at kongressen skulle gå et skritt lenger i sitt vedtak rundt EØS som Norges tilknytningsform til EU. LOs vedtak om å arbeide for at ILO-konvensjoner, tariffavtaler og norsk arbeidslivslovgivning skulle få forrang i konfliktsituasjoner med EØS-regelverket, var etter Andersens mening bare blitt delvis fulgt opp frem mot kongressen i 2017 (Lønnå, 2017). Han trakk frem dommen i havnearbeidersaken og den såkalte verftssaken som eksempler der det fantes en utvikling i denne perioden som ikke var i tråd med LOs vedtak (Lønnå, 2017). Det ble allikevel en noe skuffende kongress for de som hadde håpet at LO skulle ta et annet standpunkt til EØS-avtalen. Om en slik situasjon i det hele tatt var realistisk, tatt i betraktning at hverken LO-ledelsen eller noen av de større forbundene som Fellesforbundet og Fagforbundet signaliserte i forkant at de ønsket en annen holdning fra LO til EØS-avtalen, er også et relevant spørsmål. Forbundet burde allikevel ha grunn til å være fornøyd med den debatten som ble skapt i forkant av kongressen i 2017, da min oppfattelse er at det generelle debattklimaet rundt EØS nå er skjerpet. En grunn til dette kan naturligvis være at debatten om EUs tredje energimarkedspakke frem mot behandlingen i Stortinget i mars 2018 sitter relativt godt i minne. Her markerte EL og IT seg i likhet med

hjemfallssaken med argumentet om at norsk vannkraft skal styres nasjonalt. Den såkalte 'ACER-saken' tjener som eksempel på en sak der EØS ble diskutert bredere enn hva som virker å være tilfelle for saker relatert til arbeidslivet, og mobiliserte en debatt som

4.2.2 Norsk Transportarbeiderforbund

Transportarbeiderforbundet var det forbundet som først tok til orde for at EØS-avtalen måtte erstattes, gjennom landsmøtevedtaket i 2014. Forbundet kan i så måte argumenteres for å ha fungert som en bjellesau, all den tid de andre forbundene fulgte relativt raskt etter. Endring i forbundets diskurs fremstår allikevel ikke nødvendigvis som tydelig endret i denne perioden, ettersom forbundet allerede før LO-kongressen i 2013 hadde bedt kongressen om å kreve at EØS-avtalen sies opp (Grimsrud, 2013). Også i NTF skjedde det et lederskifte i mellom LO-kongressene i 2013 og 2017, der Lars Johnsen tok over som leder. Johnsen er medlem av Rødt og det kan argumenteres for at forbundet dermed har tatt et skritt mot den politiske venstresiden, i likhet med hva EL og IT gjorde da Jan Olav Andersen tok over. Tidligere forbundsleder Roger Hansen gikk av etter uenighet internt i havnearbeidersaken, der Hansen ikke støttet streikeaksjoner i forbindelse med konflikten i Risavika havn (NTB, 2016d).

I havnearbeidersaken, i engasjementet mot EUs mobilitetspakke, og i løyvesaken var det først og fremst en pragmatisk motstand som gjorde seg gjeldende gjennom en kommunikativ diskurs der argumenter som lønns- og arbeidsvilkår og kampen mot sosial dumping ble trukket frem. Etter en lengre rettsbehandling besluttet Høyesterett at tariffavtalene forbundets medlemmer hadde som ga de fortrinnsrett på laste- og lossearbeid var i strid med EØS-avtalen. Denne beslutningen stod i sterk kontrast til det vedtaket LO gjorde på kongressen i 2013, og skapte naturlig nok skarpe reaksjoner i forbundet. I likhet med EL og IT hadde derfor NTF en forventning om at LO-kongressen i 2017 skulle gå sterkere ut mot EØS.

4.2.3 Fellesorganisasjonen

Hos Fellesorganisasjonen er det få saker i perioden etter LO-kongressen i 2013 der forbundet deltar i kommunikativ diskurs. Slike utspill begrenser seg i kildematerialet som ligger til grunn for oppgaven til én enkelt kronikk skrevet i forkant av LO-kongressen i 2017. Om man sammenligner med EL og IT og Transportarbeiderforbundet, må forskjellen i mengden saker

FO engasjerer seg i sies å være påfallende stor. Hvorfor forbundet ikke var tydeligere i debatten er vanskelig å svare konkret på. Noe av forklaringen ligger trolig i at forbundet først og fremst organiserer ansatte i offentlig sektor, eller som jobber i nær tilknytning til offentlige tjenester. EL og IT og Transportarbeiderforbundet organiserer i første rekke medlemmer ansatt i privat sektor, og har derfor i større grad hatt grunn til å frykte utviklingen som eksempelvis vikarbyrådirektivet kunne føre til i bransjer der de har sine medlemmer. Sektorene FO rekrutterer fra krever ofte høyere utdanning, og disse har vært mindre berørt av arbeidsinnvandring.

Diskursen rundt EØS etter LO-kongressen i 2013 preges i likhet med de andre forbundene av at landsmøtet gjør vedtak i 2015 om at EØS-avtalen bør erstattes. I tillegg til å ta et tydelig standpunkt om nei til EØS-avtalen, vurderes diskursen til å hovedsakelig være basert på prinsipiell motstand i denne perioden. Selv et slikt vedtak kunne tyde på at forbundet satt EØS-avtalen høyere på dagsorden, viser et internt dokument fra forbundet i forkant av LO-kongressen i 2017 at EØS-saken ikke ble sett på som 'en typisk FO-sak' (Fellesorganisasjonen, 2017), og forbundet valgte derfor å minne delegatene til kongressen på dette gjennom å drøfte utviklingen på området siden sist kongress. Også her er det i hovedsak normative argumenter som dominerer, blant annet gjennom solidaritet med havnearbeiderne (Fellesorganisasjonen, 2017).

4.4.4 Norsk Lokomotivmannsforbund

I Lokomotivmannsforbundet er det i denne perioden utelukkende en intern diskurs gjennom medlemsbladet *Lokomotivmands Tidende* som utgjør kildematerialet. Forbundet er det siste som vedtar et nei til EØS, og begrunner dette med både argumenter som bærer preg av både normativt og kognitivt innhold. I diskursen om EØS i denne perioden er det med svært få unntak den fjerde jernbanemarkedspakken som dominerer diskursen. Det som gjør debatten om jernbanen spesiell er at regjeringen jobber aktivt i samme periode med å innføre endringer i hvordan jernbanesektoren er organisert i Norge. Man har derfor en situasjon der de endringene som er varslet gjennom den fjerde jernbanemarkedspakken antakelig vil bli innført uansett gjennom implementering av jernbanereformen, som skal legge til rette for mer konkurranse på jernbanen. På sett og vis blir derfor noe av kritikken mot den fjerde jernbanepakken synonymt med jernbanereformen, og vice versa. I likhet med hva som var tilfelle i kritikken mot

jernbanepakken, var forbundet bekymret for om medlemmene som blir berørt av anbudsutsetting av Sørlandsbanen gjennom jernbanereformen får beholde pensjonsrettigheter (Ringdal, 2017, s. 2).

Hvilken type diskurs forbundet i størst grad benytter i denne perioden er ikke enkelt å bedømme, da den er svært todelt. Man kan likevel hevde først og fremst er normative argumenter som dekker den faktiske utviklingen på jernbanen, hvor forbundet ønsker et offentlig ansvar, mens de kognitive argumentene blir mer som en bieffekt. Et viktig argument for at prinsipiell motstand her fremstår som dominerende er at hele premisset for både den fjerde jernbanemarkedspakken og jernbanereformen er at persontrafikk skal liberaliseres. Samtidig er dette riktignok et poeng man også kan trekke frem i mange av de andre sakene hvor direktiver fra EU gjennom EØS-avtalen myker opp norsk regelverk og norske ordninger. Vurderingen her er allikevel at diskursen rundt EØS-avtalen og liberaliseringen av jernbanen først og fremst dekkes av et normativt innhold, selv om forbundet også setter fokus på sosial dumping og pensjonsrettigheter, som er argumenter med et kognitivt innhold.

4.4.5 En endringspreget diskurs?

Diskursen i de fire forbundene ble i perioden frem mot LO-kongressen i 2013 bedømt til å være preget av kontinuitet. Spørsmålet blir dermed om det i perioden etter kongressen kan sies å ha vært noen endring som bryter med dette mønsteret, eller om diskursen i den EØS-kritiske delen av fagbevegelsen har fortsatt i det samme sporet. I tillegg er det naturlig å spørre i hvilken grad diskursen kan sies å ha lyktes. Det er i hovedsak to elementer i diskursen som skiller denne perioden etter 2013 fra perioden før, og det er vedtakene på landsmøtene og antall saker forbundene er engasjert i.

Vedtakene i de ulike forbundene om å erstatte EØS-avtalen kan vanskelig tolkes på noen annen måte enn at forbundene har endret sin diskurs. Forbundene går fra en kritisk, men noe passiv, holdning til EØS-avtalen til en tydelig holdning der EØS-avtalen bes erstattet. Vedtakene kommer etter en periode der EØS-debatten hadde, spesielt i fagbevegelsen, gått friskt rundt flere direktiver og etter at LO vedtok på kongressen i 2013 at europeisk lovverk ikke lenger skulle ha forrang i arbeidslivsrelaterte saker. Det er tydelig at forbundene i ettertid vurderte det

dithen at et slik vedtak ikke gikk langt nok. Samtidig er det viktig å understreke at argumentasjonen fortsatt bærer preg av de samme kjennetegnene som i perioden før 2013. Det kommer få nye elementer til som gjør at forbundene tar i bruk argumentasjon rundt saker som fraviker fra 'det vanlige', eksempelvis lønns- og arbeidsvilkår, sosial dumping, suverenitet og markedsliberalisme.

Perioden etter LO-kongressen i 2013 preges også av færre saker som favner like bredt som det tjenestedirektivet og vikarbyrådirektivet gjorde. Havnearbeidersaken har fått en del oppmerksomhet, mens debatten om EUs fjerde jernbanepakke derimot ser ut til å ha kommet litt i skyggen av jernbanereformen. Det er med andre ord færre arenaer der det blir naturlig at de fire forbundene kan kommunisere sitt budskap om EØS-avtalen i denne perioden. I sum ser det ut til at den EØS-kritiske delen av LO har en viss suksess med diskursen frem mot LO-kongressen i 2017. Det ble spådd en stor debatt, noe som hos mange sikkert ga en viss forventning om at LO i betydelig grad skulle skjerpe retorikken fra forrige kongress. Det ble påpekt at spesielt Holship-dommen sto som et eksempel på at LO var nødt til å følge opp vedtaket fra kongressen i 2013. Slik gikk det ikke, og i den grad forbundene skal ha noe håp om at egne vedtak om EØS skal ha noen fremtid utover å være gjeldende politikk i eget forbund, er det å få med seg LO-kongressen sannsynligvis helt avgjørende. Samtidig ser vi også at andre deler av samfunnet mobiliserer når direktiver i stor nok grad fremstilles som om de bryter med politiske tradisjoner i Norge, slik det var tilfelle i debatten om EUs tredje energimarkedspakke.

6. Konklusjon

Denne oppgaven har analysert diskursen om EØS-avtalen i fagforbundene EL og IT Forbundet, Norsk Transportarbeiderforbund, Fellesorganisasjonen og Norsk Lokomotivmannsforbund i perioden 2004-2018. Formålet med oppgaven har vært å analysere hvordan diskursen har utviklet seg i de fire forbundene i perioden 2004-2018, gjennom fokus på hvordan de har begrunnet sin motstand mot EØS-avtalen, og hvorvidt diskursen kan sies å ha gjennomgått en endring.

Gjennom bruk av dokumentstudier og diskursanalyse argumenterer denne oppgaven for at forbundene i perioden 2004-2018 har begrunnet sin EØS-motstand ved bruk av både pragmatisk og prinsipiell argumentasjon. Hos EL og IT Forbundet og Norsk Transportarbeiderforbund har dette skjedd gjennom en hovedsakelig kommunikativ diskurs ut fra det kildematerialet som er hentet fra nettportalen *FriFagbevegelse*. Kildematerialet viser at EL og IT Forbundet har vært engasjert i flest saker, og at av analysen fremgår det at diskursen rundt EØS både pragmatisk og prinsipiell før 2009, mens den mellom LO-kongressene i 2009 og 2013 bar mer preg av å være pragmatisk, ettersom forbundet i denne perioden var aktive i debatt rundt direktiver som kunne få konsekvenser for medlemmenes lønns- og arbeidsvilkår. I perioden etter 2013 er diskursen mer preget av prinsipiell motstand og dette ser ut til å ha sammenheng med færre saker der medlemmene blir berørt. Norsk Transportarbeiderforbund er også et aktivt forbund, men er mindre synlige enn EL og IT Forbundet før 2010. Deres innspill til Europautredningen og aktivitet i debattene rundt vikarbyrådirektivet og tjenstedirektivet bærer først og fremst preg av en pragmatisk EØS-motstand gitt til uttrykk gjennom en diskurs med kognitivt innhold. Også i perioden etter LO-kongressen i 2013 er det hovedsakelig en pragmatisk EØS-motstand som kommer til syne i forbundets diskurs.

Basert på funnene i kildematerialet som ligger til grunn for denne oppgaven, har ikke forbundene Fellesorganisasjonen og Norsk Lokomotivmannsforbund deltatt i debatt om EØS-avtalen gjennom kommunikativ diskurs i like stor grad som det EL og IT Forbundet og Norsk Transportarbeiderforbund har gjort. Fellesorganisasjonen har i likhet med EL og IT en diskurs som fremstår todelt, hvor forbundet gir uttrykk for både pragmatisk og prinsipiell motstand mot EØS. Den pragmatiske motstanden kommer tydeligst frem i debatten rundt tjenstedirektivet, mens innspillet til Europautredningen bedre kan forklares med en prinsipiell motstand. De

begrensede kildematerialet for perioden etter 2013 vitner også om en hovedsakelig prinsipiell motstand. Forbundet har vært påfallende mye mindre engasjert i debatt, noe som ser ut til å best kunne forklares med at forbundet organiserer medlemmer fra sektorer som i større grad er skjermet direktivene som har vært fryktet å føre til press på lønns- og arbeidsvilkår. Norsk Lokomotivmannsforbund har også en todelt diskurs i de få sakene hvor forbundet har viet oppmerksomhet til EØS-avtalen. Rundt tjenstedirektivet fremsto diskursen prinsipiell, mens utviklingen på jernbanen, som får mest fokus, angriper både EØS-avtalens rolle i endringene jernbanen står overfor med normativ og kognitiv diskurs. At forbundet først å fremst gir uttrykk for sin motstand i egne kanaler, tillegges det at forbundet er et lite forbund med mindre ressurser til å ta en aktiv rolle i debatt.

Diskursen i forbundene har gjennomgått en endring i perioden 2004-2018. Dette er ikke en endring som framstår radikal, da ingen av forbundene kan sies å ha gått fra å være EØS-tilhengere til å bli EØS-motstandere i perioden. Endringen ligger heller i at alle forbundene går fra å være lite aktive tidlig i analyseperioden, til en diskurs hvor de uttrykker skepsis til EØS-avtalens påvirkning på et bredt antall saker knyttet til norsk arbeidsliv, før de til slutt uttrykker at de ønsker avtalen fullstendig fjernet, fortsatt i relasjon til ulike saker ut ifra forbundenes interessefelt. Denne endringen må ses i lys av de debattene som forbundene hadde engasjert seg i over årene i forkant. I perioden før 2013 viser analysen at det i både EL og IT, Transportarbeiderforbundet og Lokomotivmannsforbundet i enkelttilfeller ble antydnet at EØS-avtalen burde vurderes fjernet. Det framstår allikevel som tydelig at forbundene gjennom sine vedtak på landsmøtene er mer helhetlige i sin kommunikasjon rundt EØS-avtalen, fordi diskursen om EØS-avtalen er mer samstemt med forbundenes offisielle vedtak om syn på avtalen.

Det teoretiske rammeverket, diskursiv institusjonalisme, var et nyttig verktøy i arbeidet med å analysere diskursen til forbundene. Teorien ga retning i form av å legge vekt på diskursens kontekst, hvor det i analysen er lagt vekt på hvilke aktører som var aktive, hvilke saker som skapte debatt, sakenes innhold og i hvilket tidsrom debattene fant sted, i tillegg til idéene om EØS-avtalen, altså selve innholdet i diskursen. Operasjonaliseringen, som i likhet med Mia Skogheims masteroppgave fra 2015 var inspirert av Helene Sjursens fremstillinger av EU, ga en god mulighet til å klassifisere hvordan forbundene begrunnet sin EØS-motstand, gjennom

enten pragmatisk motstand basert på en diskurs med et kognitivt innhold, eller en prinsipiell motstand basert på en diskurs med normativt innhold. Dette ga et grunnlag for å se forskjeller fra sak til sak i hvordan forbundene ytret sin EØS-motstand. I mange saker var både pragmatisk og prinsipiell motstand tilstede, noe som understreker at EØS-motstanden i forbundene ikke er noen svart/hvitt situasjon der man alltid kan sette to streker under et svar, men heller må tolke ut ifra den informasjonen man har.

Arbeidet med oppgaven har vært lærerikt og utfordrende. Oppgaven har gitt meg innsikt i et tema jeg ikke var for godt kjent med, og økt min interesse for fagbevegelsen som politisk aktør. Underveis er arbeidet med å finne fram til et godt kildemateriale det jeg har opplevd som mest utfordrende. Jeg føler at dokumentstudier ga et adekvat materiale å bygge analysen på. At det var nødvendig å justere fremgangsmåten med å samle materiale fra *FriFagbevegelse* så jeg lenge på som mer negativt enn positivt, men dette fikk meg også til å reflektere over hvilke forskjeller det var forbundene imellom som kunne forklare hvorfor forbundene i ulik grad var tilstede i mediedekningen på nettportalen. Samtidig ser jeg muligheten for at informasjonsinnhenting gjennom en alternativ metode som intervjuer kunne gitt en del nyttige perspektiver som ikke kom så tydelig fram i kildematerialet, for eksempel på arbeidsinnvandringens rolle i forbundenes EØS-motstand, og forbundenes syn på sin egen rolle i EØS-debatten.

Denne oppgaven har søkt å belyse et samtidsrelevant tema i form av den forsterkede euroskepsisen i deler av norsk fagbevegelse som skapte debatt på LO-kongressen i 2017. EØS-avtalen har siden 1994 ligget til grunn for Norges tilknytning til EU, men oppgaven viser at den gjennom flere år har fått kritikk av deler av LO, noe som har kulminert i vedtak om å erstatte avtalen. Denne utviklingen har vært lite belyst i forskningslitteratur, og oppgaven kan derfor også sies å ha akademisk relevans. Annen forskning har fokusert mye på de temaene fagbevegelsen er særlig opptatt av, som utviklingen i arbeidslivet. Men forskningslitteraturen har ikke belyst i noen videre grad hvordan fagbevegelsen har reagert på utviklingen og dennes relasjon til europeisk integrasjon. Det er her denne oppgaven gir et bidrag, gjennom å belyse synet til EØS-motstanderne i LO. Forskning på den europeiske fagbevegelsens diskurs om europeisk integrasjon har det som vist i gjennomgangen av tidligere forskning også vært lite av. Her bør det være rom for mer forskning, ettersom Europa er inne i en periode preget av sterk

euroskepsis, sosiale utfordringer og Brexit. Oppgaven kan i så måte fungere som et sammenligningsgrunnlag for forskning som ønsker å se på utvikling rundt synet på europeisk integrasjon i europeisk fagbevegelse.

Når denne oppgaven skrives er det omtrent tre år til neste LO-kongress. Hvordan synet på EØS-avtalen vil utvikle seg frem mot denne er vanskelig å spå. 'ACER-saken' viste at EØS-debatten lever, og det blir svært spennende å følge EUs forslag om å opprette et felles *arbeidsmarkedsbyrå* som ble lagt frem i mars 2018 i årene fremover. Faller ikke forslaget i smak i fagbevegelsen vil det kunne by på en svært spennende europadebatt.

Referanser

Alsos, Kristin og Line Eldring (2008). 'Labour Mobility and Wage Dumping: The Case of Norway'. I: *European Journal of Industrial Relations*. Vol. 14, No. 4, s. 441-459. DOI: <https://doi.org/10.1177/0959680108097495>

Alsos, Kristin, Stein Evju og Anne-Mette Ødegård (2008). *Tjenstedirektivet og regjeringens handlingsplan mot sosial dumping*. (FAFO-notat 2008:05). Hentet: 30.04.18. URL: http://www.fafo.no/media/com_netsukii/10049.pdf

Andersen, Jan Olav (2016). *EL og IT: Ja til handel, men uten EØS*. Hentet 07.03.18 URL: <https://www.lo.no/Brussel/Nyheter/EL--IT-JA-TIL-HANDEL-MEN-UTEN-EOS/>

Arbeidstilsynet (2015). *Erfaringer fra Arbeidstilsynets tilsyn mot sosial dumping*. (KOMPASS Tema nr. 1). Hentet: 24.04.18. URL: <https://www.arbeidstilsynet.no/globalassets/om-oss/forskning-og-rapporter/kompass-tema-rapporter/2015/kompass-tema-nr-1-2015-erfaringer-fra-arbeidstilsynets-tilsyn-mot-sosial-dumping.pdf>

Arbeidstilsynet (u.d.). *Minstelønn*. Hentet 14.04.18. URL: <https://www.arbeidstilsynet.no/arbeidsforhold/lonn/minstelonn/>

Archer, Clive (2000). 'Euro-scepticism in the Nordic Region'. I: *Journal of European Integration*. Vol. 22, No. 1, ss. 87-114. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036330008429080>

Aslaksen, Øyvind (2004a). 'Jernbanen blir Europeisert'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 1, 2004. Hentet: 01.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQWkRkUU9GR1A5U2c/view

Aslaksen, Øyvind (2004b). 'Sertifisering av lokomotivførere'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 4, 2004. Hentet: 01.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQWkRkUU9GR1A5U2c/view

Aslaksen, Øyvind (2008). 'EUs tjenstedirektiv'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 11/12, 2008. Hentet: 01.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQWnk0QzU5eXNCcnM/view

Aslaksen, Øyvind (2010). 'EU angriper streikeretten'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 11, 2010. Hentet: 01.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQdWduUUNYRkhTSUU/view

Aslaksen, Øyvind (2016). 'EU: Jernbanepakke 4 – vedtas før sommeren'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 2, 2016. Hentet: 02.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQYzJOblZNRUd5clU/view

Berg, May (2013, 16.12). EL & IT Forbundet støtter Postkom. *FriFagbevegelse*. Hentet: 15.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.4141.8ddf3b07f2>

Bergene, Ann Cecilie og Keith D. Ewing (2015). 'Vikarbyrådirektivet: liberalisering eller likebehandling?'. I: *Søkelys på arbeidslivet*. Vol. 32, Nr. 1-2, s. 137-157. Hentet fra <https://www.idunn.no/spa/>

Bergh, Trond (2009). *Kollektiv fornuft – LOs historie 1969-2009*. Oslo: Pax Forlag.

Council of the European Union (2016). *Better rail services: Council adopts 4th railway package market pillar*. Hentet: 03.04.18. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/17/better-rail-services-railway-package-market-pillar/>

Dølvik, Jon Erik (1994). *Fagbevegelsen, EØS og den Europeiske Union*. (FAFO-rapport nr. 168). Hentet: 03.05.18. URL: http://www.faf.no/media/com_netsukii/168.pdf

Dølvik, Jon Erik (1997). *Farvel Solidaritet? – Internasjonale utfordringer til den norske arbeidslivsmodellen*. (FAFO-rapport 271). Hentet: 02.05.18. URL: <http://www.faf.no/images/pub/1999/271.pdf>

Dølvik, Jon Erik og Anne Mette Ødegård (2004). *Ti år med EØS-avtalen - Konsekvenser for norsk arbeidsliv og fagbevegelse*. (FAFO-rapport 455). Hentet: 14.04.18 URL: http://www.faf.no/media/com_netsukii/455.pdf

Dølvik, Jon Erik og Jelle Visser (2009). 'Free movement, equal treatment and worker's rights: can the European Union solve its trilemma of fundamental principles?'. I: *Journal of Industrial Relations*. Vol. 40, Nr. 6, ss. 491-509.

Dølvik, Jon Erik og Line Eldring (2006). *Det nordiske arbeidsmarked to år etter EU-utvidelsen*. (TemaNord 2006:557). Hentet: 03.05.18. URL: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701241/FULLTEXT01.pdf>

Dølvik, Jon Erik, Dag Olberg og Dag Stokland (1990). *Fagbevegelsen og Europa*. (FAFO-rapport nr. 102). Hentet: 03.05.18. URL: http://www.faf.no/media/com_netsukii/102.pdf

Dølvik, Jon Erik, Line Eldring og Anne Mette Ødegård (2005). *Lavlønnskurrans og sosial dumping – utfordringer for det seriøse arbeidslivet*. (FAFO-rapport 485). Hentet: 03.05.18. URL: http://www.faf.no/media/com_netsukii/485.pdf

Eldring, Line (2015). *Kapittel 2: Hovedtrekk ved den norske allmenngjøringsordningen*. I: Roger Bjørnstad (red.) (2015). *Virkninger av allmenngjøring av tariffavtaler*. (Senter for lønnsdannelse, rapport nr. 2-2015). Hentet: 15.04.18. URL: <http://static1.squarespace.com/static/576280dd6b8f5b9b197512ef/t/57bbed4115d5dbc1c5338eac/1471933773511/SFL+R2-2015+Virkninger+av+allmenngj%C3%B8ring.pdf>

Eldring, Line og Jon Horgen Friberg (2013). *Europeisk arbeidsmobilitet: Utfordringer for de nordiske arbeidsmarkedene*. I: *Søkelys på arbeidslivet*. Vol. 30, Nr. 1-2. ss. 22-39. Hentet fra: <https://www.idunn.no/spa>

EL og IT Forbundet (u.d.a). *Forbundets organisasjon*. Hentet: 29.04.18. URL: <https://elogit.no/om-oss/forbundets-organisasjon>

EL og IT Forbundet (u.d.b). *Landsdekkende klubber*. Hentet: 29.04.18. URL: <https://elogit.no/om-oss/landsdekkende-klubber>

EL og IT Forbundet (u.d.c). *Om oss*. Hentet: 29.04.18. URL: <https://elogit.no/om-oss>

EL og IT Forbundet (u.d.d). *Handlingsprogram 2015-2019*. Hentet: 29.04.18. URL: <https://elogit.no/forbundet-mener/handlingsprogram-2015-2019>

EL og IT Forbundet (2011a). *Ja til faste ansettelses – nei til vikarbyrådirektivet*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://elogit.no/aktuelt/ja-til-faste-ansettelses-nei-til-vikarbyradirektivet>

EL og IT Forbundet (2011b). *Bruk reservasjonsretten mot vikarbyrådirektivet*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://elogit.no/aktuelt/bruk-reservasjonsretten-mot-vikarbyradirektivet>

EL og IT Forbundet (2018). *Nei til EUs energimarkedspakke og Acer*. Hentet 13.04.18. URL: <https://elogit.no/aktuelt/nei-til-eus-energimarkedspakke-og-acer>

European Commission (u.d.). *Railway packages*. Hentet: 07.04.18. URL: https://ec.europa.eu/transport/modes/rail/packages_en

FAFO Østforum (2012). *Overgangsordningene*. Hentet: 06.05.18. URL: <http://www.fafoestforum.no/arkiv/Kunnskapsbase/Temasider/overgangsordninger.htm>

Fellesorganisasjonen (u.d.a). *Fellesorganisasjonen (FO)*. Hentet: 18.03.18. URL: <https://www.fo.no/om-fo/category113.html>

Fellesorganisasjonen (u.d.b). *Fellesorganisasjonen (FO) – kort historikk*. Hentet: 18.03.18. URL: <https://www.fo.no/historikk/category1073.html>

Fellesorganisasjonen (2010). *FOs innspill til det regjeringsoppnevnte utvalget som skal foreta gjennomgang av EØS-avtalen og øvrige avtaler med EU*. Hentet: 12.03.18. URL: <http://www.europautredningen.no/wp-content/uploads/2011/04/Fellesorganisasjonen.pdf>

Fellesorganisasjonen (2015a). *Prinsippprogram og vedtekter*. Hentet: 18.03.18. URL: <https://www.fo.no/getfile.php/1320304/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/Prinsippprogramvedt.pdf>

Fellesorganisasjonen (2015b). *Vedtaksprotokoll fra kongressen – 18.-22. mars 2015*. Hentet: 24.04.18. URL:

<https://www.fo.no/getfile.php/1321136/01%20Om%20FO/Kongress%202015/Helhetlig%20protokoll%20fra%20kongressen%2018.-22.%20mars%202015%20-%20gjennomgang%20pr.%208.%20juni%202015.pdf>

Fellesorganisasjonen (2015c). *Kronikk: Derfor vil vi si opp EØS-avtalen*. Hentet: 24.04.18.

URL: <https://www.fo.no/nyheter/kronikk-derfor-vil-vi-si-opp-eos-avtalen-article10988-1064.html>

Fellesorganisasjonen (2017). *LS-sak 17/2017 Tre omstridte spørsmål på LO-kongressen*.

Hentet: 02.05.18. URL: <https://www.fo.no/getfile.php/1345117-1487189724/00%20Medlemssider/Innkallinger%20og%20protokoller/LS-sak%2017-2017%20Tre%20omstridte%20sp%C3%B8rsm%C3%A5l%20p%C3%A5%20LO-kongressen.pdf>

Fjellvik, Einar (2008a, 29.08). Ny høring om hjemfall. *FriFagbevegelse.no*. Hentet: 14.04.18.

URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.3686.5c25839c50>

Fjellvik, Einar (2008b, 03.09). Like fastlåst om hjemfall. *FriFagbevegelse*. Hentet: 14.04.18.

URL: <https://frifagbevegelse.no/like-fastlast-om-hjemfall-6.158.3691.3bb60d2583>

Fjellvik, Einar (2013, 16.12). Island stoppet Tjenestedirektivet. *FriFagbevegelse*. Hentet

15.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/island-stoppet-tjenestedirektivet-6.158.61501.8af3f4ba0f>

Flakstad, Per, Anette H. Ravnsborg og Randi Bergan (2013, 16.12). LO beklager tjenestedirektivet. *FriFagbevegelse*. Hentet 15.04.18. URL:

<https://frifagbevegelse.no/artikkel-6.158.7147.5e02a0901b>

FN-Sambandet (2017). *ILO-konvensjoner*. Hentet: 14.05.18. URL: <https://www.fn.no/Om-FN/Avtaler/Arbeidsliv/ILO-konvensjoner>

Friberg, Jon Horgen (2016). *Arbeidsmigrasjon – Hva vet vi om konsekvensene for norsk arbeidsliv, samfunn og økonomi?* (FAFO-rapport 2016:02). Hentet: 06.05.18. URL: <http://www.faf.no/images/pub/2016/20564.pdf>

FriFagbevegelse (2013a). *Formålsparagraf*. Hentet: 27.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/?app=NeoDirect&com=6/158/34267/1583976616>

FriFagbevegelse (2013b, 18.11). NTFere i aksjon på kongressen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/ntfere-i-aksjon-pa-kongressen-6.158.36386.108db603ee>

FriFagbevegelse (2015, 30.11). Fra illegal avis til nettportal. *FriFagbevegelse*. Hentet: 26.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/om-frifagbevegelsen/fra-illegal-avis-til-nettportal-6.158.75365.06f83f575c>

FriFagbevegelse (2016, 26.02). Het EØS-debatt på LO-kongressen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/het-eosdebatt-pa-lokongressen-6.158.36389.db5d0ab7c6>

Godzimirski, Jakub M. (2004). 'Velferdsgap i Europa og EUs fremtid'. I: *Internasjonal Politikk*. Vol. 62, Nr. 1. ss. 57-67. Hentet fra <https://www.idunn.no/ip>

Grimsby, Gjermund og Leo A. Grünfeld (2008). *Norsk økonomi og EUs tjenstedirektiv*. (MENON-publikasjon nr. 3/2008). Hentet: 15.04.18. URL: <https://www.menon.no/wp-content/uploads/27norskkonomiogeustjenstedirektiv120308.pdf>

Grimsrud, Simen Aker (2013, 16.03). Forbundsalliansen splittet om EØS. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/forbundsalliansen-splittet-om-eos-6.158.24563.b8dc250e55>

Halikiopoulou, Daphne og Tim Vlandas (2018). *Voting to leave – Economic insecurity and the Brexit vote*. I Benjamin Leruth, Nicholas Startin og Simon Usherwood (red.) (2018). *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Halikiopoulou, Daphne, Kyriaki Nanou og Sofia Vasilopoulou (2012). 'The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism'. I: *European Journal of Political Research*. Vol. 51. ss. 504-539. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2011.02050.x>

Hansen, Morten (2007, 10.08). Full seier i hjemfallssaken. *FriFagbevegelse.no*. Hentet 13.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/full-seier-i-hjemfallssaken-6.158.47805.1242465a24>

Hasås, Torgny (2013a, 15.12). Vil ignorere EFTA-domstolen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 14.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/vil-ignorere-eftadomstolen-6.158.44153.40ccd10bc6>

Hasås, Torgny (2013b, 16.12). Filleristes av LO-topper. *FriFagbevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/filleristes-av-lotopper-6.158.11410.a69821b488>

Hasås, Torgny (2013c, 16.12). Valgthriller på transportlandsmøte. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/valgthriller-pa-transportlandsmote-6.158.63203.30d34a539e>

Hasås, Torgny (2013d, 16.12). Seier for bryggearbeiderne i Drammen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/seier-for-bryggearbeiderne-i-drammen-6.158.31504.cb59ea37a1>

Hasås, Torgny (2014a, 14.01). Nok en rettsrunde i Drammen havn. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.93532.2402fc6f57>

Hasås, Torgny (2014b, 28.01). Advarer mot å tukle med EØS. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/advarer-mot-a-tukle-med-eos-6.158.98652.861b25de32>

Hasås, Torgny (2014c, 27.01). Nei til EØS og kamp for egne tariffavtaler. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/nei-til-eos-og-kamp-for-egne-tariffavtaler-6.158.98316.18689861c2>

Hasås, Torgny (2014d, 23.09). Transport vant – igjen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.173588.59d81797bc>

Hasås, Torgny (2015a, 10.02) EØS motstanderne trapper opp. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/eosmotstanderne-trapper-opp-6.158.220883.c1be3b1259>

Hasås, Torgny (2015b, 21.04). Elektriker Andersen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/loaktuelt/elektriker-andersen-6.158.242632.3547968fc4>

Hasås, Torgny og Eva Ler Nilsen (2013). EØS-kritisk LO-kongress. *FriFagbevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/eoskritisk-lokongress-6.158.35982.d70d83a6e4>

Hanssen, Nina (2017, 28.06). Jernbanetillitsvalgte frykter EUs veipakke vil ramme miljøet. *FriFagbevegelse*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/njfmagasinet/jernbanetillitsvalgte-frykter-eus-veipakke-vil-ramme-miljoet-6.158.474505.165d925bd4>

Hobolt, Sara B. (2016). 'The Brexit vote: a divided nation, a divided continent'. In: *Journal of European Public Policy*. Vol. 23, Nr. 9, ss. 1259-1277. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1225785>

Holm, Vegard (2013, 16.12). Klare for LO-kongressen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.30491.dd98ea5b28>

Huitfeldt, Anniken (2017). *Bak lukkede dører*. Hentet: 26.04.18. URL: <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Nyhetsarkiv/Hva-skjer-nyheter/2016-2017/informert-dialog-eller-unodvendig-hemmelighold/>

Industri Energi (u.d.). *Om forbundet*. Hentet 14.04.18. URL: <https://www.industrienergi.no/om-forbundet/>

Jensen, Ragnhild Steen (2014). *Hva handler havnekonflikten om?*. Hentet: 20.04.18. URL: <http://www.arbeidslivet.no/Lonn/Stillingsvern/Om-havnekonflikten/>

Johnsen, Lars (2013). *EØS foran LO-kongressen*. Hentet 20.04.18. URL: <http://marxisme.no/eos-foran-lo-kongressen/>

Karlsen, Kirsten (2017, 09.02). Spår EØS-rabalder på LO-kongressen. *Dagbladet*. Hentet: 04.05.18. URL: <https://www.dagbladet.no/nyheter/spar-eos-rabalder-pa-lo-kongressen/67017957>

Kihl, Jens (2016, 15.08). Nytt EØS-vedtak. *Klassekampen*. Hentet 08.04.18. URL: <http://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=05501020160815315227&serviceId=2>

Kolstad, Olav (2007). 'Hjemfall – to skritt frem og ett tilbake?' I: *Lov og Rett*. Vol. 46, Nr. 9, s. 513-514. Hentet fra: <https://www.idunn.no/lor>

Kvisvik, Mimmi (2017, 27.03). EØS-avtalen – Et redskap for privatisering av velferd. *Dagsavisen*. Hentet 12.03.18. URL: <https://www.dagsavisen.no/nyemeninge/e%C3%B8s-avtalen-et-redskap-for-privatisering-av-velferd-1.943047>

Lerhol, Torstein (2012). *Det historiske vedtaket*. (Mastergradsavhandling). NTNU, Trondheim.

Leruth, Benjamin, Nicholas Startin og Simon Usherwood (2018). *Defining Euroscepticism – From a broad concept to a field of study*. I Benjamin Leruth, Nicholas Startin og Simon Usherwood (red.) (2018). *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Abingdon, Oxon: Routledge.

LO (1994). *Referat fra den 4. ekstraordinære kongress 22. september 1994*. Hentet: 04.05.18. Hentet fra: [https://www.arbark.no/Digitale dokumenter kongressprotokoller LO.htm](https://www.arbark.no/Digitale_dokumenter_kongressprotokoller_LO.htm)

LO (2015). *LO-forbundene*. Hentet: 06.05.18. URL: <https://www.lo.no/Om-LO/LO-forbundene/>

LO (2017). *Protokoll LO-kongressen 2017*. Hentet 15.03.18. URL: [https://www.lo.no/PageFiles/26923/LO%20Kongressen%202017%20Protokoll%20alle%20dager-til%20representantskapet%20endelig%20\(326768\).pdf](https://www.lo.no/PageFiles/26923/LO%20Kongressen%202017%20Protokoll%20alle%20dager-til%20representantskapet%20endelig%20(326768).pdf)

Loeng, Håvard (2018). *Arbeidsplassene blir truet*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/bloggen/arbeidsplassene-blir-truet-6.185.530481.aa05461d1a>

Lønnå, Eline (2017, 28.04). EØS-debatten: Dette er LO-toppenes ja- og nei-argumenter. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/magasinet-for-fagorganiserte/eosdebatten-dette-er-lotoppenes-ja-og-neiargumenter-6.158.453369.a1568bc270>

Mathers, Andy, Susan Milner og Graham Taylor (2018). *Euroscepticism and Trade Unionism – The crisis of ‘Social Europe’*. I Benjamin Leruth, Nicholas Startin og Simon Usherwood (red.) (2018). *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Melgård, Marie (2012, 30.01). LO går enstemmig imot vikarbyrådirektivet. *Aftenposten*. Hentet: 15.04.18. URL: <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/AdVyz/LO-gar-enstemmig-imot-vikarbyradirektivet>

Melgård, Marie (2015, 14.03). Vil skrote EØS-avtalen. *Dagsavisen*. Hentet 06.03.18. URL: <https://www.dagsavisen.no/innenriks/vil-skrote-eos-avtalen-1.344389>

Nielsen, Hanne Kullerud (2013, 16.12). 1600 på torget i Trondheim. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/artikkel-6.158.25152.61f57712ee>

Nielsen, Hanne Sidsel (2004, 30.04). Nasjonal kontroll viktig. *FriFagbevegelse*. Hentet: 14.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/-nasjonal-kontroll-viktig-6.158.35938.4a5cddb8c6>

Norsk Lokomotivmannsforbund (u.d.a) *Om oss*. Hentet 02.04.18. URL:
<http://www.lokmann.no/om-oss/>

Norsk Lokomotivmannsforbund (u.d.b). *Handlingsplan 2017-2018*. Hentet: 02.04.18. Hentet
via: <http://www.lokmann.no/om-oss/>

Norsk Lokomotivmannsforbund (2004). 'Representantskapsmøte 2004'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 6, 2004. Hentet: 01.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQZVVMbGtGTjB0bG8/view

Norsk Lokomotivmannsforbund (2010). *Notat fra Norsk Lokomotivmannsforbund vedrørende konsekvenser av EØS-avtalen*. Hentet 02.04.18. URL: <http://www.europautredningen.no/wp-content/uploads/2011/04/Norsk-lokomotivmannsforbund.pdf>

Norsk Redaktørforening (u.d.). *Redaktørplakaten*. Hentet: 27.04.18. URL:
<https://www.nored.no/Redaktoerplakaten/Redaktoerplakaten>

Norsk Transportarbeiderforbund (u.d.). *Om oss*. Hentet 18.03.18. URL:
<https://transportarbeider.no/no/kontakt-om-oss-ntf>

Norsk Transportarbeiderforbund (2010). *Norsk Transportarbeiderforbunds innspill til det regjeringsoppnevnte EØS-utvalget*. Hentet 08.03.18. URL:
<http://www.europautredningen.no/wp-content/uploads/2011/04/Norsk-Transportarbeiderforbund2.pdf>

Norsk Transportarbeiderforbund (2017). *Vedtekter for NTF*. Hentet 18.03.18. URL:
<https://transportarbeider.no/cms/files/267/vedtekter2017-2121>

Norsk Transportarbeiderforbund (2018). *Handlingsprogram 2018-2021*. Hentet: 29.04.18.
URL: <https://transportarbeider.no/cms/files/258/handlingsprogram-20182021>

Norum, Hallvard (2018, 14.03). Flertall i APs landsstyre for Acer. *NRK*. Hentet 13.04.18.
URL: <https://www.nrk.no/norge/flertall-i-arbeiderpartiets-landsstyre-for-acer-1.13960944>

NOU2012:2 (2012). *Utenfor og innenfor. Norges avtaler med EU*. Oslo: Departementenes Servicesenter. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2012-2/id669368/sec1>

NTB (2008, 22.09). Stortinget vedtar ESA-endringer i hjemfall. *Hegnar.no*. Hentet: 13.04.18.
URL: <http://www.hegnar.no/Nyheter/Politikk/2008/09/Stortinget-vedtar-ESA-endringer-i-hjemfall>

NTB (2014, 03.02). Massiv motstand mot norsk EU-medlemskap. *Dagens Næringsliv*. Hentet: 04.05.18. URL: <https://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2014/02/03/massiv-motstand-mot-norsk-eumedlemskap>

NTB (2015, 29.12). Bare 18 prosent sier ja til EU. *Aftenposten*. Hentet: 04.05.18. URL: <https://www.aftenposten.no/norge/i/y8JJ/Bare-18-prosent-sier-ja-til-EU>

NTB (2016a, 20.06). 71 prosent av nordmenn sier nei til EU. *Adressa*. Hentet: 04.05.18.
URL: <https://www.adressa.no/nyheter/politikk/2016/06/20/71-prosent-av-nordmenn-sier-nei-til-EU-12916836.ece>

NTB (2016b, 19.04). Tap for havnearbeiderne i EFTA-domstolen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/tap-for-havnearbeiderne-i-eftadomstolen-6.158.360556.698fe93039>

NTB (2016c, 09.03). LOs rødeste forbundsleder klar til kamp. *Hegnar.no*. Hentet: 30.04.18. URL: <http://www.hegnar.no/Nyheter/Politikk/2016/03/LOs-roedeste-forbundsleder-klar-til-kamp>

NTB (2016d, 16.02). Transportarbeider-leder går av etter konflikt med eget styre. *VG*. Hentet: 02.05.18. URL: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/q5Gr0/transportarbeider-leder-gaar-av-etter-konflikt-med-eget-styre>

NTB (2017, 28.11). Meningsmåling: Fortsatt flertall for EØS. *ABC Nyheter*. Hentet: 04.05.18. URL: <https://www.abcnyheter.no/nyheter/politikk/2017/11/28/195351335/meningsmaling-fortsatt-flertall-eos>

Paulsen, Mia (2013, 16.12). Tjenestedirektivet en trussel. *Fontene*. Hentet: 01.05.18. URL: <http://fontene.no/tjenestedirektivet-en-trussel-6.47.3171.e6e9546dc0>

Paulsen, Mia (2013, 16.12). FO-leder frykter sosial dumping. *Fontene*. Hentet: 01.05.18. URL: <http://fontene.no/foleder-frykter-dumping-6.47.13503.d77d83cb40>

Pressens Faglige Utvalg (u.d.). *Vær Varsom-plakaten*. Hentet: 27.04.18. URL: <http://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>

Ravnsborg, Anette Hobæk (2013a, 16.12). Ber regjeringen komme på banen. *FriFagbevegelse*. Hentet 14.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/ber-regjeringen-komme-pa-banen-6.158.3602.c0ccb540e8>

Ravnsborg, Anette Hobæk (2013b, 16.12). Må vurdere loven på nytt. *FriFagbevegelse*. Hentet: 14.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/ma-vurdere-loven-pa-nytt-6.158.3607.e580c266f7>

Ravnsborg, Anette Hobæk (2013c, 16.12). Kampklare delegater. *FriFagbevegelse*. Hentet: 14.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.4178.5ac560d0f4>

Rawlinson, Kevin og Jane Martinson (2017, 15.03). Marine Le Pen: Britain has shown France how to leave the EU. *The Guardian*. Hentet: 06.05.18. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/15/marine-le-pen-nigel Farage-britain-france-leave-eu-front-national>

Regjeringen.no (u.d.). *På rett spor – reform av jernbanesektoren*. (Meld. St. 27 (2014-2015)). Hentet: 02.05.18. URL: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-27-2014-2015/id2411094/sec1>

Regjeringen.no (2011). *Sosial dumping og andre regelbrudd i tilknytning til offentlig sektor*. Hentet 24.04.18. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ad/publikasjoner/rapporter/2011/r_2011_slutt_rapport_arbgruppe_sosial_dumping.pdf

Regjeringen.no (2017a). *Forslag til endring av forordningene (EU) 1071/2009 og (EU) 1072/2009 for å tilpasse dem til utviklingen i sektoren*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://www.regjeringen.no/no/sub/eos-notatbasen/notatene/2017/juni/forslag-til-endring-av-forordningene-eu-10712009-og-eu-10722009-for-a-tilpasse-dem-til-utviklingen-i-sektoren/id2570868/>

Regjeringen.no (2017b). *Nye milepæler i jernbanereformen*. Hentet 03.04.18. URL: https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nye-milepaler-i-jernbanereformen/id2551620/?utm_source=www.regjeringen.no&utm_medium=rss&utm_campaign=Nye%20milep%C3%A6ler%20i%20jernbanereformen

Renå, Anne Siri og Torgny Hasås (2018, 22.01). Streiken som varte i 1134 dager. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/streiken-som-varte-i-1134-dager-6.183.521019.84033c3a5a>

Riksrevisjonen (2016). *Riksrevisjonens undersøkelse av myndighetenes arbeid mot sosial dumping ved offentlige anskaffelser*. (Dokument 3:14 (2015-2016)). Hentet: 24.04.18. URL: <https://www.riksrevisjonen.no/rapporter/Documents/2015-2016/SosialDumping.pdf>

Ringdal, Rolf (2016). 'EØS-avtalen må erstattes'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Hentet: 02.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQM213NWh4eWhBbFU/view

Ringdal, Rolf (2017). 'Hva skjer med jernbanereformen?'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 4, 2017. Hentet: 02.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQZndMMTR3blZSSmM/view

Rye, Lise (2018). *Norwegian Euroscepticism Revisited: The Gap Between Policy and Practice*. I: Birte Wassenberg og Patrick Moreau (red.) (2018). *European Integration and new Anti-Europeanism III – Perceptions of External States on European Integration*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Rød, Solveig (2013, 16.12). Grenser for konkurranse. *Fontene*. Hentet: 01.05.18. URL: <http://fontene.no/grenser-for-konkurranse-6.47.13002.1add65f47c>

Sande, Rune (2007). 'Representantskapsmøte 2007'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Hentet: 01.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQWnk0QzU5eXNCcnM/view

Sanden, Knut Arne (2017). *Massivt LO-ja til EØS og faglige rettigheter*. Hentet 24.04.18. URL: <https://www.lo.no/Brussel/Nyheter/LO-ja-til-EOS-og-faglige-menneskerettigheter/>

Sandnes, Bjørn (2014, 27.01). Kampen om retten til arbeid. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/meninger/kampen-om-retten-til-arbeid-6.158.96158.b9774d4bd1>

Schmidt, Vivien A. (2008). 'Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse'. I: *Annual Review of Political Science*. No. 11, ss. 303-326. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342>

Seierstad, Dag (2014). *Folket sa nei – Norsk EU-mostand frå 1961 til i dag*. Oslo: Samlaget.

Sjursen, Helene (2008). *Enlargement in perspective: The EU's quest for identity*. (ARENA Working paper, no. 5, 2008). Hentet: 28.04.18. URL: http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2001-2010/2008/wp08_05.pdf

Skogheim, Mia Haug (2015). *Utenforskapets pris*. (Mastergradsavhandling, NTNU). Hentet: 28.04.18. URL: <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2358341/Masteroppgave%20Mia%20Haug%20Skogheim.pdf?sequence=1>

Solstad, Roy Ervin (2014a, 19.02). Holship-dom om to-tre uker. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/holshipdom-om-totre-uker-6.158.96142.abad7ad815>

Solstad, Roy Ervin (2014b, 15.05). Holship-boikott er lovlig. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nyheter/holshipboikott-er-lovlig-6.158.114594.29af892808>

Solstad, Roy Ervin (2014c, 21.08). Holship-boikott i lagmannsretten. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.164718.8a0677a9fa>

Solstad, Roy Ervin (2014d, 26.11). Holship anker til Høyesterett. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.185470.9c7fbed405>

Solstad, Roy Ervin (2015, 20.01). Holship-saken til Høyesterett. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/holshipsaken-til-hoyesterett-6.158.213520.9743486366>

Solstad, Roy Ervin (2016a, 16.12). Havnearbeiderne tapte i Høyesterett. *FriFagbevegelse*. Hentet: 20.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/havnearbeiderne-tapte-i-hoyesterett-6.158.434906.fd7307f216>

Solstad, Roy Ervin (2016b, 08.11). I dag starter saken som avgjør om EØS-avtalen kan stoppe havnearbeidernes boikott i Drammen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/i-dag-starter-saken-som-avgjør-om-eosavtalen-kan-stoppe-havnearbeidernes-boikott-i-drammen-6.158.425316.14864474f2>

Solstad, Roy Ervin (2017a, 04.05). Forbundsleder: Derfor bør LO si nei til EØS-avtalen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/forbundsleder-derfor-bor-lo-si-nei-til-eosavtalen-6.158.463759.43a86ab695>

Solstad, Roy Ervin (2017, 02.02). Slik vil Transport-lederen sikre seriøse forhold for havnearbeiderne. *FriFagbevegelse*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/slik-vil-transportlederen-sikre-seriose-forhold-for-havnearbeiderne-6.158.442699.b0ff327858>

Solstad, Roy Ervin (2017c, 23.02). - EØS-avtalen lovfester høyrepolitikk. *FriFagbevegelse*. Hentet: 23.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/transportarbeideren/-eosavtalen-lovfester-hoyrepolitikk-6.158.449236.944fe03a86>

Statens Jernbanetilsyn (2018). *Hva er en jernbanepakke?*. Hentet: 03.04.18. URL: <https://www.sjt.no/jernbane/veiledning/sporsmal-og-svar/hva-er-en-jernbanepakke/>

Szczerbiak, Aleks og Paul Taggart (2018). *Contemporary research on Euroscepticism – The state of the art*. I Benjamin Leruth, Nicholas Startin og Simon Usherwood (red.) (2018). *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Thorsen, Grete (2012). 'Tvungen konkurranse i persontrafikken?'. I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 11/12, 2012. Hentet: 02.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQZVZPRI9VQI9iUHM/view

Thorsen, Grete (2017). 'Jernbanepakke IV krever obligatorisk anbud.' I: *Lokomotivmands Tidende*. Nr. 8, 2017. Hentet: 02.05.18. URL: https://drive.google.com/file/d/0B_X5x-fNneVQcjVyUXVkvVGFmV3M/view

Thorsen, Grete (2018). 'EUs Jernbanepakker har endret norsk jernbane'. I: *Lokomotivmands Tidende*. No. 1, 2018. Hentet: 02.05.18. URL: <https://drive.google.com/file/d/1gY-luK6ZgnEPPiQnxShGDqa7IDwcDQUQ/view>

Tjora, Aksel (2012). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

TUC (n.d.). *Better off in*. Hentet: 05.05.18. URL: <https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/BetteroffIN.pdf>

Usherwood, Simon og Nick Startin (2013). 'Euro scepticism as a Persistent Phenomenon'. I: *Journal of Common Market Studies*. Vol. 51, Nr. 1, ss. 1-16. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2012.02297.x>

VG (2017, 10.05). LO og EØS-avtalen. Hentet: 04.05.18. URL: <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/K5k4y/lo-og-eoes-avtalen>

Viggen, Eirik Dahl (2013, 16.12). Dypt uenig med Jens. *Fontene*. Hentet: 01.05.18. URL: <http://fontene.no/dypt-uenig-med-jens-6.47.3814.ae552c48c5>

Viggen, Knut (2013a, 16.12). Glede over økt EØS-skepsis. *FriFagbevegelse*. Hentet: 15.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/glede-over-okt-eosskepsis-6.158.5327.67a125b9fb>

Viggen, Knut (2013b, 16.12). EØS truer arbeidslivet. *FriFagbevegelse*. Hentet: 15.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/-eos-truer-arbeidslivet-6.158.5310.08e74123f3>

Viggen, Knut (2013c). Ingen skjulte motiver. *FriFagebevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/-ingen-skjulte-motiver-6.158.7355.f126fa4714>

Viggen, Knut (2013d, 16.12). Høyresida er vår farligste motstander. *FriFagbevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/-hoyresida-er-var-farligste-motstander-6.158.9533.b45f2541b5>

Viggen, Knut (2013e, 16.12). Mener Jens skyter over mål. *FriFagbevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/?app=NeoDirect&com=6/158/9440/6015c7d2e2>

Viggen, Knut (2013f, 16.12). Møter Støre i EØS-debatt. *FriFagbevegelse*. Hentet: 18.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/artikkel-6.158.5476.fbafd8296b>

Viggen, Knut (2015a, 25.02). Forslaget om privatisering av vannkrafta kan skrotes. *FriFagbevegelse.no*. Hentet: 13.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/article-6.158.227899.14407ea024>

Viggen, Knut (2015b, 13.03). Lever godt med nei til EØS-vedtak. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nettverk/lever-godt-med-nei-til-eosvedtak-6.158.235042.0a6c7b9201>

Viggen, Knut (2017, 12.06). EL og IT-tillitsvalgte luftet frustrasjoner etter LO-kongressen. *FriFagbevegelse*. Hentet: 19.04.18. URL: <https://frifagbevegelse.no/nettverk/el-og-ittillitsvalgte-luftet-frustrasjoner-etter-lokongressen-6.158.470834.2e72de803a>

Østvold, Per (2011, 19.10). Den polske fare. *Aftenposten*. Hentet: 29.04.18. URL: <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/BjvJQ/Den-polske-fare>